

Т.А. Кісель
Л. П. Місюкавец

БЕЛАРУСКАЯ МОВА. БІЯЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА.

Практыкум

Дапушчана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь у якасці
вучэбнага дапаможніка для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі
па спецыяльнасцях “Біялогія”, “Аздараўленчая і адаптыўная
фізічная культура”, “Фізічная рэабілітацыя і эргатэрапія”

Пінск
ПалесДУ
2014

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	4
Тэма 1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ...	5
Тэма 2. ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ	14
Тэма 3. ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ. НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ. ..	34
Тэма 4. ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ	52
Тэма 5. КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ	69
Дадатак 1. СПЕЦЫЯЛЬНЫЯ ТЭКСТЫ ДЛЯ ПЕРАКЛАДУ	79
Дадатак 2. ТЭМЫ ВУСНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ І РЭФЕРАТАЎ ...	95
Дадатак 3. ЗАКОН РБ “АБ УНЯСЕННІ ЗМЯНЕННЯЎ І ДАПАЎНЕННЯЎ У ЗАКОН РБ «АБ МОВАХ У РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ»”	100
Дадатак 4. СЛОВЫ І ЗВАРОТЫ ВЕТЛІВАСЦІ	107
Дадатак 5. КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ СЛОЎНІК.....	111
Спіс умоўных скарачэнняў крыніц	120
Літаратура	122

ПРАДМОВА

Сучасныя адукацыйныя стандарты і вучэбныя планы прадугледжваюць выкладанне курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў. Сама назва курса паказвае, што ён павінен быць скіраваны не толькі і не столькі на паўтарэнне і паглыбленне ведаў па беларускай мове ў цэлым, колькі на авалоданне беларускай навуковай тэрміналогіяй па адпаведнай спецыяльнасці. Праца ў такім рэчышчы якраз і прадугледжана дадзеным практыкумам, які ўключае разнастайныя заданні, шматлікія тэксты для перакладу, тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў, кароткі руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік і спіс літаратуры.

Практычныя заданні, якія прыводзяцца ў дапаможніку, падабраны ў адпаведнасці з тэмамі тыпавай вучэбнай праграмы па аднайменным курсе для ВНУ (Мінск, 2008). Асноўная мэта практыкума – садзейнічаць замацаванню тэрэтычных ведаў студэнтаў па беларускай мове, павышэнню іх пісьменнасці і культуры маўлення, развіццю здольнасці самастойна даследаваць моўныя з’явы.

Матэрыялы практыкума разлічаны на замацаванне і ўдасканалванне ведаў па беларускай літаратурнай мове ў яе вуснай і пісьмовай формах праз засваенне тэрміналагічнай лексікі па абранай спецыяльнасці, праз узбагачэнне слоўнікавага запасу будучых спецыялістаў і павышэнне культуры іх прафесійнага маўлення ў розных сітуацыях зносін. Гэтаму працэсу будуць спрыяць заданні, якія прадугледжваюць працу са слоўнікамі рознага тыпу, тлумачэнне спосабаў утварэння тэрмінаў. Прапанаваныя для перакладу тэксты носяць навуковы і навукова-папулярны характар, што дазваляе выкарыстоўваць іх для развіцця вуснага маўлення і засваення літаратурных норм беларускай мовы. Частка заданняў закранае праблемы беларуска-рускай інтэрферэнцыі, што дапамагае студэнтам размяжоўваць з’явы беларускай і рускай моў і тым самым павышаць культуру ўласнага маўлення.

З мэтай арганізацыі самастойнай працы студэнтаў прапаноўваюцца тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў. Пры падрыхтоўцы рэфератаў студэнты вучацца шукаць і вылучаць асноўную і дадатковую літаратуру, авалодваць прынцыпамі разгортвання і кампрэсіі інфармацыі ў навуковым тэксце, правільна афармляць даведачна-бібліяграфічны апарат.

У канцы кожнай тэмы прапаноўваюцца тэсты, якія можна выкарыстоўваць для працы на практычных занятках, для бягучага і выніковага кантролю ведаў студэнтаў.

Практыкаванні грунтуюцца на тэкстах біялагічнага, хімічнага, экалагічнага, медыка-спартыўнага і спартыўна-турыстычнага характару. Практыкум можа быць скарыстаны студэнтамі розных спецыяльнасцей на біялагічным факультэце і факультэце фізічнага выхавання ВНУ рэспублікі.

ТЭМА 1.
БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ё СІСТЭМЕ
АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

Заданне 1. *Складзіце храналагічную табліцу асноўных этапаў фарміравання і развіцця беларускай мовы.*

Заданне 2. *Дапішыце сказы, дапоўніўшы іх інфармацыяй.*

1) Беларуская мова адносіцца да ... моўнай сям’і ... групы ... падгрупы. 2) На тэрыторыі Беларусі ў XI–XII стагоддзях існавалі такія буйныя цэнтры старажытнага пісьменства, як 3) На працягу XIV стагоддзя ўся тэрыторыя сучаснай Беларусі ўвайшла ў склад 4) Пераклад і выданне на Беларусі рэлігійнай літаратуры звязаны з дзейнасцю такіх выдатных пісьменнікаў-асветнікаў, як 5) У ... годзе Варшаўскі Сейм канстатуе, што ў справаводстве Княства ўсе дакументы павінны складацца на польскай мове. 6) У ... годзе загадам Мікалая I на Беларусі ў якасці афіцыйнай уводзіцца руская мова. 7) У ... гады пачынаецца працэс беларусізацыі, які характарызуецца 8) У ... годзе быў прыняты Закон “Аб мовах у БССР”, паводле якога беларуская мова стала

Заданне 3. *Пазнаёмцеся з артыкулам са Статута ВКЛ 1588 г. Знайдзіце старабеларускія словы, якія з тым самым значэннем выкарыстоўваюцца ў сучаснай беларускай мове.*

Артыкул 4

Хто бы чужыя озера у своей пушцы поволочыл.

Уставуем: Кто бы чужие озера у своей пушцы поволочил, тогда маеть тому, чие озеро будеть, гвалт платити и за рыбу, на чом тот пан смети будеть присягу вчинити, што ему в рыбе шкоды станеть, досыть уделати. Также если хто чюжые сеножати у своей пушцы гвалтом покосити и, вытискаючи того от его сеножати, бой учинил, тогда будеть повинен гвалту платити дванадцать рублей грошей и битых навезати. А если не будеть бою, а хотя сеножати чужые покосить або кошоное побереть, тогда повинен будеть сено з навезкою платити водлуг уставы, в сем статуте нижей описаное.

Заданне 4. *Прачытайце вытрымкі з тэкстаў. Вызначце характэрныя для кожнай мовы фанетычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці; знайдзіце моўныя з’явы, якія сведчаць пра роднасць беларускай і рускай моў.*

БРЭСТ

У паданні пра заснаванне Брэста расказваюць наступнае. Нібыта вёз купец на калёсах свой тавар у Літву ды заграз у балотах. Не выбрацца.

Пачаў ён абдзіраць бяроству і засцілаць ёю гаць. А калі назад вяртаўся, пабудаваў на гэтым месцы каплічку. Да той каплічкі, як да святога месца “на бярэсце”, пачалі сыходзіцца людзі. Месца было лёгка ўмацаваць ад ворагаў. Вакол – прыродныя абарончыя равы – рукавы ракі Мухаўца. І пачалі асядаць тут людзі, пачалі будаваць горад “на бярэсце”. Так і ўзнікла Бярэсце, а потым Брэст.

БРЕСТ

В легенде про основание Бреста рассказывают следующее. Будто бы вёз купец на колёсах свой товар в Литву и увяз в болотах. Не выбратся. Стал он обдирать бересту и выстилать ею путь. А когда назад возвращался, построил на этом месте часовенку. К той часовенке, как к святому месту “на бересте”, стали сходиться люди. Место было легко укрепить от врагов. Вокруг – природные охранные рвы – рукава реки Мухавец. И стали оседать здесь люди, стали строить город “на бересте”. Так и возникло Берестье, а потом Брест (Л. Ч.).

Заданне 5. *Падрыхтуйце кароткія наведамленні пра ролю Яна Чачота, Францішка Багушэвіча, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Івана Насовіча, Сцяпана Некрашэвіча, Язэпа Лёсіка, Браніслава Тарашкевіча, Яўхіма Карскага, Янкі Купалы, Якуба Коласа ў развіцці беларускай мовы.*

Заданне 6. *Якіх славурых беларускіх асветнікаў вы ведаеце? Лёс ці дзейнасць каго з іх былі звязаны з Брэстчынай? Падрыхтуйце наведамленне пра аднаго з вядомых асветнікаў Беларусі.*

Заданне 7. *Прачытайце тэкст. Як вы разумееце сэнс выказвання? Прывядзіце прыклады, як праяўляецца нацыянальная адметнасць беларусаў на розных узроўнях мовы?*

Мова – вельмі своеасаблівы феномен культуры. З аднаго боку, мова з’яўляецца найважнейшым самастойным элементам культурнай спадчыны народа, адной з асноўных частак культуры, з другога – яна спецыфічны спосаб існавання і захавання культуры ў цэлым, дапамагае авалодаць усім багаццем чалавечай дзейнасці (культурай народа).

Любая культура – гэта працэс і вынік асваення чалавекам рэчаіснасці, творчае асэнсаванне свету і сябе ў ім. На спосабы пазнання чалавекам рэчаіснасці і яго вынікі накладваюць адбітак умовы жыцця і быту кожнага этнасу. Таму не выпадкова, што пры пазнанні свету побач з агульным вылучаецца і адметнае, нацыянальнае.

...Усе мовы маюць свае спецыфічныя, характэрныя для іх рысы, бо кожны носбіт мовы вырас у пэўных кліматычных умовах, у розных геаграфічных шыроты, меў свой занятак, што і наклала адбітак на

ўспрыманне свету і, у сваю чаргу, паўплывала на мову (*Беларуская мова: спецыяльная лексіка*).

Заданне 8. Прачытайце і прааналізуйце ўрыўкі з твораў і выказванні пра мову. Пра якія функцыі мовы ў іх згадваецца? Назавіце іншыя функцыі, якія выконвае мова ў грамадстве.

1) Мова – не толькі сродак зносін. Яна – душа народа, аснова яе культуры. Пакуль жыве мова, жыве народ. Выбіраць мову зносін – права асобнага чалавека. Але такога права пазбаўлены народ, бо страта нацыянальнай мовы вядзе да знікнення яго як самабытнай этнакультурнай супольнасці. Кожная мова – неацэнны скарб, які разам з тым належыць не толькі аднаму народу, а ўсяму чалавецтву, духоўна ўзбагачаючы яго. (*Беларуская мова: энцыклапедыя*)

2) Мова – прылада мыслення. Абыходзіцца з мовай абы-як – значыць і мысліць абы-як (*А. Талстой*).

3) ...Пароль неўміручасці – родная мова.

Рассуньцеся, часу перагародкі:

Вядуць, як суседзі праз вокны, размову

Учора і Заўтра, патомкі і продкі... (*П. Макаль*).

4) Асновавытворным у чалавеку павінна быць усведамленне сябе часцінкай Сусвету. Нельга адчуваць сябе часткай адзінага цэлага, не наладзіўшы кантакту з іншымі людзьмі. А для гэтага трэба валодаць Словам. Слова – сродак выражэння свайго «Я» і стварэння незалежнай творчай асобы.

Слова – носьбіт духоўнага, узвышанага. Менавіта з яго дапамогай можна вылечыць душу сапсаваную, загубленую. Пра ўнутраны свет чалавека часцей за ўсё мяркуюць па яго мове, багатай, эмацыянальнай ці шэрай, беднай, нуднай (*Д. Ліхачоў*).

5) Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі; праз яе пасрэдніцтва лягчэй за ўсё пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страхамі, ствараць дабрачыннасць! (*А. Ельскі*).

Заданне 9. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце асноўныя формы існавання мовы, ахарактарызуйце іх.

Огромный вклад в изучение особенностей говоров белорусского языка внес академик Российской Императорской Академии наук

Е.Ф. Карский. После окончания Второй мировой войны Институтом языкознания Академии наук БССР совместно с Белорусским государственным университетом и педагогическими институтами советской республики было организовано подробное и систематическое изучение говоров белорусского языка в государственных границах БССР. На основе собранных материалов был составлен подробный “Диалектологический атлас белорусского языка”. Не все языки мира и даже не все языки Европы имеют такой подробно и хорошо зафиксированный научный труд в области диалектологии. К сожалению, на сегодняшний момент можно констатировать, что в живом общении белорусский народно-диалектный язык можно встретить всё реже и реже, в основном на нём говорит самое старшее сельское поколение белорусов; более молодые поколения белорусского народа переходят на современные литературные языки (русский литературный язык или белорусский литературный язык) или же на так называемую трасянку (*Паводле матэрыялаў Вікіпедыі*).

Заданне 10. *Знайдзіце і запішыце 3–4 выказванні вядомых майстроў слова, дзеячаў навукі і культуры пра багацце і прыгажосць беларускай мовы, пра трапнасць беларускага слова. Ці адрозніваюцца выказванні славуных беларусаў па праблемах культуры мовы ў розныя гістарычныя перыяды?*

Заданне 11. *Назавіце некалькі перыядычных выданняў, якія сёння выходзяць на беларускай мове. Якія з іх спецыялізуюцца на асвятленні пытанняў, звязаных з развіццём мовы?*

Заданне 12. *Прачытайце зменены і дапоўнены ў 1998 годзе Закон РБ “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”. Скажыце, у якой сферы грамадскага жыцця Закон прадугледжвае аднаўленне беларускай мовы. Заканспектуйце артыкулы 2–3, 21–25, 27, 29 (дадатак 3).*

Тэсты па тэме:

“Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей”

Варыянт 1

1. Адзначце моўную сям’ю, у якую ўваходзіць беларуская мова:

- а) усходнееўрапейская моўная сям’я;
- б) еўрапейская моўная сям’я;
- в) індаеўрапейская моўная сям’я;

- г) азіяцкая моўная сям'я;
- д) скандынаўская моўная сям'я.

2. Адзначце этапы развіцця сучаснай беларускай мовы:

- а) агульнаўсходнеславянскі перыяд (XI – XIII стст.);
- б) “залаты” перыяд (XIV – XV стст.);
- в) рускі перыяд (X – XII стст.);
- г) новы перыяд (XIX – XXI стст.);
- д) старабеларускі перыяд (XIV – XVIII стст.).

3. У склад якой дзяржавы ўваходзіла Беларусь у XIV ст.?

- а) Маскоўскай дзяржавы;
- б) Кіеўскай Русі;
- в) Вялікага Княства Літоўскага;
- г) Польскага каралеўства.

4. На якой мове вялося справаводства ў ВКЛ?

- а) на старабеларускай;
- б) на рускай;
- в) на царкоўнаславянскай;
- г) на ўсходнеславянскай;
- д) на лацінскай.

5. Калі пачалося кнігадрукаванне ва ўсходніх славян?

- а) 1517 г.;
- б) 1512 г.;
- в) 1569 г.;
- г) 1596 г.;
- д) 1696 г.

6. Якое рашэнне прыняў Варшаўскі сейм у 1696 годзе?

- а) пісаць усе дзелавыя паперы па-польску, а не па-беларуску;
- б) пісаць толькі па-беларуску;
- в) пісаць на рускай мове;
- г) пісаць на лацінскай мове;
- д) пісаць на польскай і на беларускай мове.

7. У канцы XVIII ст. (1795 г.) у выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Беларусь:

- а) была далучана да Расіі;
- б) была далучана да Літвы;
- в) была далучана да Украіны;
- г) была далучана да Польшчы;
- д) стала самастойнай краінай.

8. Адзначце беларускіх пісьменнікаў, што стаялі ля вытокаў нацыянальнай беларускай мовы:

- а) Я. Чачот;
- б) В. Цяпінскі;
- г) А. Рымша;
- д) Ф. Багушэвіч.

в) В. Дунін-Марцінкевіч;

9. Новая беларуская літаратурна-пісьмовая мова фарміравалася на аснове:

а) кніжных традыцый;	г) польскай мовы;
б) народных гаворак;	д) дыялектаў.
в) рускай мовы;	

10. Назавіце першыя беларускамоўныя выданні ХХ стагоддзя:

а) “Наша ніва”;	г) “Наша воля”;
б) “Наша доля”;	д) “Наша жыццё”.
в) “Наша хата”;	

11. Хто быў першым складальнікам нарматыўнай граматыкі беларускай мовы?

а) С. Некрашэвіч;	г) Я. Купала;
б) Я. Карскі;	д) Б. Тарашкевіч.
в) Ф. Багушэвіч;	

12. Калі была праведзена рэформа беларускага правапісу і граматыкі?

а) 1920;	г) 1940;
б) 1928;	д) 1957.
в) 1933;	

13. Адзначце дату пастановы “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу”:

а) 1926 год;	г) 1998 год;
б) 1933 год;	д) 2010 год.
в) 1957 год;	

14. Статус дзяржаўных беларуская і руская мовы набылі пасля рэферэндуму:

а) 1991 года;	г) 2002 года;
б) 1995 года;	д) 1959 года.
в) 1938 года;	

15. Калі пачалі дзейнічаць “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, зацверджаныя Законам Рэспублікі Беларусь ад 23.07.2008 года?

а) 10 студзеня 2009 г.;	г) 1 верасня 2009 г.;
б) 24 ліпеня 2008 г.;	д) 2 студзеня 2010 г.
в) 1 верасня 2010 г.;	

16. Мова – гэта:

- а) найважнейшы сродак зносін паміж людзьмі;
- б) згуртаванне, аб’яднанне людзей;
- в) сацыяльная, або грамадская, з’ява;
- г) сістэма знакаў, гукаў;
- д) сістэма лексіка-граматычных сродкаў, прызначаная для зносін паміж людзьмі ў грамадстве.

17. Адзначце асноўныя формы нацыянальнай беларускай мовы:

- а) літаратурная;
- б) прастамоўная;
- в) дыялектная;
- г) пісьмовая;
- д) вусная.

18. Адзначце асноўныя функцыі мовы:

- а) этнаграфічная;
- б) акумулятыўная;
- в) назывная (намінатыўная);
- г) камунікатыўная;
- д) мастацкая.

20. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “інтэрферэнцыя”:

- а) гэта памылковае зблытванне розных элементаў моў, якія кантактуюць;
- б) тлумачэнне, раскрыццё сэнсу чаго-небудзь;
- в) аб’яднанне ў адзінае цэлае якіх-небудзь частак;
- г) умяшанне ва ўнутраныя справы краіны адной ці некалькіх дзяржаў з мэтай захопу тэрыторыі;
- д) валоданне дзвюма мовамі і папераменнае іх выкарыстанне ў залежнасці ад умоў моўных зносін.

Варыянт 2.

1. Адзначце моўную групу, у якую ўваходзіць беларуская мова:

- а) стараславянская моўная група;
- б) раманская моўная група;
- в) індыйская моўная група;
- г) іранская моўная група;
- д) славянская моўная група.

2. Які статус мела беларуская мова ў ВКЛ?

- а) мовы царквы;
- б) дзяржаўная мова;
- в) літаратурная мова;
- г) мова фальклору;
- д) побытавая мова.

3. Хто з’яўляецца аўтарам першай кнігі, надрукаванай на тэрыторыі Беларусі на беларускай мове?

- а) Ф. Скарына;
- б) С. Будны;
- в) В. Цяпінскі;
- г) С. Рымша
- д) Я. Карскі.

4. Адзначце пісьмовыя вучэбныя кнігі, якія адносяцца да старабеларускага перыяду:

- а) “Слова пра паход Ігаравы”;
- б) “Граматыка” М. Сматрыцкага;
- в) Статут Вялікага Княства Літоўскага;
- г) “Граматыка” Л. Зізанія;
- д) “Літоўская метрыка”.

5. У якім годзе было забаронена выкарыстоўваць беларускую мову ў дзяржаўных дакументах?

- а) 1569 г.;
- б) 1696 г.;
- в) 1596 г.;
- г) 1703 г.;
- д) 1860 г.

6. Якія працэсы ўздзейнічалі на развіццё беларускай мовы ў XVI - XIXст.?

- а) паланізацыя;
- б) русіфікацыя;
- в) уплыў балцкай культуры;
- г) распаўсюджванне французскай мовы;
- д) распаўсюджванне лацінскай мовы.

7. У якім годзе і кім была забаронена назва “Беларусь”, а на яе тэрыторыі ўводзілася рускае заканадаўства?

- а) 1505, Іван III;
- б) 1840, Мікалай I;
- в) 1816, Аляксандр I;
- г) 1905, Мікалай II;
- д) 1798, Кацярына II.

8. Хто з’яўляецца заснавальнікам беларускай лінгвістыкі?

- а) Я. Лёсік;
- б) Я. Карскі;
- в) В. Данілеўскі;
- г) А. Луцкевіч;
- д) С. Некрашэвіч.

9. Назавіце аўтара падручніка “Беларуская граматыка для школ” (1918 г.).

- а) В. Дунін-Марцінкевіч;
- б) Я. Чачот;
- г) П. Пачобка;
- д) Б. Тарашкевіч.

в) Я. Станкевіч;

10. Адзначце дату пастановы “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу”:

- а) 1926 год;
- б) 1933 год;
- в) 1957 год;
- г) 1998 год;
- д) 2010 год.

11. Калі быў прыняты Закон “Аб мовах у Беларускай ССР”, які пацвердзіў дзяржаўны статус беларускай мовы?

- а) 1989 г.;
- б) 1990 г.;
- в) 1991 г.;
- г) 1994 г.;
- д) 1995 г.

12. У 1995 годзе прайшоў рэспубліканскі рэферэндум, паводле якога статус дзяржаўнай мовы атрымала:

- а) беларуская мова;
- б) руская мова;
- в) беларуская і руская мовы.

13. Які перыяд з’явіўся найбольш спрыяльным для развіцця беларускай мовы?

- а) 90-я гг. XIXст.;
- б) 20-я гг. XXст.;
- в) 60-я гг. XXст.;
- г) 40-я гг. XXст.;
- д) 80-я гг. XIXст.

14. Мова – гэта з’ява:

- а) біялагічная;
- б) псіхічная;
- в) педагагічная;
- г) разумовая;
- д) грамадская.

15. Абзначце правільнае вызначэнне паняцця “маўленне”:

- а) маўленне – гэта своеасаблівая форма мовы;
- б) маўленне – акт рэалізацыі мысленай дзейнасці носьбіта мовы;
- в) маўленне – думка, якая рэалізуецца ў форме маналога;
- г) маўленне – сказы, аб’яднаныя агульнай тэмай;
- д) маўленне – гэта камунікатыўная дзейнасць чалавека, выкарыстанне мовы ў працэсе зносін з іншымі людзьмі.

16. Выберыце дакладнае азначэнне паняцця “дзяржаўная мова”:

- а) афіцыйная мова, на якой працуюць дзяржаўныя і адміністрацыйныя органы, грамадскія арганізацыі, навуковыя, навучальныя і культурныя ўстановы;

- б) мясцовая разнавіднасць мовы, якая адрозніваецца ад сумежных гаворак своеасаблівымі фанетычнымі, граматычнымі і лексічнымі рысамі;
- в) мова, на якой гаворыць дадзены народ у дадзены перыяд;
- г) алегарычная мова, пры дапамозе якой скрываецца прамы сэнс выказвання;
- д) асаблівасць маўлення, манера гаварыць.

17. Адзначце віды маўленчай дзейнасці:

- а) слуханне (аўдзіраванне);
- б) дыялог;
- в) чытанне;
- г) гаварэнне;
- д) маналог.

18. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “білінгвізм”:

- а) працэс рэгулявання вымаўлення гукаў сучаснай беларускай мовы;
- б) правільная пабудова словазлучэнняў і сказаў;
- в) папераменнае карыстанне дзвюма мовамі;
- г) традыцыйнае ўжыванне ўстойлівых слоў (фразеалагізмаў);
- д) стылістычная арганізацыя маўлення.

19. Адзначце разнавіднасці білінгвізму:

- а) поўны;
- б) групавы;
- в) індывідуальны;
- г) фанетычны;
- д) сінтаксічны.

20. Суаднясіце левую і правую часткі табліцы (віды інтэрферэнцыі і іх азначэнне).

а) Фанетычная	1) Вынік няправільнай пастаноўкі націску пад уплывам іншай мовы.
б) Акцэнталагічная	2) Адхіленне ў маўленні ад марфалагічных нормаў адной мовы пад уплывам іншай мовы.
в) Лексічная	3) Ужыванне ў маўленні на адной мове гукаў іншай мовы.
г) Марфалагічная	4) Выкарыстанне ў адной мове раўназначных слоў іншай мовы без патрэбы.
д) Сінтаксічная	5) Перанос з адной мовы ў маўленне на другой мадэляў пабудовы словазлучэнняў і сказаў.

ТЭМА 2. ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Заданне 13. *Прачытайце тэкст. Акрэсліце лексічнае і граматычнае значэнні выдзеленых слоў. Праверце сябе па тлумачальным слоўніку.*

Кожны від засяляе **арэал** не проста як вялікая колькасць асобін, а ў выглядзе адносна адасобленых груп рознага **маштабу**. Фарміраванне гэтых груп з'яўляецца вынікам разнастайнасці **абіятычных** фактараў і наяўнасці розных перашкод (рэкі, горы) у межах арэала. Такія групы асобін, якія **нераўнацэнныя** па шэрагу прыкмет і насяляюць розныя па ўмовах участкі арэала, былі названы папуляцыямі.

Кожная папуляцыя **жыве** ў канкрэтнай частцы арэала і прыстасавана да існавання ў пэўных **экалагічных** умовах. Дзякуючы гэтаму від можа займаць даволі **вялікі** і неаднародны па ўмовах арэал. Такім чынам, від у межах арэала існуе за кошт разнастайнасці **папуляцый**. Значыць, папуляцыя – гэта форма існавання віду ў **прасторы** (С.М.).

Заданне 14. *Лексічныя значэнні якіх слоў тлумачацца ў дадзеных сказах?*

I. 1. Густы пахучы сок некаторых раслін, які ўтрымлівае смолы і эфірнае масла (скарыстоўваецца ў тэхніцы і ў медыцыне). 2. Хімічнае злучэнне, у якім маецца вадарод, здольны замяшчацца металам з утварэннем солі. 3. Асобае рэчыва ў арганізме, якое надае афарбоўку скуры, валасам. 4. Несалёны, без рэзка выражанага смаку. 5. Дзікарослыя расліны, якія заглушаюць пасевы культурных раслін. 6. Сям'я пчол або іншых насякомых. 7. Раздзел батанікі, які вывучае дрэвы і кустовыя расліны. 8. Удасканаленне існуючых і вывядзенне новых парод і гібрыдаў сельскагаспадарчых жывёл ці сартоў раслін. 9. Адно з пяці знешніх пачуццяў, органам якога служыць слізистая абалонка языка; якасць ежы, якая адчуваецца ў час яды. 10. Раздзел заалогіі, які вывучае птушак.

Словы для даведак: *арніталогія, бальзам, прэсны, пігмент, рой, селекцыя, пустазелле, смак, кіслата, дэндралогія.*

II. 1. Спартыўнае спаборніцтва на веласіпедах на трэку, шашы ці перасечанай мясцовасці. 2. Сукупнасць збудаванняў, якія знаходзяцца на адной тэрыторыі. 3. Спартсмен, які выступае ў веласіпедных гонках, у аўтамабільных, матацыклетных спаборніцтвах. 4. Мехаічнае ўздзеянне спецыяльнымі прыёмамі на тканкі і органы чалавека пры дапамозе апарата ці рук. 5. Спартсмен, які ўдзельнічае ў фінальнай частцы спартыўных спаборніцтваў, якая вызначае пераможцу. 6. Графічна зарэгістраваная крывая паказчыкаў сардэчнай дзейнасці. 7. Навука аб удасканаленні здароўя, заканамернасцях і механізмах яго фарміравання, захавання і

- ўмацавання. 8. Адзінаборства рукамі на спецыяльна абсталяваным стале.
9. Спартыўны снарад, які дазваляе высока ўзлятаць пасля адштурхоўвання.
10. Адна з самых масавых форм ранішняй гігіенічнай гімнастыкі.
11. Сіндром набытага імунадэфіцыту.

Словы для даведак: велагонка, кардыяграма, гоншчык, спартыўны комплекс, СНІД, валеалогія, зарадка, масаж, батут, фіналіст.

Заданне 15. Прачытайце тэкст, знайдзіце ў ім словы, ужытыя ў пераносным значэнні. Складзіце і запішыце словазлучэнні, дзе б гэтыя словы мелі прамое значэнне.

Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў, светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону, і пушчы, падобныя на гатычныя храмы, дзе горда нясуць свае кароны алені. Гэта бясконцыя жылы рэк, у якіх плешчуца бабры і рыба на захадзе сонца, і гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці (У. Караткевіч “Зямля над белымі крыламі”).

Заданне 16. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Выпішыце 5–7 слоў спрадвечна беларускіх і 5–7 – запазычаных. Якія прыметы запазычаных слоў прысутнічаюць у адзначаных вамі словах?

Еще на заре своей истории человек обратил внимание на огромное разнообразие растительного мира. В процессе хозяйственной деятельности он стремился познать и отличить растения полезные (пищевые, лекарственные и проч.), а также вредные, особенно ядовитые.

Впервые описания растений появляются в древнекитайском сочинении под названием Шу-Кинг (около 2200 лет до н.э.), где приводятся сведения о хлебных злаках, бобовых, хлопчатнике, лимонном и тутовом деревьях.

Об использовании древними народами таких растений, как хлебные злаки, просо, лук, чеснок, известно от греческого историка Геродота (484–425 гг. до н.э.). Кукурузу, картофель, табак выращивали древние народы Мексики и Перу (Л. Сапегин).

Заданне 17. Прачытайце тэкст, знайдзіце ў ім матываваныя словы. Растлумачце, якія прыкметы накладзены ў аснову дадзеных найменняў.

Святлолюбівыя расліны жывуць на адкрытых тэрыторыях, спажываюць шмат сонечнай энергіі. Гэта расліны пустынь, паўпустынь, стэпаў, высакагорных лугоў, пустак і ўзбочын дарог (падбел, расходнік), пустазелле і культурныя расліны адкрытага грунту (сланечнік, пшаніца). Святлолюбівыя дрэвы ўтвараюць светлыя лясы, іх кроны не змыкаюцца (лістоўніца, сасна, асіна, бяроза і інш.).

Ценелюбівыя расліны жывуць у моцна зацененых месцах (ніжнія ярусы трапічнага лесу, горныя цясніны, таежныя ельнікі, лесастэпавыя дубровы). Да іх адносяцца імхі, папараць, кісліца, бальзамін і інш. (С.М.).

Заданне 18. *Растлумачце матывацыю ўтварэння наступных слоў.*

Баравік, бялізна, бяляк, верасень, ветразь, дажынкi, дамавік, дзьмухавец, журавіны, жытняк, завіруха, завушніцы, крываўнік, макрыца, маладзік, мякіш, надвор'е, падасінавік, прыказка, расліна, сеялка, смятаннік, уюн, чарніцы.

Прывядзіце ўласныя прыклады матываваных назваў.

Заданне 19. *Раскрыйце значэнне запазычаных слоў шляхам падбору беларускіх адпаведнікаў, запішыце. У якім стылі часцей ужываюцца словы запазычаныя, а ў якім - беларускія?*

Сінхронны, вібрыраваць, траўма, сімптом, сэрвіс, фальсіфікацыя, фіяска, аратар, гуманны, канкурэнцыя, кансэнсус, карэктны, інцыдэнт, кампетэнтны, дайджэст, імпрэза.

Заданне 20. *Утварыце словазлучэнні з прыведзенымі назоўнікамі такім чынам, каб паказаць, што гэтыя назоўнікі з'яўляюцца мнагазначнымі.*

I. Зямля, канал, корань, маса, прыклад, хлеб.

II. Мат, партыя, пояс, прыём, станок, фігура.

Заданне 21. *Знайдзіце ў сказах сінонімы і вызначце іх тып. Дапоўніце сінанімічныя пары ўласнымі прыкладамі.*

1. Вецер вые, не сціхае, дзіка ў коміне шуміць (Я. Колас). 2. Зноўку ступаю знаёмымі сцежкамі, тымі, што крочыў на золку заўжды (Р. Барадулін). 3. Змоўклі, пахаваліся птушкі, зніклі гуллівыя матылькі (Л. Калодзежны). 4. І зноў балоты, балоты, балоты – адвечная, непрыступная дрыгва, багна. Ступі сюды – уцягне, заблытае, засмокча (Б. Сачанка). 5. Мяккія, ласкавыя гукі стройным сугалоссем паліліся па пакоі (Я. Колас). 6. Такое ўражанне, што ён некуды вечна бяжыць і спяшаецца, каб не спазніцца (Я. Скрыган). 7. Снег ішоў. Пачынаў засыпаць, закрываць, засцілаць пеляной, абрусамі поле бітвы і тых, што на полі ляжаць і што больш не падымуцца самі (У. Дубоўка). 8. Сцежка ў вёску бяжыць, пятляе паміж надрэчных кустоў (Я. Брыль). 9. Я – сын зямлі, нашчадак хлебарабаў (Р. Барадулін).

Заданне 22. *Складзіце сінанімічныя рады да прыведзеных слоў.*

I. Аснова, балота, ісці, мала, прастор, радзіма, яда, ясны.

II. Бегчы, дарога, ісціна, прыгожы, сумны, хутка, шмат.

Заданне 23. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выберыце з прапанаваных у дужках сінонімаў той, які найбольш падыходзіць па сэнсе.*

Одно из особенностей акваэробики (является, можно считать, констатируется) выполнение упражнений в горизонтальном и вертикальном положениях тела на глубокой и мелкой воде. При этом (работают, движутся, бодрствуют) практически все мышцы тела, что (стимулирует, облегчает, способствует) гармоническое развитие мускулатуры и глубокое диафрагмальное дыхание и взвешенное состояние тела – всё это (помогает, способствует, содействует) притоку крови к сердцу и в целом существенно стимулирует подвижности в основных суставах. Давление воды на подкожное венозное русло (облегчает, поддерживает) его работу. Поэтому занятия акваэробикой при соответствующей дозировке (допустимы, возможны, полезны) для людей с ослабленным сердцем и (рекомендуются, предлагаются, могут использоваться) как одно из средств укрепления сердечно-сосудистой системы (А.Ф.).

Заданне 24. *Прачытайце прыказкі, вызначце ролю антонімаў. Прыведзіце ўласныя прыклады прыказак, у складзе якіх ёсць антонімы.*

1) Блізка відаць, ды далёка дыбаць. 2) За што купіў, за тое і прадаю. 3) Корань навукі горкі, ды плады ад яго салодкія. 4) Назад кінь, наперадзе знойдзеш. 5) Новае сітка на калочку вісіць, а старое пад лаваю ляжыць. 6) Рыхтуй сані летам, а калёсы зімой. 7) Чорнае да белага не прышываюць.

Заданне 25. *У прыведзеных словазлучэннях замяніце прыметнікі антанімічнымі. Атрыманыя словазлучэнні запішыце.*

Выпадковая сустрэча, вялікі вадаём, глухі голас, горкі лёс, горкі сок, густы лес, добры час, знешняя сіла, каржакаватае дрэва, карысныя птушкі, людная вуліца, маладая канюшына, маўклівая дзяўчына, натуральнае валакно, пазітыўны фактар, сапраўдны подпіс.

Заданне 26. *Дакажыце, што прыведзеныя словы з'яўляюцца амонімамі. Складзіце словазлучэнні ці сказы, ужыўшы амонімы з розным значэннем.*

I. Апалонік, аўсянка, байка, бор, вусны, гранат, зорка, зялёнка, падарожнік, раса, соты, ячмень.

II. Блок, бокс, дысцыпліна, забег, каштаваць, корт, ладдзя, ліга, падарожнік, поле, рана, стойка, тэрмін, шашка.

III. Брод, ваўчок, верхаводка, вугор, знесці, люты, мул, пара, рак, сачок, соль, сырок, шкода, шып.

IV. Вірус, стужка, клетка, флюс, марфалогія, аперацыя, дыск, аналіз, палец, ціск, калена.

Заданне 27. Раскрыйце і параўнайце значэнні сугучных слоў беларускай і рускай моў. Як называецца такая з’ява? Дапоўніце рад уласнымі прыкладамі.

Адказаць – отказать, дыван – диван, нядзеля – неделя, пакой – покой, рэч – реч, справа – справа, чуць – чуть.

Заданне 28. Выберыце з прапанаваных у дужках слоў дакладнае, правільнае ў лексіка-семантычных адносінах.

Агні (ёлачныя, яловыя), аўтамабіль (гоначны, гончы), вадапад (горны, гарысты), выгляд (таямнічы, таемны), выезд (аперацыйны, аператыўны), галінкі (яловыя, ялавыя), глеба (гліністая, гліняная), зала (чытальная, чытацкая), забег (адзіночны, адзіны), званне (ганаровае, ганарлівае), метал (плаўкі, плаўны), ноч (жніўная, жнівеньская), плантацыі (хмелевыя, хмельныя), сад (яблычны, яблыневы), стан (афектыўны, эфектны).

Заданне 29. Раскрыйце значэнні наступных паронімаў, складзіце з імі сказы (5 – 6 на выбар).

Адзіны – адзіночны, арэол – арэал, вастрэць – вастрэць, вянец – вянок, карэйка – карэянка, кваліфікаваны – кваліфікацыйны, раўт – раўнд, рэальны – рэалістычны, суцешыць – суцішыць, тактычны – тактоўны, трэніраваны – трэніровачны, факультатыўны – факультэцкі, фундаментальны – фундаментны, шпажыст – шпажнік, эфектны – эфектыўны, яшчар – яшчур.

Заданне 30. Перакладзіце спалучэнні на беларускую мову, выберыце з прапанаваных у дужках слоў дакладнае, правільнае ў лексіка-семантычных адносінах. Напішыце сказы з утворанымі спалучэннямі.

Дыхание (іскусное, іскусственнае), на (разных, розных) плошадках, на (соседний – соседский) стадионе, (туристический – туристский) маршрут, сітуацыя аказалася (проблемной – праблематичной), след (человечий, человеческий), соревнования целесообразно (проводить – производить).

Заданне 31. Знайдзіце дыялектныя назвы раслін і падбярыце адпаведныя літаратурныя.

1) Стаяла восень – чорствая, сухаватая – ужо капалі картоплі (В. Адамчык). 2) Ах валошка, рамон, не дажыць бы да мукі, каб зракліся імён вы, што маці дала (Н. Гілевіч). 3) ...Я ведаў, што пані Гелена вельмі набожна, ходзіць штонядзелі ў касцёл, што яна любіць пячы пшанічныя пірагі – са слівамі, яблыкамі, трускалкамі (Б. Сачанка). 4) Уперадзе, быццам на разведку, бяжыць сабачка, абнюхваючы кожны кусцік шчавука ці асоту (Я. Брыль). 5) Прадаўгаватыя лісцікі святаянскага зелля растуць на

сцябліне папарна, якраз адзін насупраць другога (У. Ягоўдзік). 6) Пад кустом голага смуродніку драмала курыца, схаваўшы пад крыло сваю галаву. Каля мокрага плота зелянела яшчэ крапіва і цвіло марнае каліва румянку (В. Адамчык).

Заданне 32. *Запішыце словы-аднаведнікі, якія ўжываюцца ў вашай мясцовасці для наступных назваў:*

Ажныны, акунь, баравік, бульба, бусел, вавёрка, вугор, карова, клубніцы, крываўнік, лілея, раска, таполя.

Заданне 33. *Падбярыце да наступных запазычаных слоў сінанімічныя назвы беларускай мовы.*

I. Аграрны, адаптацыя, арэал, баланс, бінарны, вакантны, галантны, гатунак, гіпотэза, гранула, дамінантны, дэфект, мадыфікаваны, мутацыя, ландшафт, патэнт, прагрэс, прымула, рэгуляцыя, рэпарацыя, сінтэз, сурагат, функцыя.

II. Антракт, афсайд, аўтсайдар, буліт, галкіпер, гуманны, ідэал, пенальці, рэферы, спрынтар, стаер, фальшывы, фіяска, фол, форвард, эвалюцыя.

Заданне 34. *Прачытайце наступныя архаізмы і замяніце іх сучаснымі актыўнаўжывальнымі словамі.*

Асадка, вакацыі, выя, вятрыла, глёбус, дружына, жывотъ, лемантар, іспыт, ланіты, лгар, пілігрым, процант, сеча, фундатар, чада, чало.

Словы для даведак: бой, вандроўнік, ветразь, войска, глобус, дзіця, жыццё, канікулы, лгун, лоб, перакладчык, працэнт, ручка, спонсар, шчокі, шыя, экзамен.

Заданне 35. *Выпішыце з часопіса ці з газеты тэкст (6–8 сказаў), у якім ёсць неалагізмы. Растлумачце іх значэнне (пры неабходнасці звярніцеся да тлумачальнага слоўніка).*

Заданне 36. *Растлумачце сэнс наступных фразеалагізмаў. Выпішыце з “Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы” І.Я. Лепешава яшчэ 10–12 устойлівых выразаў, у складзе якіх ёсць біялагічныя тэрміны.*

На горкі яблык (збіць), як Піліп з канапель, блёкату наеўся, як пшаніцу прадаўшы, размаляваць падарэх, як сабаку пятая нага, дзе ракі зімуюць, як кошка з сабакам, птушка высокага палёту, сабакам сена касіць, яблыку няма дзе ўпасці.

Заданне 37. *Прачытайце тэкст. Выпішыце 10 агульнаўжывальных слоў і 10 тэрмінаў. Дапоўніце кожную групу слоў уласнымі прыкладамі.*

I. Біяцэноз – гістарычна складзеная сукупнасць узаемазвязаных папуляцый раслін, жывёл, грыбоў і мікраарганізмаў, якія насяляюць экалагічна аднароднае асяроддзе пражывання. Месца існавання біяцэнозу называюць біятопам.

Складанымі часткамі біяцэнозу з’яўляюцца: фітацэноз, зоацэноз, мікацэноз, мікробацэноз. Фітацэноз – расліннае згуртаванне, якое расце на пэўнай тэрыторыі і змяняецца як па сезонах, так і па гадах. Зоацэноз – сукупнасць папуляцый жывёл, якія насяляюць пэўны біятоп. Мікацэноз – згуртаванне розных відаў грыбоў. Мікробацэноз – сукупнасць папуляцый бактэрый і прастытаў.

Мяжа паміж біяцэнозамі вызначаецца па фітацэнозах, якія заўсёды маюць спецыфічныя асаблівасці. Напрыклад, луг рэзка адрозніваецца ад лесу, лес – ад балота, хвойны лес – ад ліставога, бярозавы гай – ад дубровы і г.д. Фітацэноз вызначае відавы склад зоацэнозу, мікацэнозу і мікробацэнозу, а значыць, з’яўляецца галоўным структурным кампанентам біяцэнозу (С.М.).

II. Спартыўнае плаванне аб’ядноўвае *плаванне на пэўныя дыстанцыі, падводнае, сінхроннае (мастацкае), гульнявое, прыкладное*, частка пяцібор’я, трыятлона і інш. шматбор’яў. Плаванне на спартыўнай дыстанцыі ўключае спаборніцтвы на дыстанцыі ад 50 да 1500 м спосабамі *кроль, кроль на спіне (вольны стыль), брас, батэрфляй (дэльфін), комплекснае плаванне*.

Кроль, ці вольны стыль, – самы хуткі спосаб плавання. Брас падобны да рухаў жабы. Гэты стыль не вельмі хуткі, але дзякуючы прастаце і эканамічнасці рухаў ім можна праплысці вялікую адлегласць. Практычнае прымяненне плавання на спіне даволі нязначнае, і карыстаюцца ім, каб атрымаць псіхічную і мышачную разрадку пасля плавання іншымі стылямі. Да таго ж плаванне на спіне небяспечнае, паколькі плывец дрэнна арыентуецца і не бачыць таго, што адбываецца ў вадзе. “Батэрфляй” у перакладзе з англійскай мовы абазначае ‘матылёк’. Сапраўды, рукі плыўца падымаюцца над вадой, быццам крылы. Па хуткасці батэрфляй уступае толькі кролю. Гэты стыль патрабуе вялікай фізічнай сілы, і таму плыўцы, якія спецыялізуюцца ў батэрфляі, заўсёды выдзяляюцца магутным целаскладам.

Гульнявое плаванне – рухавыя гульні (воднае пола і інш.). Прыкладное плаванне – ныранне ў даўжыню і наглыбіню, выратаванне на вадзе, пераадоленне водных перашкод (В.Д.).

III. Беларусь – краіна шматлікіх рэк, азёр і неабсяжных балот, багатых рыбай і вадаплаўнай птушкай. У гэтых умовах рыбная лоўля з’яўлялася вельмі распаўсюджаным і эканамічна выгадным заняткам. Да нядаўняга часу водныя басейны і балоцістыя багны Беларусі літаральна кішэлі ўсялякай жыўнасцю. Як паказваюць археалагічныя знаходкі астэалагічных рэшткаў, тут здавён вылаўлівалі мноства разнастайных і

каштоўных парод рыб, сярод якіх – асятры, сцерлядзь, ліні, язі, вугры, ментузы, самы, шчупакі, акуні, ляшчы, судакі і шмат іншых.

Спосабы лоўлі і рыбалोўныя прылады адпавядалі экалагічным умовам, характару водных басейнаў, сезону года, надвор’ю, а таксама вызначаліся разлікамі на пэўную пароду рыбы, рэгіянальнымі традыцыямі і г.д. Бадай, самымі старажытнымі былі ўдарныя прылады – коп’і, стрэлы, крыху пазней – гарпуны, восці, багры.

Даволі шырока і з поспехам выкарыстоўвалі самалоўныя стаўныя пасткі: конусападобны буч, зроблены з лазовых прудоў; нерат, корпус якога ўяўляў сабой сетку, нацягнутую на абручы; венцер, ціжак, – той жа нерат, што меў у дадатак да сетчатага мяшка шырокія крылы і, адпаведна, большую эфектыўнасць лоўлі; паплаў і мярэжку – сеткавыя мяшкі на шастах. Усе пасткі-самаловы мелі шырокі ўваход, што паступова звужаўся гарлавінай, куды заходзіла рыба, не знаходзячы зваротнага шляху. Да самалоўных пастак адносяцца каробка (кош) і скрыпка (тыпу буча), што вырабляліся з лазовых прудоў, лучыны, лубу; іх выкарыстоўвалі ўзімку (асабліва ў час адлігі) для лоўлі ўюноў, апускаючы ў палонку пад лёд (*Паводле матэрыялаў Вікіпедыі*).

Заданне 38. *Вызначце, да якой тэрмінасістэмы адносяцца наступныя групы слоў.*

Агульная ўласнасць, грамадзянства, жыллёвы кодэкс, іск, касацыйная скарга, суб’ект права, цывільны працэс, юрыдычны акт;

гіграфіты, ліставы лес, міжвідавая барацьба, папуляцыя, паўзуны, прадукцэнты, разнастайнасць відаў, спадчыннасць;

падарожжа, маршрут, рукзак, кампас, спальны мяшок, ліхтарык, тапаграфічная карта, кантынент, горны хрыбет;

кісларод, рэакцыя, хімічны рэактыў, мадыфікаваны, дэнатурацыя бялкоў, гліколіз, трыкарбанатавая кіслата;

абарачальнасць, авердрафт, валютны курс, дапушчальны прыбытак, зменная цана, кантракт, рэнтабельнасць, спекуляцыя;

велакрос, гімнастыка, траўма, лыжная акрабатыка, спартыўная падрыхтоўка, сінхроннае плаванне, фізічная культура.

Заданне 39. *Параўнайце назвы раслін са “Слоўніка лясных тэрмінаў” (1926 г.) і “Слоўніка сельскагаспадарчае тэрміналогіі” (1928 г.) з сучаснымі найменнямі. Якія змены назіраюцца ва ўжыванні дадзеных фітонімаў?*

Арэх валоскі, брусьніца, буракі кармовыя, дмухавец, кісьліца звычайная, клён амэрыканскі, морва, сачэўка, сьвірэпка, сланэчнік, хвошч лесавы, чарніца, ясен амэрыканскі.

Заданне 40. Карыстаючыся “Глумачальным слоўнікам беларускай мовы” і “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі, вызначце, з якой мовы запазычаны наступныя словы.

I. Абыркос, аналіз, анамальны, біясфера, біятоп, вінаград, генетыка, гепард, гідрафіты, дамінанта, дысперсія, катагенез, ландыш, маса, мітоз, нумарацыя, праграма, прадуцэнты, рудыменты, таксіны, талій, фалікулы, фермент, формула, фотатрапізм, экалогія, ягель, янот.

II. Альпеншток, арганізм, бронза, буліт, веласіпед, гол, гольф, донар, допінг, лімфа, медаль, мускулатура, пенальці, прэтэндэнт, рыкашэт, спрынтар, табло, тайм-аўт, хет-трык, фінал, футбол, цырымонія, штанга, экскурсавод, турыст, яхта.

Заданне 41. Падбярыце да прыведзеных слоў агульнаўжывальныя адпаведнікі. Як называюцца такія словы? Чым яны адрозніваюцца ад тэрмінаў і прафесіяналізмаў?

Абітура, абламацца, аўтамат, батанік, жэсць, заваліцца, качалка, курсач, лаба, лох, малаток, пара, тачка, угараць, яшчык.

Заданне 42. Перакладзіце наступныя тэрміны на беларускую мову, падбярыце да іх сінонімы.

Перикард, лейкоциты, гемопоэз, метаболизм, миксатрафия, дейтоплазма, миксотрофия, ксилоза, дегидратация, протеины, аскорбиновая кислота, целлюлоза.

Заданне 43. Падбярыце да прыведзеных тэрмінаў антонімы, складзіце з імі сказы (7 – 8 на выбар).

Акселерацыя, аналіз, аэробы, вентральны, гіпавітаміноз, гіпафункцыя, гіпертанія, дэгенерацыя, канцэнтрацыя, франтальны, эндакрынныя залозы.

Словы для даведак: сагітальны, ірадыяцыя, рэтардацыя, сінтэз, экзакрынныя залозы, гіперфункцыя, гіпатанія, анаэробы, гіпервітаміноз, дарсальны, рэгенерацыя.

Заданне 44. Пазнаёмцеся з наступнай табліцай. Веданне асноўнага значэння некаторых найбольш распаўсюджаных у анатама-фізіялагічнай тэрміналогіі марфем (прыстаўкі, карань, суфіксы) старажытнагрэчаскага і лацінскага паходжання дапамагае зразумець сэнс складаных навуковых тэрмінаў.

Прыстаўкі	Зыходныя словы	Прыклады
а-, ан- (перад галоснымі)	грэч. <i>a-, an-</i> адмаўленне	авітаміноз, анемія
анты-	грэч. <i>anti</i> - супраць	антыцела
гіпа-; суб-	грэч. <i>hypo</i> ; лат. <i>sub</i> - унізе, пад	гіпафункцыя, субталамічная вобласць
гіпер-	грэч. <i>hyper</i> – над, зверх	гіпертанія
дэ-	лат. <i>de-</i> адмена	дэгенерацыя
пар-, пара-	грэч. <i>par, para</i> – побач, ля, каля	парэнхіма, паравертэбральны
перы-	грэч. <i>peri</i> - ля, каля, навокал	перытаніт
пост-	лат. <i>post</i> –пасля	постнатальны перыяд
прэ-	лат. <i>prae</i> –перад, спераду	прэсінаптычная мембрана
полі-	грэч. <i>poly</i> –многа, шмат	полісахарыды
транс-	лат. <i>trans</i> –праз, скрозь	трансфармацыя
ультра-; экстра-	грэч. <i>ultra</i> ; лат. <i>extra</i> - зверху	ультраструктура, экстрапірамідныя шляхі
эпі-	грэч. <i>epi</i> -над	эпідэрміс
эн-, энда-; ін-, энта-	грэч. <i>en, endon</i> ; лат. <i>in, ento</i> – усярэдзіне, унутры	энзімы, эндарфіны, энтадэрма, інкрэт, інервацыя

Прывядзіце ўласныя прыклады тэрмінаў з грэчаскімі і лацінскімі марфемамі.

Заданне 45. Вызначце спосабы ўтварэння наступных тэрмінаў.

I. Адбор, бінарная наменклатура, вегетатыўнае размнажэнне, відаўтварэнне, вусы, гомазіготнасць, грыбніца, дзічка, дзяленне клеткі, заапланктон, завянуць, зарыбленне сажалак, каляплоднік, мядоўнік, мяцёлка, несапраўдны, падцарства, самаапыляць, суквецце, танкадзюбая, таўсталобік, святлолюбівы, стрыжнёвая каранёвая сістэма, фенагенез, фотасінтэз, цвіценне, штучнае апыленне, экалагічны фактар, біясінтэз, гібрыдызацыя.

II. Алімпійскія гульні, бабслей, велакрос, водалячэнне, вянознасць, галкіпер, гідрааэробіка, гоншчык, гразелячэнне, задышка, інструктар-метадыст, лёгачная і сардэчная недастатковасць, мат, наезнік, трохбор'е, узважванне, футбол, чвэрць фіналу, электратэрапія.

Заданне 46. *Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую і вызначце асаблівасці беларускага асваення запазычаных слоў.*

I. Агрэхимия, арбуз, горизонт, Григорий, дежурный, диагностика, енот, история, кипарис, конвейер, лейкоциты, тигр, организм.

II. Аудитория, бутерброд, бутсы, гросмейстер, депутат, дюдо, Евгений, йод, квартира, лидер, масштаб, олимпиада, регби, риск, трио, фельдшер, юмор.

Заданне 47. *Прыведзіце прыклады тэрміналагічных словазлучэнняў, у склад якіх уваходзяць наступныя тэрміны.*

Актыўнасць, арганізм, вітаміны, ген, кіслоты, малекула, марфалогія, мембрана, метады, працэс, рэакцыя, стадыя, схема, тканка, тэорыя, фермент, функцыя, цыкл.

Заданне 48. *Прачытайце тэрміны. Вызначце, людзі якіх прафесій могуць іх выкарыстоўваць.*

Адаптацыя, азот, акт, акустыка, балада, баланс, бюджэт, вадарод, выпраменьванне, галкіпер, гіпатэнуза, закон, ізумруд, іск, карэктура, карабін, кісларод, лакатар, марафон, мензурка, опытка, падатак, паштоўка, прыстань, раман, сіндром, суфікс, таксон, флюс, форвард, халерык, часопіс, электрон, этымалогія, юнга.

Заданне 49. *Знайдзіце сярод прыведзеных слоў міжнавуковыя тэрміны-амонімы. Складзіце з імі словазлучэнні. Укажыце, якім тэрмінасістэмам яны належаць.*

Аналіз, аперацыя, бародка, барозды, вірус, дыск, зуб, калена, калонія, клетка, нага, нос, марфалогія, палец, поле, раснічкі, рэабілітацыя, стагнацыя, стужка, фігура, флюс, ціск, язык.

Заданне 50. *Перакладзіце наступныя рускія назвы на беларускую мову (пры неабходнасці звярніцеся да слоўніка) і размясціце іх у алфавітным парадку.*

I. Орляк, фиалка, земляника, кувшинка, звербой, крыжовник, лютик, осока, подорожник, тысячелистник, тросник, вереск, ежевник, первоцвет, пустырник, тополь, чебрец, клюква, ужовник, ширица, шпажник.

II. Борец, судья, скольжение, здоровье, копьё, трехборье, падение, жеребьевка, лидер, сальто, пенальти, легкоатлет, пьедестал, стрельба, плавание, конькобежец, толкание ядра.

III. Селекция, генная инженерия, прудовое рыбоводство, комбикорм, гидробиология, растительноядные рыбы, веслонос, стерлядь, пресервы, желудочно-кишечный тракт, микробиологический синтез, консерванты, подкожный жир, микрофлора, рыбопитомник, чехонь, плотва.

Задание 51. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце тэрміны, растлумачце іх лексічнае значэнне і спосаб утварэння.*

I. Всемирные игры – это фактически Олимпиада, но по тем видам спорта, которые не включены в олимпийскую программу.

В 1980 году группа из 12 спортивных федераций решила объединить свои усилия и сформировала совет Всемирных игр, позднее переименованный в Международную ассоциацию всемирных игр. С 1981 года в мире под патронатом Международного олимпийского комитета (МОК) раз в четыре года проводятся по подобию Олимпийских игр – Всемирные игры по неолимпийским видам спорта.

К видам спорта, входящим во Всемирные игры, относились: пляжный волейбол, таэквондо, софтбол, фаустбол, самбо, спортивная акробатика, воднолыжный спорт, пауэрлифтинг, бодибилдинг, боулинг, корфбол, финсвимминг, каратэ.

В дальнейшем такие виды как пляжный волейбол, таэквондо, софтбол и другие добились олимпийского признания. Ведь они прошли через неолимпийские игры. В целом же проведение Всемирных игр способствует ещё более широкому распространению мирового спортивного движения, укреплению и расширению международных контактов спортсменов разных стран и континентов (В. Г.).

II. Одним из главных факторов повышения эффективности товарного рыбоводства является переход на выращивание высокопродуктивных пород и кроссов (помесей) рыб.

В общем объеме выращиваемого в Республике Беларусь карпа, около 50% составляют беспородные.

В настоящее время на экспериментальных базах РУП “Институт рыбного хозяйства НАН Беларуси” (СПУ “Изобелино” и ХРУ “Вилейка”), а также в некоторых рыбоводных хозяйствах Минсельхозпрода Республики Беларусь сформировано стадо карпов белорусской селекции (лахвинский, изобелинский, тремлянский) и импортированных пород (немецкий, югославский, чешский, румынский, ропшинский, сарбоянский) а также амурского сазана (А.К.).

III. Снаряжение в спортивном туризме зависит от его вида и включает в себя специальную одежду и обувь (куртки и брюки штормовые, ветровые, утепленные, самосбросы и т.п., термобелье,

перчатки, трекинговую, лыжную, горную или трекинго-велосипедную обувь, бахилы, велоформу, мокрые и сухие гидрокостюмы, неопреновую обувь или носки, защитные очки различных видов и др.), шлемы или каски, веревки, карабины и др. технические средства страховки и работы с веревками, фонари с аккумуляторами, палатки, тенты, альпийские инструменты и приспособления (альпенштоки, ледорубы, кошки, ходовые палки, снегоступы и др.), костровые принадлежности и походную посуду, мультитопливные горелки, средства навигации и связи, а также технические средства и инвентарь по видам (катамараны и др. средства сплава, лыжи, велосипеды, автомобили, рюкзаки различных видов, спасательные жилеты, грузовые мини-сани и др.) (Ю.Ф.).

Заданне 52. Устанавіце, якія тэрміны названы паводле прозвішчаў. Пры неабходнасці звярніцеся да слоўніка С.С. Тварской “Анатомія і фізіялогія: слоўнік-даведнік”.

Барані (аўстрыйскі оталарынгалаг, хірург, фізіёлаг, 1876–1936); Бел (шатландскі анатам, 1174–1842); Бехцераў (расійскі неўролаг, псіхіятр, фізіёлаг, 1857–1927); Гасер (амерыканскі фізіёлаг, 1888–1963); Герынг (нямецкі фізіёлаг, 1834–1918); Корці (італьянскі анатам, 1822–1876); Пастэр (французскі заснавальнік навуковай мікрабіялогіі і імуналогіі, 1822–1895); Сечанаў (расійскі фізіёлаг, 1829–1905).

Словы для даведак: трайнічны вузел, корціеў орган, параліч Бела, каналы Герынга, эфект Пастэра, траішчотка Барані, сечанаўскае тармажэнне, пучкі Бехцерава.

Заданне 53. Запішыце слоўнікі, якімі б вы карысталіся, каб:

а) вызначыць лексічнае значэнне слоў; б) адказаць на пытанне аб паходжанні слова; в) вызначыць, ад якой асновы ўтворана слова; г) праверыць правільнасць вымаўлення слова; д) вызначыць значэнне ўстойлівых спалучэнняў слоў; е) перакласці словы з беларускай мовы на рускую.

Заданне 54. Падрыхтуйце паведамленні на адну з наступных тэм: “З гісторыі развіцця беларускай тэрмінаграфіі”, “Слоўнікі і даведнікі па біялогіі”, “Слоўнікі і даведнікі па батаніцы”, “Слоўнікі і даведнікі па хіміі”, “Слоўнікі і даведнікі па спартыўнай тэрміналогіі” і інш.

Тэсты па тэме:

“Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы”.

Тэст 1

1. Падбярэце правільны варыянт азначэння да паняцця “лексікалогія”:

- а) раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца гукавая сістэма мовы;
- б) раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца правілы ўнармаванай перадачы вуснай мовы на пісьме;
- в) раздзел мовазнаўства, які вывучае слоўнікавы склад мовы, лексічныя значэнні слоў, іх паходжанне, развіццё і ўжыванне;
- г) раздзел граматыкі, у якім вывучаюцца заканамернасці спалучэння слоў у словазлучэнні і сказы, будова сказаў, іх структурныя тыпы;
- д) раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца тэорыя і практыка складання слоўнікаў.

2. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “лексічнае значэнне слова”:

- а) суаднесенасць слова з адпаведным паняццем, з’явай рэчаіснасці;
- б) асноўная моўная адзінка, для якой характэрна цэласнасць, выдзяляльнасць, узнаўляльнасць у маўленні;
- в) асноўная адзінка маўлення;
- г) нацыянальная самабытнасць і непаўторнасць беларускай мовы;
- д) раздзел мовы, у якім вывучаюцца формы слова і правілы іх спалучэння.

3. Адзначце, як называюцца словы, якія маюць некалькі значэнняў:

- а) адназначныя;
- б) мнагазначныя;
- в) агульнаўжывальныя;
- г) архаізмы;
- д) паронімы.

4. Адзначце словы, якія вымаўляюцца і пішуцца па-рознаму, але маюць блізкае значэнне:

- а) антонімы;
- б) сінонімы;
- в) амонімы;
- г) неалагізмы;
- д) фразеалагізмы.

5. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “амонімы”:

- а) словы адной і той жа часціны мовы, якія аднолькава вымаўляюцца і пішуцца, але маюць рознае лексічнае значэнне;
- б) устойлівае народнае выслоўе з павучальным вывадам-заклучэннем;
- в) устойлівае народнае выслоўе без павучальнага вываду-заклучэння;
- г) словы, што актыўна ўжываюцца ў беларускай мове;
- д) словы, для якіх характэрна толькі адно лексічнае значэнне.

6. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “антонімы”:

- а) словы адной часціны мовы, што абазначаюць супрацьлеглыя, але суадносныя паняцці;
- б) словы, якімі карыстаюцца ўсе носьбіты мовы;
- в) словы, без якіх немагчымы зносіны паміж людзьмі;
- г) словы з пераносным лексічным значэннем;
- д) устойлівыя непадзельныя спалучэнні слоў.

7. Паводле паходжання лексіка беларускай мовы падзяляецца на:

- а) дыялектную;
- б) устарэлую;
- в) спрадвечнабеларускую;
- г) мнагазначную;
- д) запазычаную.

8. Адзначце групы лексікі беларускай мовы паводле ўжывання:

- а) агульнаўжывальная лексіка;
- б) абмежаванага ўжывання;
- в) мастацкая лексіка;
- г) інтэрнацыянальная лексіка;
- д) палітычная лексіка.

9. Адзначце групы лексікі беларускай мовы абмежаванага ўжывання:

- а) дыялектная лексіка;
- б) жаргонная лексіка;
- в) спецыяльная лексіка;
- г) навукова-тэхнічная лексіка;
- д) грамадская лексіка.

10. Адзначце групы спецыяльнай лексікі беларускай мовы:

- а) прафесіяналізмы;
- б) тэрміны;
- в) наменклатурныя назвы;
- г) аказіяналізмы;
- д) варварызмы.

11. Адзначце правільнае вызначэнне паняцця “тэрмін”:

- а) спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае для дакладнага выражэння спецыяльнага паняцця і абазначэння спецыяльнага прадмета;
- б) слова ці спалучэнне слоў, што абазначае з грэчаскай мовы “канечны слуп на рысталішчах”;
- в) слова ці спалучэнне слоў, прынятае для пераносу значэння паводле колькасных адносін;
- г) слова ці спалучэнне слоў, прынятае для пераносу значэння паводле сумежнасці прадметаў;
- д) слова ці спалучэнне слоў, што абазначае ў грэчаскай мове “канец, вывад, зыход”.

12. Адзначце спецыфічныя асаблівасці тэрмінаў:

- а) сістэмнасць;
- б) наяўнасць дэфініцыі;
- в) адназначнасць;
- г) стылістычная нейтральнасць;
- д) наяўнасць эмоцыі, ацэначнасці, экспрэсіі.

13. Паводле ўжывання тэрміналагічная лексіка падзяляецца на:

- а) бытавую;
- б) агульнаўжывальную;
- в) агульналітаратурную;
- г) вузкасפעцыяльную;
- д) уласнабеларускую.

14. Адзначце марфемныя спосабы ўтварэння тэрмінаў:

- а) суфіксальны;
- б) абрэвіяцыя;
- в) прыставачна-суфіксальны;
- г) прыставачны;
- д) словаскладанне.

15. Адзначце немарфемныя спосабы ўтварэння тэрмінаў:

- а) сінтаксічны;
- б) аснова- і словаскладанне;
- в) складанасуфіксальны;
- г) абрэвіяцыя;
- д) моўны.

16. Адзначце, якіх тэрмінаў не існуе ў мове:

- а) тэрміны-назоўнікі;
- б) тэрміны-сказы;
- в) тэрміны-словазлучэнні;
- г) тэрміны-выклічнікі;
- д) тэрміны-абрэвіятуры.

17. Адзначце, што такое тэрміналогізацыя:

- а) спосаб утварэння тэрмінаў, пры якім слова, што існавала ў літаратурнай мове набывае тэрміналагічнае значэнне;
- б) пераход тэрмінаў з адной тэрмінасістэмы ў другую;
- в) страта тэрмінам свайго спецыяльнага значэння;
- г) сукупнасць тэрмінаў пэўнай навукі;
- д) утварэнне складанаскарочаных слоў.

18. Падбярэце правільны варыянт азначэння да паняцця “лексікаграфія”:

- а) закрытая моўная сістэма беларускай мовы;
- б) сукупнасць слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад;
- в) словы, якія выкарыстоўваюцца ў мастацкай літаратуры;
- г) раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца тэорыя і практыка складання слоўнікаў;

д) навука аб словах, аб слоўнікавым складзе мовы.

19. Адзначце, з чаго складаецца слоўнікавы артыкул у тэрміналагічным слоўніку:

а) рээстравае слова;	г) этымалагічная даведка;
б) граматычныя паметы;	д) стылёвыя паметы.
в) дэфініцыя;	

20. Адзначце, у слоўніках якога тыпу тлумачацца рэаліі і паняцці:

а) арфаграфічным;	г) энцыклапедыі;
б) перакладным;	д) тлумачальным.
в) марфемным;	

Тэст 2

1. Адзначце словы, лексічнае значэнне якіх указана няправільна:

- а) *пігмент* – асобае рэчыва ў арганізме, якое надае афарбоўку скуры, валасам;
- б) *імпульс* – пабуджальная прычына, унутраны штуршок да дзеяння;
- в) *урадлівасць* – рэчыва, якое ўносіцца ў глебу для павелічэння ўраджаю;
- г) *спартыўны комплекс* – сукупнасць збудаванняў, якія знаходзяцца на адной тэрыторыі;
- д) *арніталогія* – хімічнае злучэнне, у якім маецца вадарод, здольны замяшчацца металам з утварэннем солі.

2. Адзначце канструкцыі, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

а) <i>ружовыя</i> мары;	г) <i>пахне</i> ружа;
б) <i>дыханне</i> зямлі;	д) <i>корань</i> слова.
в) <i>дыханне</i> чалавека;	

3. Вызначыць, якія з выдзеленых слоў у прыведзеных словазлучэннях з'яўляюцца мнагазначнымі:

- а) *поле* дзейнасці – шырокае *поле*;
- б) парусная *ладдзя* – ход *ладдзі*;
- в) *крыніца* ведаў – сцюдзёная *крыніца*;
- г) рэкорд *бегуна* – зламаўся *бягун*;
- д) *жалезная* воля – *жалезная* бочка .

4. Адзначце словы-амонімы:

а) *нязломны* – такі, якога нельга перамагчы, знішчыць і *нязломны* – стойкі, цвёрды ў перакананнях;

б) *нага* – адна з дзвюх канечнасцей чалавека і *нага* – апора, ніжняя частка мэблі;

в) *клетка* – памяшканне з металічных або драўляных прудоў і *клетка* – найпрасцейшая адзінка будовы жывога арганізма;

г) *нямы* – пазбаўлены здольнасці гаварыць і *нямы* – маўклівы, ціхі;

д) *тромб* – згустак крыві, які ўтвараецца ў крывяносным сасудзе і *тромб* – смерч над сушай з моцным ветрам, ападкамі і навальніцай.

5. Адзначце радкі, у якіх усе словы сінанімічныя:

а) адвага, смеласць, мужнасць, храбрасць, бясстрашнасьць, гераізм, геройства;

б) мароз, замаразкі, марозіць;

в) кадык, гарляк, адамаў яблык;

г) жалоба, жальба, жаліцца;

д) метабалізм, абмен рэчываў, прамежжавы абмен.

6. У якіх парах слоў выдзеленыя словы не з'яўляюцца антонімамі:

а) *гіпертанія* – *гіпатанія*;

б) *свежая* рыба – *жывая* рыба;

в) *стальныя* нервы – *слабыя* нервы;

г) *эндакрынныя* залозы – *экзакрынныя* залозы;

д) *сырое* надвор'е – *мокрае* надвор'е.

7. Адзначце пары слоў, якія з'яўляюцца паронімамі:

а) арэал – арэол;

г) трафейны – трахейны;

б) гадаванне – гадоўля;

д) пазітыўны – негатыўны.

в) плывец – плавун – пливунец;

8. Адзначце ўласнабеларускія словы:

а) асілак;

г) вясёлка;

б) ансамбль;

д) кнігаўка (птушка).

в) дах;

9. Адзначце запазычаныя словы:

а) бокс;

г) факультэт;

б) турызм;

д) вярба.

в) вада;

10. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова адносяцца да спецыяльнай лексікі:

- а) гіпертанічны *крыз*;
б) *іанізацыя* паветра;
в) *фанат* футбола;
- г) *гуллівыя* матылькі;
д) *шыпоўкі* чорнага колеру.

11. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова з'яўляецца ўстарэлым:

- а) летнія *вакацыі*;
б) чытаць *лячэбнік*;
в) беларускі *пейзаж*;
- г) салодкі *бярозавік*;
д) вялікі *перст*;

12. Адзначце словазлучэнні з дыялектнымі словамі:

- а) пусціцца *напярэсігі*;
б) ісці *напрасцень*;
в) жоўтая *юргіня*;
- г) пахне *картаплянік*;
д) *раслінаедныя* рыбы.

13. Адзначце сярод прыведзеных словазлучэнняў тэрміналагічныя:

- а) *нервовыя* клеткі;
б) белы *таўсталобік*;
в) *рухомыя* гульні;
- г) *смачны* сазан;
д) *экстрэмальны* турызм.

14. Адзначце тэрміны, якія ўтварыліся суфіксальнымі спосабамі:

- а) *клятчатка*;
б) *рэабілітацыя*;
в) *студэнцтва*;
- г) *суквецце*;
д) *канькабежац*;

15. Тэрмін *грушанадобны* ўтвораны:

- а) суфіксальным спосабам;
б) шляхам асноваскладання;
в) шляхам словакладання;
г) лексіка-семантычным.

16. Адзначце тэрміны, якія ўтварыліся прыставачнымі спосабамі:

- а) *міжвольнасць*;
б) *звышхуткасны*;
в) *рост*;
- г) *перажыць*;
д) *разбег*.

17. Адзначце тэрміны, якія ўтварыліся лексіка-семантычнымі спосабамі:

- а) *казёл*;
б) *глюкоза*;
в) *іхтыёлаг*;
- г) *пячкур*;
д) *атрад*.

18. Адзначце тэрміны, якія ўтварыліся сінтаксічным спосабам:

- а) калясардэчная сумка;
- б) беларускі дзесяціборац;
- в) паходны посуд;
- г) лыжныя гонкі;
- д) дэнатурацыя бялкоў.

19. Адзначце, да якіх рускіх фразеалагізмаў правільна падабраны беларускія адпаведнікі:

- а) час от часу не легче – чым далей, тым цяжэй;
- б) вышел сухим из воды – дарма прайшло;
- в) груши окалачивать – вуглы абціраць;
- г) мухи не обидит – і камара не зачэпіць;
- д) ума палата – мазгі густыя (розуму багата).

20. Дапішыце прыказкі і прымаўкі:

- а) Шыла ў мяшку... .
- б) Дзе коратка, ...
- в) Не кажы гоп,
- г) Каб рыбу есці,
- д) Блізка відаць,

**ТЭМА 3.
ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ. НОРМЫ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ**

Заданне 55. *Вызначце від інтэрферэнцыі ў наступных словах і словазлучэннях. Выпраўце моўныя памылкі.*

Балючае пытанне, вазьміце гэта на заўвагу, верба, гаварыць тым жа языком, гарбата лімонны, каўбаса абыкнавенная, кропка гледжання, некалькі часоў, не ўласцівыя для маёй гаворкі словы, пакупайце гарачы хлеб, расліннае масла, станоўчы рэзультат, старшы сын.

Заданне 56. *Устаўце прапушчаныя літары і растлумачце іх правапіс.*

1) Лід..р, камп'ют..р, аранж..рэя, т..орыя, шніц..ль, магіст..рскі, прынт..р, Од..р, Юпіт..р, пр..амбула, лат..рэя, р..бро, р..візія, д..фект.

2) Партфолі.., л..пух, сп..рыш, ф..льга, п..літэхнічны, п..ўнагалосны, табл.., мал..чнакіслы, св..еасаблівы, ст..галосы, ст..градусны, м..тадор, шт..раніцы, м..татрэк, к..нтратака, ф..таздымак, ф..таграфавец, Гарацы.., кр..вацёчны, м..нагібрыд, тры.., пульс..метр, зак..назнавец, прафк..м, газпр..м, ст..градусны.

3) Камп..тэнтны, дз..сятка, прэз..нтацыя, б..йдж, в..лікасвецкі, в..лікадзяржаўны, земл..ўласнік, кал..ктыў, в..ласіп..дыст, с..мнацаць,

шасцідз..сяты, семдз..сят, вас..мнаццаты, к..фір, він..грэт, тыс..чны, у кал..ндары, в..б-сайт, рады..сігнал, рады..антэна, рады..хімія, рады..актыўнасць.

Заданне 57. *Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс і, ы, й.*

Сам ..лжэ, аб..лганы, па..мкнуцца, супер..гра, гіпер..нфляцыя, за..рдзец, луста ..ржанога хлеба, дождж ..мжэў, дэз..нфармацыя, звыш..мклівы, без..ніцыятыўны, па..менна, непры..мальны, пра..люстраваць, між..нстытуцкі, контр..гра, з..мправізаваць, з..начыць, дзярж..нспекцыя, пры..мчацца, не..стотна, вы..маць, пра..снаваць, без..менны, спад...лба, спад..спаду, пера...начыць, спадзявацца на вы...грыш, хада...ніцтва, не..стотна.

Заданне 58. *Спішыце, скараціце, дзе трэба у.*

А(у,ў)т, бакала(у,ў)р, бра(у,ў)нінг, опі(у, ў)м, а(у, ў)дыторыя, со(у, ў)с, са(у, ў)на, ра(у, ў)нд, рады(у, ў)с, а(у,ў)дытар, тры(у,ў)мф, ра(у,ў)т, калёкві(у,ў)м, а(у,ў)кцыён, сакса(у,ў)л, архівары(у,ў)с, ска(у,ў)т, а(у,ў)гіевы стайні, га(у,ў)птвахта, поды(у,ў)м, новае шо(у,ў), шо(у,ў)мен, дзяржаўны (у,ў)ніверсітэт, кло(у,ў)н, но(у,ў)-ха(у,ў), но(у,ў)бук, тэлешо(у,ў), Брэсцкая (у,ў)нія, кошта(у,ў)тварэнне, падысці да (у, ў)рны, ба(у, ў)л, дзяўчынка-(у, ў)нікум, гучнае “(у, ў)ра”, верш “Сыны” (у, ў)схваляваў нас.

Заданне 59. *Спішыце, устаўляючы мяккі знак. Растлумачце, у якіх выпадках ён не ўжываецца.*

З..бірал..нік, дз..ве, дз..ме, цяньшан...скі, любан..скі, рэдз..ка, дз..весце, пас..пешлівас..ц., камен..чык, разан...скі, фантан..чык, стан..це, астрахан..скі, вішан..ка, ледз..ве, камус..ці, растрэс..ці, карэн..чык, ц..віс..ці, мен..шы, чаньчун..скі.

Заданне 60. *Перакладзіце словы на беларускую мову. Знайдзіце разыходжанні ў граматычных формах (род, лік).*

Брусніка, вес, дверь, движение, доказательство, зрение, клубника, лицо, медаль, накипь, насыпь, окись, отношение, оттенок, пар, подпись, пол, пыль, свет, средство, тень, черника, яблоко.

Заданне 61. *Вызначце род назоўнікаў і запішыце іх парамі на беларускай і рускай мовах.*

Адбітак, вынік, дадатак, колькасць, ланцужок, лік, напрамак, паводка, падзея, паўтор, прастора, прымета, раўнавага, роздум, розніца, сажалка, справаздача, струмень, уласцівасць, шчупак.

Заданне 62. *Да прапанаваных назоўнікаў падбярыце прыметнікі, з 3–4 словазлучэннямі (на выбар) складзіце сказы.*

Табло, трыко, рэферы, дзюдо, дэрбі, каноэ, каратэ, Пеле, кіmano, Корбут, Токіа, Солт-Лейк-Сіці, Медэа, ФІФА, НБА, НХЛ, турнэ, Ранальда, імпрэсарыа, Сочы.

Заданне 63. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце назоўнікі: а) якія маюць форму толькі адзіночнага ліку, б) якія маюць толькі форму множнага ліку, в) якія маюць форму множнага і адзіночнага ліку.*

I. Магний необходим для активности ряда ключевых ферментов, обеспечивающих метаболизм организма. Магний участвует в поддержании нормальной функции нервной системы и мышцы сердца; оказывает сосудорасширяющее действие; повышает двигательную активность кишечника, что способствует выделению шлаков из организма.

Магнием богаты в основном растительные продукты. Большое количество его содержат пшеничные отруби, различные крупы, бобовые, урюк, курага, чернослив. Мало магния в молочных продуктах, мясе, рыбе, макаронных изделиях, большинстве овощей и фруктов (ПХ).

II. Баскетбол, волейбол, регби, гандбол, хоккей, бейсбол, водное поло, гольф, теннис – все это дело рук. Руки в этих спортивных играх преуспевают, в ходе матча у каждой из сторон множество удач частного значения, что и подтверждается крупным счетом. В футболе за полтора часа скоростной, интенсивной, ожесточенной борьбы, если бывает забит один-единственный гол, публика не ропщет, она удовлетворена. Не ропщет она, даже если команды разошлись “по нулям”, лишь бы они честно, сполна выложили все, чем располагали (Л. Филатов).

Заданне 64. *Пастаўце словы і словазлучэнні ў форме роднага склону адзіночнага ліку.*

I. Азімы ячмень, біяхімічны метаад, вінаград культурны, вірус грыпу, гектар пашы, генезіс раслін, глыбокі снег, дуб звычайны, карась азёрны, кліматычны фактар, напад драпежніка, мінулы год, праліўны дождж, працэс дыхання, структурны бялок, твар чалавека, харчовы прадукт, хуткі ўюн, цяжкі свінец, шырокі Буг.

II. Алімпійскі агонь, баскетбол, бегавы крок, беларускі дзесяціборац, выпад, дысцыплінарны штраф, заезд, лыжны марафон, моцны штуршок, нос, рэльеф, рачны парог, сінхранізм, стрэс, сусветны велатур, хуткасны бар’ер, штучны басейн.

III. Амурскі сазан, белы амур, бераг, вадаём, водны фонд, іхтыёлаг, меліярацыйны канал, нераст, плаўнік, прыток рэк, рачны паток, рост, самец, таўсталобік, цеплаабмен.

Заданне 65. *Складзіце словазлучэнні, ужыўшы прыведзеныя назоўнікі ў форме меснага склону. Параўнайце канчаткі дадзеных назоўнікаў у рускай і беларускай мовах.*

I. Агурок, арэх, вусач, гарох, горад, гушчар, дождж, дуб, змяя, лес, ліпень, ліст, луг, мох, народ, пух, пясок, снег, стыль, сын, твар, ячмень.

II. Апарат, баксёр, здароўе, конь, масаж, мяч, разбег, рукзак, рух, скачок, спартсмен, спрынт, стадыён, суддзя, трэнер, вугал, фітнэс.

Заданне 66. *Прачытайце тэкст. Падбярыце заглавак. Спішыце, паставіўшы назоўнікі ў дужках у форме аднаведнага склону. Высветліце значэнне выдзеленага слова.*

I. Цяпер давайце больш уважліва прыгледзімся да рамонкавай сямейкі. Яе дзеці падобныя паміж сабой, але не аднолькавыя.

Найбольш распаўсюджаны з іх – рамонак аптэчны, ці лекавы. З далёкай (старажытнасць) людзям вядома яго **гаючая** ўласцівасць. Напрыклад, хочаце мець здаровыя, залацістага (колера) валасы – мыйце раз у тыдзень рамонкавым (адвар). Рамонак лекавы валодае моцным своеасаблівым (пах), яго лісце быццам пасечана на мноства дробных (лісцікі). І яшчэ адна важная адметнасць: калі акуратна парэзаць кветкавы кошычак аптэчнага (рамонак), дык усярэдзіне ён будзе пусты.

Чаму я звяртаю ўвагу на такія, здавалася б, “дробязі”? Бо на рамонак аптэчны падобныя яго браты – рамонак пахучы і рамонак непахучы, дарэчы, таксама карысныя раслінкі. Яшчэ ёсць рамонак-нівяннік – уладар (лугі), (узлескі) і лясных (паляны). У адрозненні ад аптэчнага яго лісцікі цэлыя, прадаўгавата-зубчатыя.

Словам, пазнаёмцесь з (рамонкі) бліжэй, каб не памыліцца, збіраючы гербарый ці зялёную (аптэчка) (*У. Ягоўдзік*).

II. (Страх) перад вышынёй не было. Аляксей на (трэніроўкі) даўно прымерваўся да гэтых сантыметраў, сотні разоў ішоў на пругкае нацяжэнне рызінкі, часта зрываў яе, але часам і браў. Праўда, Сяргей Панасавіч не дазваляў мераць трэніровачныя скачкі, але па ўзнятых (зажымы) Аляксея адчуваў, што гэта – у межах (рэкорд)...

Стадыён затаіўся, быццам дыханнем баяўся здзьмухнуць гэтую лёгкую, кідкую ад першага (дотык), планку.

Аляксей зняў трыко, акуратна паклаў яго на лаўку, лёгка далонямі масажнуў бёдры... Заплюшчыў вочы, да (дробязь) пракручваючы ў думках усе фазы (разбег) і (скачок); пружыністая ступня, тры апошнія нарастаючыя крокі, штуршок з махам (бядро), пераход не ўсляпу, а відушча, і – паспець выкінуць ногі ўверх!

Трыбун як не было. Чорная злітая маса (стадыён) замерла. Высвечаны сектар для скачкоў, як у (фокус), звёў да сябе ўсё электрычнае святло. Нават судзейскія столікі, здаецца, адступілі ў паўпрыцемак, затоена глядзелі зводдаль. Усё чакала гэтага (скачок): трыбуны і судзі,

каментатары і эфір... Чакала **гарысполавае** пакрыццё (сектар) – наструненага, упэўненага (разбег) красовак, магутнага (штуршок) левай нагі... Чакала планка (*А. Камароўскі*).

III. Спецыялістамі ўжо даўно даказана, што багатая на тлушчы і свабодныя цукры дыета правакуе ў (чалавек) развіццё сардэчна-сасудзістых і анкалагічных (захворванні). Між іншым, у (рацыён) беларусаў традыцыйна пераважаюць менавіта тлустыя прадукты, у тым ліку мясныя прадукты з павышаным утрыманнем тлушчаў. А сардэчна-сасудзістыя і анкалагічныя захворванні займаюць у агульнай (структура) смяротнасці насельніцтва адпаведна першае і другое месцы.

Паводле меркаванняў дыетологаў рыба змяшчае тлустыя амега-кіслоты, якія перашкаджаюць (адкладанне) ў сценках артэрыяй (**халестэрын**), папярэджваюць склейванне трамбацытаў крыві, зніжаючы тым самым верагоднасць утварэння ў сасудах тромбаў. Падлічана, што замена паловы мяснога (рацыён) на рыбу можа зменшыць (рызыка) развіцця (атэрасклероз) і, адпаведна, інсультаў на 30–40 (працэнт). Таму самая высокая сярэдняя працягласць жыцця рэгіструецца менавіта ў марскіх краінах (*Н. Нікалаева*).

Заданне 67. *Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі. Вызначце склон уласных назоўнікаў, абгрунтуйце правапіс іх канчаткаў. Падкрэсліце тэрміны, растлумачце іх значэнне, вызначце спосаб іх утварэння.*

I. Сярод заказнікаў рэспубліканскага значэння асабліва вылучаецца Свіцязянскі ландшафтны заказнік. Яго жамчужынай з’яўляецца крышталічна чыстае возера Свіцязь, усхваленае яшчэ (Адам Міцкевіч) у баладзе пра зніклы горад. Гэта старажытнае возера, яго ўзрост больш за 10 тыс. гадоў. Плошча возера Свіцязь 170 га, і яго абкружаюць дзіўнай прыгажосці лясныя масівы. Возеру (Свіцязь) нададзены статус помніка прыроды рэспубліканскага значэння.

...Статус батанічных помнікаў прыроды носяць Цэнтральны батанічны сад Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь у горадзе (Мінск), Мірскі замак у (Гродзенская вобласць), а таксама асобныя рэдкія, вычварнай формы расліны або дрэвы-веліканы (*С.М.*).

II. Сезон-76 мінскае “Дынама” пачынала ў значна абноўленым складзе. Трывала стаяў на нагах Пракапенка, побач, сталеючы ад матча да матча, надзейна ўзаемадзейнічалі Сяргей Бароўскі з (Юрый Курненін, Пётр Васілеўскі, Юрый Пудышаў). Яны неяк адразу знайшлі агульную мову, дапаўняючы свае найлепшыя якасці стараннасцю, настойлівасцю, шчырасцю.

У сезоне 1979 года “Дынама” з беларускай сталіцы паўстала не толькі ў новым абліччы, але і са сваімі канцэпцыямі, стратэгіяй, тактыкай і дзеяннямі на полі наогул. Каманда папоўнілася (Віктар Янушкевіч, Юрый

Трухан) у абароне, (Валерый Мельнікаў, Сяргей Гоцманаў, Ігар Гурыновіч) у сярэдняй лініі і нападзенні.

А калі ў тым жа 1979-м каманду ўзначаліў Эдуард Малафееў, станаўленне і рост калектыву пайшлі літаральна на вачах. У тым ліку і яго, аднаго з лідэраў “Дынама”, (Аляксандр Пракапенка) – паўабаронцы паводле амплау, душы і завадатара – паводле прыроднага таленту.

Кожны з 41 мяча, забітага (А. Пракапенка) у вышэйшай лізе савецкага футбола, нібы ўзор для падручнікаў па самым любімым у свеце відзе спорту. Гол жа, забіты (Аляксандр) на мінскім стадыёне “Дынама” ў вельмі важным і адказным матчы з кіеўскімі аднаклубнікамі (пяткай, стоячы спінай да варот саперніка), – суперузор. Той гол і сёння сніцца аматарам... (Паводле А. Мяснікова.)

Заданне 68. *Запішыце па 2–3 поўныя назвы:*

- вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай ці судовай улады;
- ганаровых званняў і высокіх узнагарод;
- навучальных устаноў;
- газет і часопісаў;
- традыцыйных, дзяржаўных ці рэлігійных святаў.

Растлумачце напісанне вялікай літары.

Заданне 69. *Пры дапамозе суфіксаў утварыце ад прапанаваных назоўнікаў прыметнікі. Растлумачце правапіс суфіксаў прыметнікаў.*

Асветнік, Баранавічы, беларус, возера, восень, гігант, гліна, глыбіня, дрэва, Ірландыя, карціна, Карэя, мадэль, Парыж, Палессе, пералёт, радасць, рыбак, сістэма, склад, спорт, Тыбет, француз, чэх, шкло, шчупак, юнак, яблыня.

Заданне 70. *Утварыце ад дадзеных прыметнікаў формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання прыметнікаў. Растлумачце, калі ўтварэнне дадзеных формаў не магчыма.*

Бацькоўскі, вусаты, гразевы, двухкрокавы, добры, зялёны, ліпкі, лячэбны, моцны, нізкі, новы, псіхічны, разумны, фіялетаваы, цікавы, цяжкі.

Заданне 71. *Перакладзіце сказы на беларускую мову. Запішыце. Параўнайце формы ступеняў параўнання прыметнікаў у рускай і беларускай мовах.*

Нет ничего более изобретательного, чем природа (Цицерон). Нет ничего красивее хорошо возделанного поля (Цицерон). Счастливее всех тот, кто зависит только от себя (Цицерон). Мудрость сильнее рока (Вергилий). Чужим милее наше, а чужое – нам (Публилий Сир). Притворный друг гораздо хуже злейшего врага (Публилий Сир). Много

прошая, сильный становится ещё сильнее (*Публилий Сир*). Сильнее тот, кто первый (*Гораций*) (*Энциклопедия афоризмов*).

Заданне 72. *Утварыце ад лічэбнікаў з назоўнікамі складаныя прыметнікі і падбярэце да іх адпаведныя назоўнікі.*

Узор выканання: 45 год – саракапяцігадовы юбілей.

3 гадзіны, 12 кіламетраў, 27 градусаў, 80 грам, 30 працэнтаў, 82 кватэры, 2 сутак, 7 паверхаў, 100 метраў, 50 тон, 9 тамоў.

Заданне 73. *Запішыце лічбы словамі ў патрэбным склоне.*

Н. скл. – 11; 50; 300; Р. скл. – 4; 90; 700; Д. скл. – 3; 10; 800; В. скл. – 19; 77; 900; Т. скл. – 40; 87; 100; 265; М. скл. – 357; 490.

Заданне 74. *Спішыце тэкст, запісваючы лічбы словамі. Растлумачце напісанне спалучэнняў назоўнікаў з лічэбнікамі.*

I. Запаведная справа ў Беларусі бярэ пачатак з 30 студзеня 1925 г. Гэтай датай адзначана з’яўленне першага ў краіне Бярэзінскага запаведніка, мэта стварэння якога заключалася ў ахове і размнажэнні каштоўных відаў дзікіх жывёл, у прыватнасці рачных баброў. На пачатак 2010 г. агульная плошча асабліва ахоўных прыродных тэрыторый у Беларусі складала 1574,1 тыс. га, або 8% ад усёй плошчы нашай краіны (*С.М.*).

II. Канадскі горад Ванкувер быў гаспадаром XXI зімовых Алімпійскіх гульняў 2010 года. Частка спаборніцтваў праходзіла за 126 км на поўнач, у мястэчку Уістлер. Там спаборнічалі гарналыжнікі, двухборцы, а таксама адбыліся паралімпійскія старты (12–21 сакавіка 2010 г.) Упершыню ў гісторыі зімовых Гульняў цырымоніі адкрыцця і закрыцця прайшлі пад дахам – на стадыёне BC Place-Arena, які змяшчае 57330 гледачоў.

У Алімпіядзе прынялі ўдзел 2,5 тысячы атлетаў з 82 краін свету ў 7 відах спорту, падзеленых на 15 дысцыплін, было разыграно 86 камплектаў узнагарод (*I.V.*).

III. Сэрца – гэта маленькі орган велічынёй у сціснуты кулак, які важыць у сярэднім 300 г, і забяспечвае крывёй “ідэальнага чалавека” вагой ля 70 кг у сярэднім на працягу 70 гадоў. Кожны жалудачак сэрца выкідвае 5–5,5 л крыві ў хвіліну, і за 70 гадоў набіраецца 400 млн. літраў! У дарослага сэрца скарачаецца 65–75 раз на хвіліну. Такім чынам, кожны яго цыкл складае прыкладна 0,8 сек., з якіх 0,3 сек. даводзіцца на скрачэнне жалудачкаў і 0,5 сек. – на іх паслабленне. Падчас паслаблення жалудачкі напайваюцца крывёю з вен. Менавіта такі рытм працы сэрца і дае яму магчымасць функцыянаваць без прыпынку ўсё жыццё (*В.Д.*)

Заданне 75. *Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні з лічэбнікамі. Параўнайце формы лічэбнікаў і назоўнікаў у рускай і беларускай мовах.*

В трёх километрах от города, двести двадцать три километра, три пятых населения, завтра – 12 ноября, ему более пятидесяти лет, семеро космонавтов, половина седьмого утра, три студента, два первых дня, шесть целых и две десятых килограмма, три окна, менее двухсот лет, хватит дня на два, в шестом часу, целых три длинных года.

Заданне 76. *Прааналізуйце займеннікі, што ўваходзяць у склад фразеалагізмаў: вызначце іх разрад па значэнні, з якой часцінай мовы яны суадносяцца. Растлумачце значэнне фразеалагізмаў, складзіце з імі сказы (4–5 на выбар).*

Ні за якія грошы; што ёсць сілы; сам-насам; ні сёе ні тое; ні за што, ні пра што; хто ў лес, а хто па дровы; не ў сваім розуме; не лезе ні ў якія вароты; уносіць свой уклад; сам чорт не разбярэ; чорт бы яго пабраў.

Заданне 77. *Знайдзіце словазлучэнні і сказы з памылкова ўжытымі формамі займеннікаў, выпраўце іх (вусна).*

Дазвольце падзякаваць вас; не кпіце з яго; пры цябе разышліся; расказвае сам сабе; дзякую вам за падтрымку; выбег з ейнага пакоя; не дакарайце сабе; не ў тога пытай; гэны не ўспрымае; зарубі сабе на носе; нечага рабіць вечарамі; правяралі самага начальніка; таго ніхто не клікаў; некатараму скажуць; ніякі настрой; ніякому сябру; нікаго няма; ні на каго не звяртай увагу; нікаму не кажы; спытай у яго самога; ад усяе душы; ад таей увагі; што-небудзь скажы; ні да чога не прыдатны.

Заданне 78. *Прачытайце тэкст. Выпішыце дзеясловы, вызначце іх лад, час і спражэнне.*

Нашы продкі жылі ў коле часу, інакш кажучы, ён быў у іх не лінейны, а цыклічны, прычым асноўнай адзінкай ліку з’яўляўся, безумоўна, год. Новы год – канец аднаго этапу ў жыцці прыроды і чалавека і пачатак другога, які тым не менш у значнай ступені паўтарае папярэдні. Такі колазварот даваў упэўненасць у трываласць існавання, у бесперапыннасць жыцця.

Год – базавая мадэль для пабудовы ўсёй храналагічнай канструкцыі ў вельмі далёкіх нашых продкаў. Вучоныя знаходзяць яшчэ палеалітычныя календары на касцях мамантаў. У дадзеным выпадку сама прырода (рух Зямлі вакол Сонца) абумовіла дамінантную сутнасць года. Па аналогіі з асноўнымі з’явамі года будаваліся іншыя ярусы эпох, бо кожная падзея ў свеце абавязкова паўтараецца ў перыядах. Нават увесь Космас праходзіць праз такія перыяды – зоны (Т. Кудрашова).

Заданне 79. Перакладзіце словы на беларускую мову. Растлумачце выкарыстанне суфіксаў у беларускамоўных дзеясловах.

Балансировать, гармонировать, деградировать, жонглировать, инспектировать, информировать, классифицировать, контролировать, корректировать, культивировать, лавировать, ликвидировать, ориентировать, пасировать, планировать (план), реагировать, типизировать, финишировать, формировать, функционировать, шокировать.

Выберыце 7–8 дзеясловаў і складзіце з імі тэкст.

Заданне 80. Спішыце тэкст, утвараючы дзеепрыметнікі ад дзеясловаў у дужках. Абзначце суфіксы.

I. Карп, або сазан, мае тоўстае цела, умерана (падоўжыць), (пакрыць) цёмнаватай, жоўта-залацістай лускай, бруха значна святлейшае за сіняватую спіну. На губах чатыры тоўстыя і адносна кароткія вусікі, якія сядзяць папарна з кожнага боку.

Вядомы тры формы: люстраны – з буйной лускай, (размясціць) палосамі на спіне, бруху і ўздоўж бакавой лініі; лускаваты – суцэльна (пакрыць) лускай; голы – без лускі ці з асобнымі лускавінкамі ля асновы плаўнікоў і жабернай шчыліны (А.Д.).

II. Стадыён выбухнуў, (падхапіць) адзіным парывам, (узняць) маланкавым выстралам мяча, (увінціць) у «дзвятку». Узляталі ў руках парасоны, крылялі над галовамі плашчы, плашч-накідкі, газеты...

Варатар, распластаўшыся на зямлі, здаецца, усё яшчэ сіліўся (выцягнуць) рукой адбіць мяч. Хоць спінаядчувае, што мяч там, у варотах, ды і па выбуху стадыёна зразумеў, што на гэты раз не абярог, не заслانیў сваю святыню...

Не ўставаў і цэнтральны абаронца сапернікаў пасля адчайнага, але (запазніць) падкату ў штрафной. Доўгая брудная паласа пасля падзення на (разбіць) поле чарнела на рукаве яго белай футболкі.

Другі абаронца, закрыўшы рукамі вочы, стаяў як (укапаць). Суддзя бег да цэнтра поля, упэўнена паказваў на белы круг розыгрышу мяча. Арбітру спрабаваў нешта даказаць, забягаючы наперад, высокі (нападаць) гасцей. Але суддзя быў няўмольны (А. Камароўскі).

Заданне 81. Перакладзіце наступныя сказы на беларускую мову. Назавіце спосабы перакладу дзеепрыметнікаў з рускай мовы на беларускую.

1. В виде очищенных препаратов белковые аминокислоты представляют собой белые кристаллические вещества: сладкие, горькие или не имеющие вкуса (М.Ж.). 2. Другие примеры соединений, содержащих модифицированные аминокислоты, – трийодтиронин и тетраiodтиронин (М.Ж.). 3. Пара генов, расположенных в одинаковых участках парных

хромосом и определяющих контрастные признаки, называется аллельными генами (Л.П.). 4. Признак, проявляющийся у гибридов в первом поколении, называется доминантным (Л.П.). 5. Суточная потребность человека в углеводах зависит от возраста, выполняемой работы и колеблется от 450 до 630 г. (Л.П.). 6. Изменения организмов, приобретенные в течение жизни в ответ на изменения условий, наследуются (Л.П.). 7. Тело птиц компактное, обтекаемое, голова небольшая, шея длинная и подвижная (Л.П.). 8. Ощущение сладкого, воспринимаемое рецепторами языка, тонизирует центральную нервную систему (ПХ).

Заданне 82. *Прачытайце тэкст, выпішыце з яго дзеяслоўныя формы ў наступным парадку: інфінітыў, спрагальныя формы, дзеепрыметнікі, дзеепрыслоўі.*

Цікавай формай стэрэатыпных паводзін з'яўляюцца інстынкты. Інстынкты – ланцугі складаных безумоўных рэфлексаў. Інстынкты ўзніклі ў працэсе эвалюцыі ў якасці прыстасаванняў да тыповых умоў існавання віду. Дзякуючы спадчынай замацаванасці інстынкты праяўляюцца ў любы момант жыццядзейнасці арганізма і не патрабуюць спецыяльнага навучання. Інстынктыўныя паводзіны накіраваны на павышэнне выжывальнасці арганізмаў. Прыкладам інстынктаў з'яўляецца дзейнасць насякомых, птушак і жывёл па здабычы ежы, будаўніцтве гнёзд і вывядзенні патомства. Пры будаўніцтве гнязда пеўчы дрозд, напрыклад, змазвае латочак глінай, а дрозд белабровік гэтага не робіць. Сініца рэз будзе з расліннага пуху складанае гняздо ў выглядзе мяшочка, падвешанага да галін дрэва. У млекакормячых толькі што народжаныя дзіцяняты адразу пачынаюць смактаць мацярынскае малако, а птушаняты лебедзяў і качак, якія толькі вылупіліся, ужо ўмеюць плаваць (С.М.).

Заданне 83. *Спішыце, раскрываючы дужкі, растлумачце праваніс прыслоўяў і блізкіх да іх спалучэнняў.*

(Абы)куды, адказаць (па)беларуску, бачыць далёка(далёка), без(дай)прычыны, вывучыць (на)памяць, глянуць (на)лева, дапамагчы (па)суседску, дзе(небудзь) прысесці, ісці (па)ціху, заклеены крыж(на)крыж, зрабіць (па)мойму, зрабіць (абы)як, (на)адрэз адмовіць, (на)дзіва прыгожы, (на)заўжды ўдзячны, (на)пралом, не(пад)сілу, паглядзець (у)ніз, (па)дамашняму ўтульна, (па)доўгу не бачыцца, падзяліць (па)роўну, паспець як(раз) на вячэру, (па)чацвёртае, рабіць (як)след, разбураны (да)шчэнту, разысціся (па)добраму, убачыць (у)першыню, час(ад)часу.

Заданне 84. *Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову, растлумачце ўжыванне прыназоўнікаў у рускай і беларускай мовах.*

Идти по лесу, создан по образцу, не зная о его намерениях, не хочется думать о плохом, многие забыли о спорте, ухаживать за бабушкой, болеть гриппом, спрашивать о причинах, заботиться о матери, шутить над ребенком, отправиться за грибами, летать по ночам, думать о каникулах, женили на нелюбимой, встречаются по выходным, беспокоиться о родителях, в конце концов, убирать по осени.

Заданне 85. *Прачытайце тэкст, устаўце часціцы не ці ні, растлумачце праваніс часціц з рознымі часцінамі мовы.*

Што (н..)кажы, а жыццё, ужо само па сабе, ёсць радасць, вялікае шчасце, бясцэнны дар. Ёсць важныя дзве часціны, з якіх складаецца жыццё і яго глыбокі сэнс і характэр – чалавек і прырода. Бо (н..)колі (н..)страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмежна, бо дарогі яго (н..)вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносін да другіх людзей бязконца разнастайныя, канчаткова (н..)выяўлены і (н..)колі (н..)могуць стаць канчатковымі. А прырода! Колькі вялікага задавальнення дае нам яна! Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэтую кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя надпісы – хіба ж гэта (н..)ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё (н..)суразмерна малое для таго, каб начытацца гэтай кнігай (Якуб Колас).

Заданне 86. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, улічваючы нормы беларускага праванісу.*

I. Опыты по сжиганию веществ, которые проводились до М.В. Ломоносова, наводили на мысль о том, что масса веществ в процессе реакции не сохраняется. При нагревании на воздухе ртуть превращалась в красную окалину, масса которой была больше массы металла. Масса золы, образующейся при сгорании дерева, всегда меньше массы исходного вещества.

Ломоносов провёл простой опыт, который показал, что горение металла есть реакция присоединения, а увеличение массы металла происходит за счёт присоединения части воздуха. Он прокаливал металлы в запаянном стеклянном сосуде и обнаружил, что масса сосуда не изменялась, хотя химическая реакция происходила. После того как сосуд был вскрыт, туда устремлялся воздух и масса сосуда увеличивалась. Таким образом, при аккуратном измерении массы всех участников реакции выясняется, что масса веществ при химической реакции сохраняется (М.К.).

II. Гемоглобин состоит из белка глобина и пигмента гема. Оксид углерода, образующийся при печном отоплении, содержащийся в выхлопных газах автомобилей, также вступает в химическое соединение с гемоглобином. Как CO, так и O₂ присоединяется к гемоглобину

посредством атомов железа; таким образом, если гемоглобин присоединил CO, он уже не способен присоединить кислород. Когда во вдыхаемом воздухе содержится всего лишь 0,5 % CO, больше половины гемоглобина крови вступает в соединение с этим газом и только половина остается свободной для переноса кислорода. Это приводит к тем же последствиям, что и внезапная потеря половины эритроцитов. Процесс соединения гемоглобина с угарным газом, как и соединение его с кислородом, является обратимым, но отщепление CO происходит очень медленно, и для освобождения крови от этого вещества требуется несколько часов пребывания на свежем воздухе. Людям, пострадавшим от отравления угарным газом, необходимо дать возможность дышать чистым воздухом, а в случае надобности – производить искусственное дыхание (Л.П.).

III. Спортивный туризм наиболее полно и органично реализует стремления человека к природной среде обитания, духовному и физическому самосовершенствованию и росту спортивного мастерства.

Туристское спортивное движение объединяет людей, организации, учреждения и фирмы для решения большого числа различных общественно полезных задач, связанных с охраной среды обитания человека и пропагандой здорового образа жизни.

Спортивный турист (участник соревнований по туристским маршрутам и дистанциям) должен руководствоваться законодательством страны, в которой проходит туристско-спортивное мероприятие (ТСМ), Правилами соревнований по спортивному туризму, Хартией туризма и другими международными документами по туризму (Л.В.).

Заданне 87. *Перакладзіце адзін з тэкстаў на беларускую мову. Вызначце арфаграфічныя, лексічныя, марфалагічныя, словаўтваральныя і сінтаксічныя асаблівасці беларускай мовы ў параўнанні з рускай.*

I. Папоротники – травянистые растения, реже – деревья с большими раскидистыми листьями. Папоротники, как и мхи, принадлежат к высшим споровым растениям: они имеют корни, стебли и листья. По строению папоротники сложнее мхов, так как они состоят из тканей. В проводящих тканях есть трахеиды; в стебле – механическая ткань. Некоторые древовидные папоротники тропиков достигают в высоту 25-30 м. распространяются они спорами. В настоящее время известно около 10 тыс. видов папоротников. Наиболее многочисленны и разнообразны они в Юго-Восточной Азии. В европейских странах известно около 150 видов папоротниковых (Л.П.).

II. Состояние питания является одним из важнейших факторов, определяющих здоровье конкретного человека и нации в целом.

Количественная и качественная полноценность питания определяет степень реализации наследственной программы умственного и физического развития, в том числе когнитивной (познавательной)

способности, уровня интеллекта, работоспособности, продолжительности жизни, способности индивидуума к воспроизводству, устойчивости к действию негативных факторов окружающей среды, включая стрессы, погодно-климатические условия и т.п. (З.Л.).

III. Рыбная отрасль Беларуси – многогранный хозяйственный механизм полного цикла от разведения и выращивания рыбы в искусственных условиях до промыслового и любительского лова рыбы, ее переработки и поставки потребителю.

Разведением и выращиванием рыбы в прудах, садках, бассейнах и установках замкнутого водообеспечения занимаются специализированные рыбоводные организации. Площадь прудового фонда составляет 20,26 тыс. га.

В структуре видов рыб, вселяемых в рыболовные угодья, доминирующими стали ценные аборигенные (щука, сом европейский, судак, угорь) и другие хозяйственнозначимые виды: белый амур, толстолобик. Ранее же основу зарыбления составляли карп и серебряный карась (А.К.).

Тэсты па тэме:

“Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму. Нормы беларускай літаратурнай мовы”.

Варыянт 1

1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара а:

а) ябл...чны;	г) партфолі.. ;
б) ст..працэнтны;	д) ч...мпіянат.
в) прафк...м;	

2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара э:

а) Од...р;	г) камп'ют...р;
б) р..грэсія;	д) д..лікатэс.
в) ар..ндаваць;	

3. Адзначце словы, напісаныя правільна:

а) ворган;	г) бестселер;
б) фехтаванне;	д) васемнаццаты.
в) баластны;	

4. Адзначце словы з правільным напісаннем:

а) правіант;	г) біяоптыка;
б) рэялізм;	д) сімбіёз.
в) іянізацыя;	

5. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара ў:

- а) ска(у,ў)т, ; г) тры(у,ў)мф;
б) тэлешо(у,ў) ; д) но(у,ў)тбук.
в) дзяўчынка-(у, ў)нікум;

6. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара е:

- а) в..лікадзяржаўны; г) п..лёстак;
б) вогн..ўстойлівы; д) дзвесц....
в) дз...вяты;

7. Адзначце назоўнікі жаночага роду:

- а) назіральнасць; г) маўленне;
б) слова; д) здольнасць.
в) развага;

8. Адзначце назоўнікі, якія маюць формы толькі адзіночнага ліку:

- а) выхаванасць; г) шашка;
б) геніяльнасць; д) чалавек.
в) насенне;

9. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку будуць мець канчатак - у(-ю):

- а) біёлаг; г) інтарэс;
б) навук; д) хлеб.
в) футбол;

10. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку будуць мець канчатак - а(-я):

- а) рэфлекс; г) твар;
б) азот; д) рукзак.
в) карась;

11. Адзначце назоўнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку будуць мець канчатак - у(-ю):

- а) фермент; г) бягун;
б) выкладчык; д) герой.
в) ліст;

12. Адзначце прозвішчы, якія не скланяюцца:

- а) Змітрок Бядуля; г) Антаніна Гулевіч;
б) Алена Верабей; д) Павел Місько.
в) Мікола Луцэвіч;

13. Адзначце прыметнікі, якія маюць ступені параўнання:

- а) мастацкія кніжкі; г) зручная мэбля;
б) добрая сяброўка; д) адукаваныя студэнты.
в) маральнае выхаванне;

14. Адзначце прыметнікі, якія пішуцца з вялікай літары:

- а) (К,к)араткевічаў раман;
б) (С,с)партанскае выхаванне;
в) Садружнасць (Н,н)езалежных Дзяржаў;
г) (К,к)оласаўская стыпендыя;
д) (М,м)ележаўская мова.

15. Адзначце назоўнікі, з якімі спалучаецца лічэбнік паўтара:

- а) метр; г) дзень;
б) штанга; д) тысяча.
в) кроў;

16. Адзначце правільныя склонавыя формы лічэбнікаў:

- а) адзін з двухсот сямідзесяці чатырох абітурыентаў;
б) у школе каля сто трыццаць вучняў;
в) больш за сто дваццаць пяць тысяч наведвальнікаў;
г) прадстаўлена двумастамі трыццаццю дзевяццю экзэмплярамі;
д) засеяць на чатырыста шасцідзесяці двух гектарах.

17. Адзначце няправільна ўтвораныя дзеяслоўныя формы:

- а) вы смеяцесь; г) мы нясём;
б) мы прааналізуём; д) вы пераядаяце.
в) вы каменціруюце;

18. Адзначце правільна ўтвораныя дзеепрыметнікі:

- а) сплочы чалавек; г) разлітая кіслата;
б) перакананы аптыміст; д) утылізаваная папера.
в) рэабілітаваўшы пацыент;

19. Адзначце дзеепрыслоўі, перакладзеныя правільна:

- а) останавліваюсь – спыняючыся; г) отбіваясь – адбіваючы;
б) держа – трымая; д) потеряв – згубячы.
в) простившись – развітаўшысь;

20. Адзначце сказы з сінтаксічнымі памылкамі:

- а) Усе ведаюць, якія чуткі ходзяць аб мне.
б) Я ўдзячны лёсу, што з усіх краёў ён выбраў для мяне навекі гэты.

- в) У першы зімовы дзень ён захварэў пнеўманіяй.
- г) Безліч малых рэк жывіць возера.
- д) За ўсё, што вы расказалі, я вас так дзякую.

Варыянт 2

1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара а:

- а) спрынт..р; г) ст..градусны;
- б) сальфеджы.. ; д) гарк...м.
- в) м..накультура;

2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара э:

- а) в..б-сайт; г) лаз..р;
- б) пад'язычны ч..рапны нерв; д) бат..рфляй.
- в) лід...р;

3. Адзначце словы, напісаных правільна:

- а) дэзынфармацыя; г) дзевяцьсот;
- б) цяньшаньскі; д) кантрастны.
- в) дзвяты;

4. Адзначце словы з арфаграфічнай памылкай:

- а) ідэяльны; г) фіяска;
- б) іерархія; д) кліянтура.
- в) рэгіянальны;

5. Адзначце словы, у якіх пішацца літара ў:

- а) но(у,ў)-ха(у,ў); г) тра(у,ў)р;
- б) ра(у,ў)нд; д) бо(у,ў)лінг.
- в) стра(у,ў)нік;

6. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара е:

- а) в..лікамучанік; г) семдз..сят;
- б) вас..мнаццаць; д) зерн..ўборачны.
- в) фе..рверк;

7. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

- а) страўнік; г) БелСЭ;
- б) пенальці; д) водар.
- в) журы;

8. Адзначце назоўнікі, якія маюць формы толькі множнага ліку:

- а) майстры; г) кансервы;

- б) лыжы;
- в) снягі;

д) Смалявічы.

9. Адзначце назойнікі, у аснове якіх у форме давальнага і меснага склону адзіночнага ліку адбываецца чаргаванне гукаў:

- а) рэфлекторная дуга;
- б) стадыён;
- в) рух;
- г) спорт;
- д) луг.

10. Адзначце радкі, дзе ўсе назойнікі ў родным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак -у(-ю):

- а) розум, жаль, хлеб, хакей, мёд;
- б) сорам, гром, цукар, лес, світанак;
- в) сквер, арэшнік, боль, алей, вальс;
- г) дождж, сухавей, снег, водар, пах;
- д) дзейнік, бэз, кісларод, пясок, двор.

11. Адзначце назойнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку будуць мець канчатак -а(-я):

- а) кісларод;
- б) універсітэт;
- в) сінтэз;
- г) вадаём;
- д) манометр.

12. Адзначце назойнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку будуць мець канчатак -у(-ю):

- а) геній;
- б) парк;
- в) імунітэт;
- г) студэнт;
- д) прафесар.

13. Адзначце прозвішчы, якія не скланяюцца:

- а) Тарас Шаўчэнка;
- б) Ніна Мацяш;
- в) Сымон Будны;
- г) Антаніна Хатэнка;
- д) Павел Занько.

14. Адзначце прыметнікі, якія пішуцца з вялікай літары:

- а) (Б,б)еларускі дзяржаўны ўніверсітэт;
- б) (Р,р)энтгенаўскі здымак;
- в) (Ф, ф)рэйдава тэорыя;
- г) (К,к)оласаўская стыпендыя;
- д) (П,п)ачатковая школа.

15. Адзначце парадкавы лічэбнік, які ў форме творнага склону напісаны няправільна:

- а) дзевяццюстамі трыццаць чацвёртым; г) васьмнаццатым;
- б) дзевятнаццатым; д) шасцідзясятым.
- в) васьмюдзясятым;

16. Адзначце дзеясловы, у якіх прапушчаны суфікс *-ава (-ява)*:

- а) рэабіліт...ць; г) пас...ць;
- б) падтрымл...ць; д) рэканстру...ць.
- в) тыраж...ць;

17. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушаны граматычныя нормы беларускай мовы:

- а) дзве ашчадныя кніжкі; г) дваццаць гарачых дзён;
- б) тры векавых дубы; д) дзве аплачаных акцыі.
- в) дзевяць фізічныя асобы;

18. Адзначце правільна ўтвораныя дзеепрыметнікі:

- а) водзячаяся рыба; г) павесялелы твар;
- б) паружавеўшыя шчокі; д) выступаючы чалавек.
- в) канцэнтраваны раствор;

19. Адзначце дзеепрыслоўі, перакладзеныя няправільна:

- а) черствея – чарсцвеючы; г) подобрав – падабраўшы;
- б) споря – спрачаючы; д) причитая – галосючы.
- в) задержавшись – затрымаўшыся;

20. Адзначце сказы, у якіх парушаны сінтаксічныя нормы беларускай мовы. Запішыце правільна ўтвораныя спалучэнні:

- а) Малады доктар першы раз у жыцці рабіў аперацыю старому чалавеку, хвораму на горла.
- б) Васіль падобны на бацьку.
- в) На свеце лепшага кутка няма, чым той, дзе маці нарадзіла.
- г) Мы бываем вельмі няўважлівыя адзін к аднаму.
- д) Мой сябар быў разумней нас.

**ТЭМА 4.
ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ**

Заданне 88. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, падкрэсліце словы, агульныя для ўсіх стыляў беларускай мовы.*

Роль зеленых растений заключается в следующем:

- 1) зеленые растения обеспечивают атмосферный воздух кислородом, необходимым для дыхания большинства организмов;

2) в процессе жизнедеятельности зеленых растений из неорганических веществ и воды создаются огромные массы органического вещества, которые затем используются как пища самими растениями, животными, человеком;

3) в органическом веществе зеленых растений аккумулируется солнечная энергия, за счёт которой развивается жизнь на Земле, которая представляет основу энергетических ресурсов, используемых человеком в промышленности;

4) растения дают огромное количество продуктов, необходимых человеку как сырьё для различных отраслей промышленности. Человек получает от растений топливо, строительный материал, волокна, бумагу, это пища и одежда. Из растений производится до 40% всех лекарственных препаратов (Л.П.).

Заданне 89. *Прачытайце верш Г. Бураўкіна “Ну што, Беларусь, у цябе за сыны?”, назавіце лексічныя асаблівасці дадзенага тэксту.*

Ну што, Беларусь, у цябе за сыны? –
Хто быў паштаром,
Плугаром
Ці падпаскам
Як толькі праб’ецца хоць трохі ў чыны,
Забыць цябе лічыць сваім абавязкам.

Ад хлева вясковага вернуць лычы,
Хоць бацькава сала ядуць як зазвычай
І матчыну мову гатовы лічыць
І “беднай”,
І “хамскай”,
І проста “мужычай”.

Не лезе ў вушы іх даўні назоў
Псеуэца настрой ад бабуліных строяў.
Зусім ім не трэба
Ні нашых князёў,
Ні нашых прарокаў,
Ні нашых герояў.

Хоць ты з іх і крыжык нацельны здымі,
Ніхто перад крыўдай тваёй не заплача...
Ну што тут паробіш –
У кожнай сям’і
І з сынам часамі бывае няўдача.

Ну што ж,
Калі нехта гатоў і чалму
Надзець,
Каб на месцы сваім утрымацца.
Адно толькі сэрца сціскае:
Чаму,
Чаму іх так многа ў цябе,
Мая Маці?.. (Г. Бураўкін)

Заданне 90. Прачытайце тэксты і вызначце, да якога стылю належыць кожны з іх. Назавіце выяўленыя ў кожным тэксце прыкметы адпаведнага стылю.

1) Прайшла, мінула пара красавання. Здаецца, учора схаладалы перад дажджом вецер абтрос, абцэрушыў на жорсткі пясок вуліцы, зашапацеўшы, як лёгкім сухім снегам, белыя крыльцы вішнёвых кветак. Адцвілі і пасівелі, завязаўшы дробныя яблычкі, ружавата-белыя разложыстыя яблыні. Абсыпалі са сваіх парудзелых чачотак жаўтлявыя, як проса, бубачкі высокія рабіны. Згасла і змеркла каля шарых частаколавых платоў ліловая яснасць бэзу, што адсвечваў сярод поцемку ночы (В. Адамчык).

2) Мутацыйны працэс – выпадковы і ненакіраваны працэс узнікнення спадчынных змяненняў – мутацый пад дзеяннем мутагенных фактараў асяроддзя. Ён стварае эвалюцыйны матэрыял для натуральнага адбору ў выглядзе зменных генатыпаў. Частата спантаннага мутацый у асобным гене невялікая (адна мутацыя на 10^4 – 10^9 гамет аднаго пакалення). Але паколькі адначасова муціруюць многія гены, то ў сярэднім 10–15% гамет у пакаленні нясуць мутантныя алелі (С.М.).

3) У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь з’яўляюцца беларуская і руская мовы.

Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай і рускай моваў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Рэспубліка Беларусь праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.

- 4) Ён (Сымон Ракуцька) не вытрымаў і пачаў гаварыць з ёю:
– Вы падарожная, што клунак каля вашых ног ляжыць?
– Падарожная.
– А здалёку?

– Здалёку. Цягніком ехала. А гэта іду. Мне тут трэба дапільнавацца брата.

– А дзе ж твой брат?

– Мой брат у польскім войску быў. А што з ім цяпер – невядома. Калі ён у палоне на савецкай старане – то на гэта ўся надзея. Бо з гэтага палону радавых салдатаў пускаюць, і яны многія папрыязджалі і папрыходзілі ўжо. Вось і я яго сюды чакаць прыехала (К. Чорны).

5) Бадай, адно з самых складаных пытанняў для мяне на сёння: “Падкажыце, што пачытаць”. Гэта амаль тое самае, што раіць чалавеку, з кім пасябраваць. У наш звышадкрыты час кніга стала рэччу ў пэўным сэнсе інтымнай. Калі так проста знайсці любую інфармацыю бясплатна ў інтэрнэце, то набыццё кнігі мусіць мець вельмі важкія прычыны.

Калі раней купляліся практычна ўсе навінкі, то сёння чытач, ашчаджаючы свае “кроўныя”, выбірае толькі тое, без чаго не можа абысціся. Атрымліваецца, кнігі, якія мы набываем, ствараюць наш псіхалагічны партрэт. Вось і звярніце ўвагу наступным разам у кнігарні... (Т. Сівец).

Заданне 91. *Прывядзіце прыклады тэрміналагічнай лексікі вашай будучай прафесіі. З пяццю-шасцю тэрмінамі складзіце тэкст.*

Заданне 92. *Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары. Вызначце стыль тэксту і назавіце яго лексічныя асаблівасці.*

Паабапал жвірыстай дарогі калышацца леташні быльнік, і в..снавая шырыня вее над неабдымным полем. Неба сіняе, сонечнае; над дарогаю тонкі, як туман, пад..маецца пыл – плыве вецер з-за сініх л..соў, і на дзернавых узме..ках пры жоўтых каляінах шуміць сухі палын... Моцна думаюць голыя яшчэ кусты, а за імі, далей, пярэсцяцца колеры з..млі: з..лённыя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэ..кія чорныя палосы першай раллі і леташняя шэрань в..снавой цаліны.

Вец..р прынёс аднекуль сухі жмут аўсянай саломы, прыпёр да сухога быльнікавага куста, ра..трасае патроху і разганяе па саломіне ў полі, саломы звонка ш..лясціць і навявае задуменнасць в..лікай дал..чыні (К. Чорны “На пыльнай дарозе”).

Заданне 93. *Прачытайце тэкст і вызначце яго стыль і прыналежнасць. Вызначце тып тэксту (апісанне, апавяданне ці разважанне). Перакладзіце тэкст на беларускую мову, запісаўшы лічбы словамі.*

I. Учэнымі Беларускага навукова-даследвальскага інстытута картофелеводства і плодыводства з 1925 па 1995 г. выведзена каля 50 сортаў картофеля, больш за 70 овощных, 124 плодовых і 23 сорта ягодных

культур. Под руководством и непосредственном участии академика П.И. Альсмика выведены такие сорта картофеля, как Темп, Огонёк, Садко, Новинка, Вербя, Ласунак, Зорька и др. В республике районировано 12 сортов картофеля с потенциальной урожайностью 500–700 ц/га, устойчивых к болезням и вредителям, с высокими дегустационными качествами, пригодными для переработки на пищевые полуфабрикаты (Л.П.).

II. С глубокой древности известно, что плавание и физическая красота человека неразделимы. Индийские философы были убеждены, что “десять преимуществ дает омовение: ясность ума, свежесть, бодрость, здоровье, силу, красоту, молодость, чистоту, приятный цвет кожи и внимание красивых женщин”.

Находясь в воде, человек испытывает ощущения, во многом сходные с состоянием невесомости, поскольку плотность воды в 769 раз больше плотности воздуха. Это обстоятельство позволяет человеку находиться в ней в расслабленном антигравитационном состоянии, причем в своеобразном – горизонтальном – положении. Вода обладает высокой теплопроводностью (в 30 раз больше воздуха), что требует от организма повышенных затрат энергии при выполнении даже легких физических нагрузок. Поэтому плавание, безусловно, является одним из самых эффективных в оздоровительном отношении видов спорта, мощным средством предупреждения и даже исправления начинающихся нарушений телосложения (С.П.).

III. Республика Беларусь по насыщенности пресноводными водоемами занимает одно из первых мест в мире. У нас имеется более 10 тыс. озер, 20,8 тыс. рек, 130 водохранилищ, построено 17,0 тыс. км мелиоративных каналов и 26,5 тыс. га рыбоводных прудов. Современное рыбоводство, располагающее мощной производственной базой и являющееся важным направлением животноводства, имеет все возможности по обеспечению населения страны одним из самых ценных белковых продуктов. В настоящее время в рыбоводстве республики взят курс на выращивание не только известных (карпа, карася, щуки), но и новых ценных видов рыб (белый амур, белый и пестрый толстолобики, европейский сом, судак, налим, радужная форель и др.).

IV. Спортивный туризм в первую очередь – это преодоление всякого рода препятствий в природной среде практически в экстремальных условиях (дорог и троп с различным покрытием и бездорожья, переправ, перевалов, вершин, порогов, каньонов, пещер и пр.). На сегодняшний день такие походы организуются самостоятельно небольшими группами любителей, а также туристическими клубами. Белорусы регулярно ходят по Алтаю, Уралу, Якутии, Кавказу, Карпатам, Крыму. Спортивный туризм, прежде всего, спортивные походы, является командным видом спорта, в котором сильны традиции взаимопомощи и взаимовыручки, спортивной

дисциплины, самосовершенствования и взаимной передачи знаний и опыта.

Увлечение спортивным туризмом позволяет познакомиться с культурой и бытом различных стран и народов, с замечательными и часто даже уникальными уголками природы, интересными достопримечательностями, получить удовольствие от общения, приобрести надежных товарищей (Л.В.).

Заданне 94. *Перакладзіце на беларускую мову дзеепрыслоўныя словазлучэнні, вызначце іх стылёвую прыналежнасць.*

Включая полученные результаты, дополнив задание, зная расстояние, изучая свойства грибов, исходя из условия опыта, наблюдая сдвиг, направляя развитие, не нарушая жизненного цикла, не обратив внимания, не ограничивая распространение, описав среду обитания, определяя химический состав, принимая во внимание, разместив в пространстве, учитывая данные предыдущего исследования.

Заданне 95. *Складзіце і запішыце невялікую прамову публіцыстычнага стылю – выкажыце сваё меркаванне пра адну з актуальных праблем стану навакольнага асяроддзя, аховы прыроды і інш.*

Заданне 96. *Знайдыце навуковы артыкул біялагічнай (ці спартыўнай) тэматыкі і адкажыце на наступныя пытанні:*

- Якія часціны мовы сустракаюцца ў дадзеным тэксце часцей, якія – рэдка ці зусім не адзначаюцца?
- Якія формы назоўнікаў, дзеясловаў і прыметнікаў пераважаюць?
- Якія сказы па мэце выказвання і па структуры сустракаюцца ў тэксце?
- Знайдзіце ў тэксце тэрміны і ахарактарызуйце іх.

Заданне 97. *Складзіце тэзісы прапанаванага тэксту. Перакладзіце іх на беларускую мову.*

I. Среда обитания – часть природы, которая окружает организм и с которой он непосредственно взаимодействует в течение своего жизненного цикла.

Среда обитания каждого организма сложна и изменчива во времени и пространстве. Она включает множество элементов живой и неживой природы и элементов, привносимых человеком и его хозяйственной деятельностью. В экологии эти элементы среды называются факторами. Все факторы среды по отношению к организму неравнозначны. Одни из них влияют на его жизнедеятельность, а другие для него безразличны; присутствие одних факторов обязательно и необходимо для жизни организма, а других – необязательно.

Нейтральные факторы – компоненты среды, которые не влияют на организм и не вызывают у него никакой реакции. Например, для волка в лесу безразлично присутствие белки или дятла, наличие гнилого пня или лишайников на деревьях. Они не оказывают на него никакого воздействия.

Экологические факторы – свойства и компоненты среды обитания, которые вызывают у организма приспособительные реакции – адаптации. Адаптация – признак или комплекс признаков, обеспечивающих выживание и размножение организмов в конкретной среде обитания. Например, обтекаемая форма тела рыб облегчает их передвижение в плотной водной среде; у некоторых видов растений засушливых мест вода может запасаться в листьях (алоэ) или стеблях (кактус) (С.М.).

II. Спортивная аэробика – это молодой, но уже довольно популярный вид спорта. Первые неофициальные соревнования по спортивной аэробике прошли в 1984 г. в Нью-Орлеане в рамках международной выставки “Физкультура и спорт”.

В мае 1994 г. Конгресс Международной федерации гимнастики образовал комиссию по спортивной аэробике и признал ее одним из видов гимнастики, полномочия которой подтвердил Международный олимпийский комитет, и с 1955 г. проводятся официальные чемпионаты мира.

Возрастной ценз участников соревнований по спортивной аэробике – не моложе 18 лет, поэтому заниматься ею, как правило, начинают спортсмены, завершающие спортивные тренировки в спортивной гимнастике, акробатике и уже обладающие высокими уровнями общей физической и специальной двигательной подготовленности.

Упражнения спортивной аэробики напоминают вольные упражнения гимнастов, но не содержат технически сложных элементов, подобных гимнастическим или акробатическим. Они выполняются в довольно высоком темпе на фоне четкого музыкального ритма. По характеру все движения отличаются резкостью, динамичностью и законченностью отдельных действий и соединений.

Соревнования по спортивной аэробике обычно проходят в течение трех дней (два – отборочные соревнования, третий – финальные) по четырем видам программы: индивидуальные мужские и женские, смешанные и среди троек.

Композиция представляет собой сочетания и чередования упражнений стоя и в партере, перемещений (бег, шаги); подскоки и прыжки, гимнастические и акробатические элементы – сбалансированы в связках и частях упражнения, оформленного различными “фоновыми” движениями руками.

Упражнения выполняются на ровной жесткой опоре – помосте, высотой 100–150 см и площадью “9х9” (Ю.М.).

III. Рыбы растут на протяжении всей своей жизни. Молодая рыба растет интенсивнее старой. Наиболее продолжительный жизненный цикл у осетровых. Они живут до 100 лет. Зависимость такова: чем крупнее представитель того или иного вида, тем дольше он живет. Продолжительность жизни зависит прежде всего от условий внешней среды и питания.

Размножение – важнейший жизненный процесс, обеспечивающий воспроизводство популяции и сохранение вида. У рыб он имеет ряд черт, специфичных для водных животных и обусловленных жизнью в воде. Рыбам свойственно половое размножение, хотя у некоторых видов сельдей, лососевых, осетровых и некоторых других семейств рыб зрелые половые клетки, попадая в воду, могут развиваться партеногенетически, т. е. без оплодотворения. При этом, как правило, развитие достигает только стадии дробления, и лишь в исключительных случаях образуются личинки, доживающие до рассасывания желточного мешка. У большинства рыб осеменение наружное. Зрелые половые клетки выводятся в воду, где происходит оплодотворение икры и ее развитие.

Оплодотворение и инкубация икры в воде, вне материнского организма, влекут большую гибель потомства на ранних стадиях развития. Для обеспечения сохранения вида в ходе эволюции у рыб вырабатывается или большая плодовитость, или забота о потомстве. Плодовитость рыб намного выше, чем наземных позвоночных животных, однако она сильно варьирует в зависимости от вида. Наиболее плодовиты рыбы, откладывающие пелагическую (плавающую) икру. Меньшей плодовитостью отличаются рыбы, откладывающие икру на растения. У рыб, охраняющих или прячущих свою икру, плодовитость невелика (В.В.).

Заданне 98. *Перакладзіце адзін з тэкстаў на вашай спецыяльнасці з дадатка 1 на беларускую мову. Вызначце яго стыль, падстыль, лексічныя сродкі, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.*

Заданне 99. *Напішыце нататку ў газету (напрыклад, пра экскурсію, наведванне музея, выставы, канцэрта ці пра інш.) па плане: уступ (звесткі пра падзею), асноўная частка (змест наведання), вывады (што дала экскурсія / сустрэча); пажаданні.*

Пры гэтым захоўвайце наступныя патрабаванні: дакладнасць падзей, правяраная фактычнасць, дакладныя прозвішчы ці іншыя ўласныя назвы; прадуманы загаловак, які забяспечвае рэкламнасць; умераная стандартызаванасць і вобразнасць.

Заданне 100. *Напішыце анатацыю на адзін з параграфў ці раздзелаў з падручніка на вашай спецыяльнасці.*

Заданне 101. *Складзіце спіс літаратуры, якую можна скарыстаць пры падрыхтоўцы рэфератаў на наступныя тэмы (тэмы рэфератаў прыведзены ў дадатку 2). Аформіце бібліяграфію ў адпаведнасці з ДАСТАм. Пры неабходнасці звярніцеся ў даведачна-бібліяграфічны аддзел бібліятэкі.*

Заданне 102. *Прачытайце зменены і дапоўнены ў 1998 годзе Закон РБ “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” (дадатак 3). Зрабіце аналіз тэксту па схеме: 1) стыль (падстыль), тып тэксту; 2) кампазіцыя (тэма, падтэма); 3) план тэксту; 4) лексічныя сродкі; 5) марфалагічныя асаблівасці; 6) сінтаксічныя асаблівасці.*

Заданне 103. *Замяніце словы і словазлучэнні справавога стылю міжстылёвымі.*

Ажыццяўляць кіраўніцтва, аказаць дапамогу, аказаць уплыў, давесці да ведама, даць згоду, звярнуцца з прапановай, мабілізаваць сілы, мець месца, мець на мэце, праявіць цікавасць, прыняць пад увагу, прыцягнуць да адказнасці, распачаць вытворчасць.

Заданне 104. *Размяркуйце словы і выразы па наступных групах: 1) стылістычна нейтральныя, 2) з яркай прыметай афіцыйна-справавога стылю, 3) неўласцівыя афіцыйна-справавому стылю.*

Аднаразовая дапамога, весці рэй, працаўладкаванне, лес, атрымальнік, ануляваць, ліквідаваць, інвентарызацыя, дурны, дом, непрацаздольнасць, я, доктарша, зарэгістравацца, соль, вецер, мешаніна, рэчка, лайдак, кампенсацыя за адпачынак, воцат, грашовае ўзнагароджанне, аспірын, працоўны дагавор, прыняць меры, станцыя, чыгунка, страхавы поліс, рукой падаць, уздзеянне, філоніць, халтура, мужчына, цягнік, чароўны, часовы, салоўка, певень, вышэйпададзены, даць зялёную вуліцу, дысбаланс, крэдыт, ажыццяўляць кіраўніцтва, старшыня, праграма, людзі ў белых халатах, лабарантка, мець на ўвазе, грашовая кампенсацыя.

Заданне 105. *Запішыце словы і словазлучэнні, якія будуць:*

- а) адлюстроўваць афіцыйнасць паслання;
- б) паказваць на грамадскую значнасць адрасата асобы;
- в) выяўляць сяброўскія адносіны да адрасата.

Заданне 106. *Растлумачце пісьмова значэнні слоў, якія называюць розныя віды службовых дакументаў. Праверце сябе па тлумачальным слоўніку.*

Абанемент, атэстат, загад, інструкцыя, кантракт, ліцэнзія, патэнт, прэйскурант, сертыфікат, справаздача.

Заданне 107. *Складзіце і запішыце аўтабіяграфію, прытрымліваючыся наступнай структуры:*

1) прозвішча, імя і імя па бацьку; 2) дата і месца нараджэння; 3) прозвішча, імя і імя па бацьку бацькоў, іх месца працы; 4) гады вучобы (у школе, сярэдняй спецыяльнай установе ці ВНУ); 5) звесткі пра працоўную і грамадскую дзелнасць; 6) сямейнае становішча; 7) дата і подпіс.

Заданне 108. *Напішыце заяву з просьбай:*

а) дазволіць датэрмінова здаць экзамены (назваць уважлівую прычыну); б) дазволіць перавод з дзённай формы навучання на завочную ў сувязі з сямейнымі абставінамі; в) працягнуць экзаменацыйную сесію (указаць уважлівую прычыну).

Заданне 109. *Складзіце распіску ці даручэнне, выкарыстоўваючы тэрміналагічную лексіку вашай спецыяльнасці.*

Заданне 110. *Напішыце рэзюмэ для ўладкавання на працу па сваёй спецыяльнасці, прытрымліваючыся наступнай структуры:*

1) прозвішча, імя і імя па бацьку; 2) час і месца нараджэння; 3) сямейнае становішча; 4) адрас пражывання, тэлефон; 5) пажаданне па ўладкаванні; 6) адукацыя (гады вучобы у сярэдняй спецыяльнай установе ці ВНУ); 7) вопыт работы (час і месца праходжання практыкі); 8) здольнасці; 9) дадатковыя звесткі (веданне камп'ютарных праграм, замежных моў, наяўнасць вадзіцельскага пасведчання і аўтамабіля і пад.); 10) хобі; 11) дата і подпіс.

Заданне 111. *Складзіце сказы з наступнымі спалучэннямі слоў (на выбар), каб атрымаўся звязны тэкст. Назавіце яго падстыль і жанр, абгрунтуйце свой адказ. Якую ролю выконваюць такія выразы ў афіцыйна-справавым стылі?*

Прыняць неадкладныя меры, здзейсніць наезд, давесці да ведама, узяць пад варту, аказаць матэрыяльную дапамогу, у стане алкагольнага ап'янення, прыняць да ўвагі, прыцягнуць да адказнасці, перадаць у адпаведныя інстанцыі, ставіць у віну, выконваць абавязкі, узяць пад кантроль, супрацьпраўныя дзеянні, за справаздачны перыяд, аказаць супраціўленне, ускласці адказнасць.

Заданне 112. *З якіх дзелавых папер маглі быць узяты наступныя выразы?*

Адбудзецца сустрэча, прашу прыняць, усё атрыманае вярну, давяраю атрымаць, апаратура ў парадку, справаздача прыкладаецца, выдадзена для

прадстаўлення, за справаздачны перыяд, упаўнаважваю распараджацца, прадпрыемства абавязваецца, ацэначная камісія ў складзе, пастанавілі, з'яўляецца студэнтам, даводзім да вашага ведама, слова даецца.

Заданне 113. *Перакладзіце выразы з рускай мовы на беларускую. Для якой часткі ліста выкарыстоўваюцца даныя канструкцыі (у пачатку ліста, для сувязі элементаў ліста, у канцы ліста)?*

Уважаемые господа, мы получили Ваше письмо от; благодарим за письмо от; Ваше письмо с приложением (с указанием, просьбой о); в ответ на Ваше письмо от; в подтверждение нашего телефонного разговора сообщаем, что; к сожалению, вынуждены напомнить Вам, что; из Вашего письма мы узнали, что; приносим извинения за некоторую задержку с ответом на Ваше письмо; к сожалению, мы не можем удовлетворить Вашу просьбу о; мы вынуждены напомнить Вам, что; просим принять во внимание, что; мы выражаем уверенность в том, что; считаем необходимым (важным, целесообразным) отметить; в дополнение к вышесказанному; обращаем Ваше внимание на тот факт, что; мы будем признательны за быстрый ответ; просим обращаться к нам, если Вам потребуется помощь; надеемся получить Ваш ответ в ближайшем будущем и просим сообщить нам как можно скорее; мы хотели бы заверить Вас; надеемся поддерживать сотрудничество с Вами; будем признательны за быстрое выполнение нашего заказа; ждем приезда Ваших представителей для дальнейших переговоров; ожидаем Вашего согласия (одобрения, подтверждения).

Заданне 114. *Напішыце справавы ліст-адказ, выкарыстоўваючы канструкцыі з папярэдняга задання.*

Тэст па тэме

“Функцыянальныя стылі мовы”

1. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “стыль”:

- а) форма існавання мовы;
- б) функцыянальная разнавіднасць літаратурнай мовы, якая адрозніваецца адборам моўных сродкаў і ўжываннем у адпаведнасці са зместам, задачамі і сітуацыяй маўлення;
- в) манера паводзін;
- г) сістэма моўных сродкаў, характэрная для пісьменнікаў, паэтаў і г.д.

2. Адзначце стылі сучаснай беларускай мовы:

- а) літаратурны;
- б) гутарковы;
- г) публіцыстычны;
- д) дыялектны.

10. Адзначце словы і словазлучэнні, якія не характэрны для навуковага стылю:

- а) дарагое, вартае памяці;
- б) зямелька, далёкія краіны, подых навальніцы;
- в) мэта, аналіз, доказ;
- г) такім чынам, у выніку таго;
- д) правялі назіранне.

11. Адзначце словы і словазлучэнні, якія не характэрны для гутарковага стылю:

- а) націск, канструкцыя, перыфраза;
- б) адкуль, чаму, нехта, мы, некалі;
- в) давяраю атрымаць, на мой адрас;
- г) мой татулечка, пойдзем, цікава-цікава, так, варон лічыць;
- д) заключана пагадненне.

12. Вызначце стыль наступнага тэксту:

Нідзе так звонка не чуваць спеў жаваранка, як у чыстым полі. З высокага неба падае, льецца птушыны спеў, нібы мноства срэбных званочкаў узняло сонца аж пад воблакі. Стаіш і чуеш, як пранікае птушыная песня ў сэрца, напаяўняе яго радасцю (І. Грамовіч).

- а) публіцыстычны;
- б) мастацкі;
- в) гутарковы;
- г) афіцыйна-справавы;
- д) навуковы.

13. Вызначце стыль наступнага тэксту:

У Рэспубліцы Беларусь мовамі сродкаў масавай інфармацыі з'яўляюцца беларуская і (або) руская, а таксама мовы іншых народаў, прадстаўнікі якіх жывуць у рэспубліцы.

У сродках масавай інфармацыі не дапускаецца скажэнне агульнапрынятых норм выкарыстоўваемай мовы.

- а) навуковы;
- б) мастацкі;
- в) гутарковы;
- г) публіцыстычны;
- д) афіцыйна-справавы.

14. Адзначце жанры мастацкага стылю:

- а) раман;
- б) рэферат;
- в) рэпартаж;
- г) санет;
- д) апавяданне.

15. Адзначце жанры публіцыстычнага стылю:

- а) балада;
- д) інтэрв'ю;

- б) лекцыя;
- в) рэпартаж;

г) нататка.

Тэст па тэме

“Навуковы стыль”

1. Адзначце рысы, якія вызначаюць навуковы стыль:

- а) адназначнасць;
- б) сцісласць пры інфармацыйнай насычанасці зместу;
- в) эмацыянальнасць;
- г) стандартнае размеркаванне матэрыялу;
- д) бясстраснасць (халоднасць).

2. Укажыце сферы выкарыстання навуковага стылю:

- а) публіцыстыка;
- б) вучэбны працэс;
- в) навуковая дзейнасць;
- г) вытворчасць;
- д) тэхнічная сфера.

3. Адзначце падстылі навуковага стылю:

- а) навукова-папулярны;
- б) навукова-літаратурны;
- в) навукова-вучэбны;
- г) навукова-тэхнічны;
- д) навукова-абагульняльны.

4. Адзначце лексічныя асаблівасці навуковага стылю:

- а) спецыяльныя паняцці;
- б) наменклатурныя назвы;
- в) экспрэсіўная лексіка;
- г) ацэначная фразеалогія;
- д) абстрактная лексіка.

5. Адзначце марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю:

- а) пераважаюць ацэначныя прыметнікі;
- б) пераважаюць назвы паняццяў;
- в) ужыванне абстрактных і рэчыўных назоўнікаў у форме множнага ліку;
- г) наяўнасць канцылярскіх штампаў;
- д) выкарыстанне займеннікаў *ён, яно, яны, мы*.

6. Адзначце асноўныя сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю:

- а) пераважнае ўжыванне апавядальных сказаў;
- б) шырока сустракаюцца клічныя сказы, якія выражаюць пачуцці аўтара;
- в) перавага простых сказаў над складанымі;
- г) няпэўна-асабовыя і безасабовыя сказы;

14. У якім парадку звычайна будуецца бібліяграфічны спіс?

- а) па ступені значнасці выкарыстанай крыніцы;
- б) па парадку ўжывання крыніцы ў навуковым даследаванні;
- в) у алфавітным парадку;
- г) зыходзячы з уласных меркаванняў аўтара даследавання.

15. Што абавязкова ўказваецца пры бібліяграфічным апісанні выкарыстанай крыніцы?

- а) прозвішча і ініцыялы аўтара (ці аўтараў);
- б) колькасць старонак;
- в) год выдання;
- г) мэта выдання;
- д) назва выдання.

Тэст па тэме:

“Афіцыйна-справавы стыль”

1. Адзначце рысы, якія вызначаюць афіцыйна-справавы стыль:

- а) абагульненасць;
- б) кампактнасць выкладу;
- в) абавязковасць нормы;
- г) суб’ектыўнасць;
- д) афіцыйнасць выказвання.

2. Назавіце асноўныя функцыі, уласцівыя афіцыйна-справавому стылю:

- а) абмен думкамі;
- б) паведамленне інфармацыі;
- в) пабуджальная функцыя;
- г) уздзеянне на думкі і пачуцці чытача.

3. Укажыце сферы выкарыстання афіцыйна-справавога стылю:

- а) афіцыйныя зносіны;
- б) бытавыя зносіны;
- в) навука;
- г) дыпламатычная сфера;
- д) палітыка.

4. Адзначце падстылі навуковага стылю:

- а) афіцыйна-навуковы;
- б) дыпламатычны;
- в) адміністрацыйна-канцэлярыскі;

- г) афіцыйна-бытавы;
- д) уласна заканадаўчы.

5. Адзначце лексічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:

- а) наяўнасць моўных клішэ;
- б) выкарыстанне тэрміналогіі прававодства;
- в) навуковая фразеалогія;
- г) грамадска-палітычная лексіка;
- д) выкарыстанне прафесіяналізмаў.

6. Адзначце словы, якія не ўжываюцца ў афіцыйна-справавым стылі:

- а) прапаную, давяраю, загадваю;
- б) суседка, бос, сакратарша, начальніца;
- в) тачка, картопля, фортачка;
- г) бюджэт, камісія, канферэнцыя.

7. Адзначце марфалагічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:

- а) пераважаюць назвы паняццяў;
- б) частае ўжыванне аддзеяслоўных назоўнікаў;
- в) ужыванне інфінітываў;
- г) наяўнасць канцылярскіх штампаў;
- д) выкарыстанне займеннікаў *ён, яно, яны*.

8. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “дакумент”:

- а) жанр афіцыйна-справавога стылю, які служыць для афармлення адносін паміж дзяржавай і яе грамадзянамі;
- б) адпаведным чынам складзеныя, падпісаныя і засведчаныя справавыя паперы, якімі афармляюцца розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян;
- в) аналіз і тлумачэнне грамадскага жыцця ў форме дакладна складзеных справавых папер афіцыйнага характару.

9. На якія групы падзяляюцца дакументы?

- а) арганізацыйныя;
- б) структурныя;
- в) асабістыя;
- г) распарадчыя;
- д) аўтабіяграфічныя.

10. Адзначце асноўныя рэквізіты дакумента:

- а) дата дакумента;
- б) аўтар дакумента;
- в) знакі прыпынку;
- г) адрасат;
- д) план;
- е) герб.

11. Адзначце, што не ўласціва дакументу:

- а) дакладнасць;
- б) гутарковасць;
- в) абгрунтаванасць;
- г) лексіка абмежавага выкарыстання;
- д) суб'ектыўная ацэначнасць.

12. Адзначце асабістыя дакументы:

- а) распіска;
- б) загад;
- в) заява;
- г) службовая запіска;
- д) даручэнне;
- е) аўтабіяграфія.

13. Суаднясіце левую і правую часткі табліцы

А. Даверанасць	1. Дакумент, які дае каму-небудзь права дзейнічаць ад імя асобы, што выдала яго.
Б. Кантракт	2. Афіцыйны дакумент, распараджэнне каго-небудзь пра сваюмаёмасць на выпадак смерці.
В. Заява	3. Афіцыйны дакумент з кароткімі звесткамі пра падзеі свайго жыцця.
Г. Аўтабіяграфія	4. Пісьмовая просьба службовай асобы ці асобы ва ўстанову, арганізацыю.
Д. Завяшчанне	5. Дагавор, пагадненне з узаемнымі абавязацельствамі для дагаворных бакоў.

14. Адзначце віды службовых лістоў:

- а) ліст-просьба;
- б) ліст-загад;
- в) ліст-забарона;
- г) ліст-напамін;
- д) ліст-справаздача;
- е) ліст-прэтэнзія.

15. Якія спалучэнні не ўжываюцца ў справавых лістах:

- а) “Наша арганізацыя прапануе ...”;
- б) “Прыносім прабачэнне за затрымку...”;
- в) “Адносна вашага пытання паведамляем...”;
- г) “Прашу перавесці мяне на завочнае аддзяленне...”;
- д) “Мы будзем удзячны за ўдзел...”

ТЭМА 5. КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

Заданне 115. *Прачытайце словы, правільна расставіўшы націск. Пры сумненні звярніцеся да слоўніка.*

I. Агрэст, ас(а,о)ка, буйны, бульбяны, вусы, выпадак, в(я,е)рба, грынпіс, гуру, дакумент, даследаванне, дыспансер, дзічына, жалюзі, імя, камбала, каменны, крапіва, кулінарыя, ласкавы, мысленне, садавіна, сівы, слабы, спіна, Украіна.

II. Адкрыццё, выпадак, высокаразвіты, кіламетр, к(о,а)ледж, крыху, лыжня, на Беларусі, наспех, навіна, пасланец, першыństwo, процівага, слабы, спіна, удалы, хаос, цяжар, шэсцьдзясят, эксперт.

Заданне 116. *Прачытайце словы і спалучэнні слоў у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі беларускай мовы. Адзначце марфемы, у якіх назіраецца несупадзенні ў напісанні і вымаўленні.*

Бегчы, без хмар, вучышся, год ад году, горад, грамадскі, грыб, зверху, звярынец, лодка, мозг, не быў, перакладчык, пясчынка, сліва, снег, спелы, стужка, суседка, сшытак, футбол, цвёрды, цвісці, язь.

Заданне 117. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце праваніс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.*

I. Амміак, артерія, біолог, вітамінізацыя, іонізацыя, ідеолог, йод, конвейер, майонез, миоцит, океан, опыление, рацион, реагировать, реактив, стационар, триллион.

II. Абітурыент, аўдыторыя, біографія, гладыатор, дыягностыка, дыета, дыскваліфікацыя, кліентура, мільярдэр, олімпіяда, орыентацыя, прыорытет, раённы, спартакіада, фіаско, чэмпіён.

III. Араукарыя, біотыпы, габітуальныя формы, геліофіты, дендралогія, ліана, дыяметр, праект, таксодыум, топіарнае (іскусство), туя.

Заданне 118. *Прачытайце тэкст, адзначце словы, у якіх парушаны арфаграфічныя нормы беларускай мовы. Спішыце, выправіўшы памылкі.*

Свет матулі. Ён бесконцы, ён таямнічы сваёй прадоннай неабдымнасцю, ён з намі да апошняга ўздыху, наша сьвядомасць, наша радасць і туга, наша спаччына. Ты вырас, ты самастойны, як здаецца табе. Колькі урачоў ні будуць абслухваць цябе, а ніхто з іх, ніводзін з іх с такой дакладнасцю не вызначыць ні тэмпературы тваёй, ні пульсу твайго, ні біцця сэрца, што ўпершыню ўзварухнулася пад матчыным сэрцам, як маці твая зробіць гэта ў імгненне, толькі прыклаўшы руку сваю да твайго лба, толькі вуха прытуліўшы да грудзей тваіх.

Універсітеты і акадэміі будуць вучыць цябе роднай мове, але калі не ўспрыняў мову гэтую з матчыных вуснаў, з першакрыніцы, ніколі ты адчуваць ня будзеш слова, дзе гук кожны ад матулі. Мова родная таму і завецца матчынай (Р. Барадулін).

Заданне 119. Прачытайце сказы, вызначце, дзе ёсць адхіленні ад норм дапасавання. Выпраўце памылкі і запішыце сказы правільна.

1) У алімпіядзе ўдзельнічалі чалавек з трыццаць – юнакі і дзяўчаты розных класаў. 2) Большасць экспанатаў прывезены на выстаўку ў краязнаўчы музей. 3) Некалькі чалавек фізкультурнікаў стаялі каля радыёвузла. 4) Тры тыдні праляцелі як адзін дзень. 5) Група спартсменаў падняліся па трапу на борт самалёта. 6) Дацэнт Якубава прачытала цікавую лекцыю. 7) У хату ўвайшоў урач Фёдарова і накіраваўся да хворага. 8) ААН асудзіў забруджванне водаў Сусветнага акіяна.

Якія яшчэ парушэнні сінтаксічных норм вы ведаеце? Прывядзіце прыклады.

Заданне 120. Перакладзіце прыведзеныя словазлучэнні рускай мовы на беларускую, назавіце адметныя рысы ў іх будове.

Выбраць по свому вкусу, дом в девять этажей, заботиться о птицах, задание на дом, идти по лесу, по весне, по выбору, по моему мнению, по направлению к реке, по случаю праздника, равным счётом, сказать во весь голос, создан по образцу, солнце клонится к лесу, читать про себя, что касается меня.

Заданне 121. Раскрыйце дужкі, пастаўце назоўнік у патрэбным склоне. Там, дзе неабходна, далучыце прыназоўнік.

Узор выканання: заняць (пасада) – заняць пасаду, прыехаць (цягнік) – прыехаць цягніком, прыехаць на цягніку.

Атрымаць (узнагарода), аказваць (дапамога), аб'явіць (падзяка), выконваць (абавязак), весці (барацьба), затрымацца (праца), зрабіць (заўвага), затрымаць (злачынец), клапаціцца (дзеці), ляцець (самалёт), імкнуцца (перамога), прыслухацца (просьба), палохацца (цяжкасць), радавацца (сустрэча), спалохацца (пагроза), спяшацца (сход), чакаць (прыезд), шукаць (прычына).

Заданне 122. Прачытайце сказы, знайдзіце ў іх фразеалагізмы. Адзначце сярод іх тыя, якія ўжыты з парушэннем фразеалагічных нормаў.

1) Думаеш, каб было лепей і табе, і тваім бліжнім, б'ешся як рыба аб лёд, а ўсё не так атрымліваецца. 2) Куды ж вы, браткі? Навастрылі вушы за лёгкім хлебам? 3) Усе блізка да сэрца ўспрынялі гэтую прамову. 4) Нельга гнацца за двума зайцамі – трэба выбіраць адно. 5) І так справы не ладзіліся, а тут яшчэ дзядзька падліў дражджэй у агонь. 6) Яны зараз на сёмых

нябёсах ад шчасця. 7) Няўжо будзем чакаць з мора надвор'я? 8) Дырэктар меў славу рызыкаўнага чалавека, яму, як кажуць, законы не пісаны.

Заданне 123. *Выпраўце памылкі ў наступных сказах. З якімі камунікатыўнымі якасцямі маўлення яны звязаны?*

1) У выніку навучання ў семінарыі Алесь набыў ґрунтовыя веды па матэматыцы, фізіцы і астраноміі. 2) Ефрасіння Полацкая заснавала мужыцкі манастыр у Полацку. 3) Таксама эфектна ў будаўніцтве выкарыстоўваць металічныя кантрукцыі. 4) Дэкан словамі падзякі за ўдзел усім выступоўцам зачыніў канферэнцыю. 5) Міхаська не ўмеў ляжаць з зачыненымі вачыма. 6) Падымаючыся на гару, у турыстаў парваліся вяроўкі. 7) Усё павінна адказваць задачам нашага даследавання. 8) Прагноз абяцае добрыя кліматычныя ўмовы. 9) Кожная лекцыя павінны паглыбляць кола ведаў студэнтаў. 10) Ініцыялы пішыце скарачана. 11) У гарах крышталічна чыстае паветра.

Заданне 124. *Знайдзіце неапраўданыя паўторы аднолькавых або аднакаранёвых слоў ва ўрыўках з навуковых і публіцыстычных тэкстаў. Якая камунікатыўная якасць маўлення парушаецца ў падобных сказах? Выпраўце памылкі.*

1) У кожнага чалавека на свеце ёсць свая Радзіма. Без Радзімы ён не можа пражыць. І калі Радзіме здарэцца цяжка, ён аддае ўсё, каб дапамагчы ёй. 2) Настаўнік прапануе дзецям прачытаць зробленыя імі запісы і робіць заўвагі да гэтых запісаў. 3) Гэтае ўменне адчуваецца і ва ўмела пададзеных дыялогах, маляўнічых пейзажах і, вядома, у раскрыцці вобразаў. 4) Аўтары сцісла сфармулявалі асноўныя правілы словаўжывання і для іх трывалага засваення падабралі такія практыкаванні, якія патрабуюць падабраць адзіна прымальнае слова да кантэксту з шэрагу прапанаваных.

Заданне 125. *У якім парадку трэба размясціць сказы, каб атрымаўся тэкст? Якімі нормаўмі неабходна карыстацца?*

I. Механізм узнікнення адаптацый. Кожнае прыстасаванне і ўвесь іх комплекс у арганізмаў не з'яўляецца ў гатовым выглядзе. Класічным прыкладам, які дазваляе прасачыць механізм узнікнення адаптацый, з'яўляецца развіццё цёмнай афарбоўкі ў матылёў віду бярозавы пядзенік. Крыху больш чым 100 гадоў таму ў Англіі былі шырока распаўсюджаны бярозавыя пядзенікі светлай афарбоўкі з невялікай колькасцю цёмных плям. Яны фарміруюцца паступова ў працэсе барацьбы за існаванне шляхам натуральнага адбору выпадковых спадчынных змяненняў, якія павышаюць жыццяздольнасць арганізмаў у канкурэнтным асяроддзі. У сувязі з развіццём прамысловасці выкіды дыму і сажы паступова асядалі на ствалах бяроз, і іх кара набыла цёмны колер. Яна давала ім перавагу ў

барацьбе за існаванне, таму што рабіла менш заўважнымі для птушак. У выніку мутацый у некаторых матылёў з’явілася цёмная афарбоўка. Паступова яны выцеснілі светлых матылёў у прамысловых раёнах, і тыя захаваліся толькі ў сельскай мясцовасці. Удзень яны сядзелі на белых ствалах бяроз і былі практычна непрыкметныя. Так за адносна кароткі тэрмін у матылёў выпрацавалася адаптацыя да новых умоў асяроддзя ў выглядзе ахоўнай афарбоўкі. Цёмныя матылі захоўваліся ў выніку натуральнага адбору і пакідалі патомства. На гэтым фоне светлыя матылі зрабіліся добра прыкметнымі і актыўна з’ядаліся птушкамі (С.М.).

II. Паняцце здаровага ладу жыцця не новае. Шмат пра гэта чуем і разумеем карысць парадаў, але толькі ці заўсёды мы захоўваем простыя правілы. Для гэтага неабходна трэніраваць сілу волі – і ўсё тады атрымаецца. Не лішні раз будзе нагадаць пра важнасць заняткаў фізкультурай і правільны рэжым. У першую чаргу трэба скласці распарадак дня, дзе будзе абавязкова час для работы і адпачынку. Правільны графік дазваляе пазбегнуць бяссонніцы і зробіць сон моцным і здаровым. Важна перад тым праветрыць памяшканне. Для падтрымкі арганізма ў тонусе абавязовымі з’яўляюцца заняткі фізкультурай. Ранішня зарадка, фітнэс, аэробіка, любімы від спорту дапамогуць захаваць сябе ў добрай форме, а галоўнае – падтрымліваць здаровыя жыццёвыя рэсурсы арганізма. Правільнае харчаванне – адзін з галоўных складнікаў здаровага ладу жыцця. Пра тое, што есці, у якой колькасці і ў які час, можна зараз знайсці і прачытаць у спецыяльнай літаратуры, якой дастаткова ў бібліятэцы, у спецыяльных выданнях і ў інтэрнэце. Аднак у некаторых выпадках трэба раіцца з урачом-дыетолагам. Варта памятаць, што здаровы лад жыцця і шкодныя звычкі несумяшчальныя. Сардэчна-сасудзістыя і анкалагічныя захворванні вельмі часта правацыруюцца курэннем і алкаголем. Напэўна, каментар тут лішні. Трэба проста ад іх адмовіцца. Сачыце за сваёй фігурай, а гэта цэлы комплекс клопатаў: правільнае харчаванне, заняткі фізкультурай, правільны рэжым дня. Выконваць пералічаныя складнікі поспеху можа толькі валявая натура. Самадысцыпліну і сілу волі трэба абавязкова развіваць, бо інакш прыгажосць пройдзе міма вас: прыродныя дадзеныя не вечныя, іх трэба падтрымліваць. Адзін са шматлікіх спосабаў выхавання ў сабе валявых якасцяў – пастаноўка маленькай мэты і абавязковае яе дасягненне, бо менавіта з мноства маленькіх мэтаў пракладваецца шлях да вялікай. Гэты закон працуе і ў арганізацыі здаровага ладу жыцця. А вось тут важна, каб дасягнуўшы мэты, вы доўгія гады любаваліся на сябе ў люстэрка і кожны дзень адчувалі сябе на ўсё 100% (В. Вішнеўская).

Заданне 126. *Як правільна звярнуцца да падначаленага або начальніка? Як быць у тым выпадку, калі Вы не ведаеце яго імя, імя па бацьку? Адкажыце на пытанні, выкарыстоўваючы наступны тэкст.*

Ветлівы зварот

Ва ўстанаўленні кантакту паміж людзьмі значнае месца адводзіцца ветліваму звароту. Непрымальны ці непрыемны зварот можа стаць першай і адзінай перашкодай у развіцці ўзаемасувязяў, і, наадварот, цёплае прывітанне можа пакласці пачатак карысным, дзелавым, сяброўскім зносінам.

Своеасабліваць звароту надае перш за ўсё тое, каму ён адрасуецца: знаёмаму ці малазнаёмаму, мужчыне ці жанчыне, маладому ці сталаму чалавеку.

Культурны чалавек, жадаючы, каб на яго звярнулі ўвагу, пачне свой зварот, просьбу са слоў прабачэння: “Прабачце, калі ласка”, “Прабачце”, “Даруйце”, “Даруйце (прабачце) за турботу” (рус. “Извините”, “Простите”, “Простите (извините) за беспокойство”).

Як правіла, прыцягненне ўвагі звязана з просьбай. Гэта цягне за сабой утварэнне больш складаных моўных формаў, напрыклад: “Прабачце (даруйце), Вы не скажаце...”, “Не маглі б Вы мне сказаць...”, “Вы не ведаеце...” (рус. “Простите (извините), Вы не скажете...”, “Не могли бы Вы подсказать...”, “Будьте так добры...”). Пералічаныя формы могуць замяніць звароты ў тых выпадках, калі Вам складана назваць суб’ядніка словамі: “таварыш”, “спадар”, “малады чалавек” ці інш. (наводле І. Браіма).

Якія формы звароту Вы выкарыстоўваеце пры размове на беларускай мове, а якія – пры размове на рускай?

Заданне 127. *Якія словы і словазлучэнні маўленчага этыкету беларусаў вы выкарыстоўваеце ў сваім маўленні? Прывядзіце прыклады беларускіх ветлівых зваротаў:*

да праваслаўнага Патрыярха; да Кардынала; Архібіскупа, да Біскупа, Мітрапаліта (праваслаўнага, каталіцкага і ўніяцкага); да алюмна (студэнта) вышэйшай духоўнай семінарыі; да службовай асобы; да блізкага сябра; да сваякоў або старэйшых людзей.

Пры неабходнасці звярніцеся да дадатку 4.

Заданне 128. *Размяркуйце выразы маўленчага этыкету беларусаў, зыходзячы з лексічнага значэння: словы падзякі, запрашэнні, пажаданні, прабачэнні.*

З Богам! Заставайцеся здаровы! Будзьце (бывайце) здаровы! Добрага Вам здароўя!

Богпомач! Памагай Бог! Спор у працы! Спору ў працы! Дапамажы вам Божа!

Вельмі (шчыра) удзячны Вам!

Вялікі расці!

Да скорай (хуткай) сустрэчы! Да спаткання! Да пабачэння!

Даруйце (прабачце, прабачайце), калі ласка!

Дзякуй Вам!
Калі ласка! Зрабіце ласку! Будзьце ласкавы!
На здароўе!
Не забывайце нас! Не забывайце пра нас! Наведвайце нас часцей!
Наведвайцеся часцей!
Не крыўдуйце! Прабачце, калі што не так!
Сардэчна запрашаем! Калі ласка (заходзьце, сядайце, частуйцеся і інш.) Дазвольце Вас запрасіць (на вальс, у тэатр, на выставу і інш.)
Скорай (хуткай) папраўкі! Скарэй (хутчэй) папраўляйцеся! Смачна есці! Смачнага!
Спакойнай (добрай) ночы! Дабранач! Спакойна адпачыць!
Усяго добрага (найлепшага)! Шчасліва! Шчаслівай дарогі! Ідзіце з
Богам ці Ідзіце здаровы!
Хлеб-соль! Хлеб ды соль!
Шчасліва вярнуцца!
Шчасці Вам Божа! Шчасці Божа!

Заданне 129. *Складзіце тэкст рэкламнага праспекта аднаго з наступных турыстычных маршрутаў: “Славутыя мясціны Беларусі”, “Славутыя мясціны Брэстчыны”.*

Заданне 130. *Прыведзіце прыклады выказаў і формул, што існуюць у маўленчым этыкеце жыхароў іншых краін? Падрыхтуйце рэферат пра маўленчы этыкет адной з краін.*

Тэсты па тэме:

“Культура прафесійнага маўлення”

Варыянт 1.

1. Адзінкамі маўлення, яго формамі з’яўляюцца:

а) маналог;	в) тэкст;
б) разважанне;	г) гутарка.

2. Назавіце асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення:

а) лагічнасць;	г) інфарматыўнасць;
б) камунікатыўнасць;	д) чысціня.
в) правільнасць;	

3. Якія нормы літаратурнай мовы вызначаюць правільнасць маўлення?

а) арфаграфічныя;	в) лагічныя;
б) пунктуацыйныя;	г) акцэнталагічныя.

4. Якія фактары з'яўляюцца лінгвістычнымі ўмовамі забеспячэння дакладнасці маўлення?

- а) веданне сінанімічных магчымасцей мовы;
- б) веданне мнагазначнасці слова;
- в) веданне граматычных катэгорый.

5. Маўленне чыстае тады, калі ў ім адсутнічаюць:

- а) параўнанні;
- б) русізмы;
- в) словы-паразіты;
- г) сінонімы.

6. Выразнасць маўлення звязана з выкарыстаннем:

- а) метафар;
- б) жэстаў і мімікі;
- в) неалагізмаў;
- г) прыказак і прымавак;
- д) прафесіяналізмаў.

7. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем.

- а) расліна;
- б) мозг;
- в) праца;
- г) духмяны;
- д) дождж.

8. Адзначце словы, у якіх няправільна пастаўлены націск:

- а) крапі́ва;
- б) вь́падак;
- в) садавіна́;
- г) наві́на;
- д) ва́га.

9. Адзначце выпадкі правільнага чаргавання зычных у аснове слова:

- а) вавёрка – вавёрке;
- б) чаромха – на чаромсе;
- в) кветка – на кветцы;
- г) снег – на снягу;
- д) луг – на лузе.

10. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы ўжыты правільна:

- а) *балотны* колер;
- б) *балотная* мясцовасць;
- в) *балоцістая* расліна;
- г) *балотны* жыхар.

11. Знайдзіце словазлучэнні, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў:

- а) заповедныя лясы;
- б) ступні лесвіцы;
- в) запазычыць грошы;
- г) спрыяльнае надвор'е;
- д) паглыбляць кола ведаў.

12. У якіх сказах парушаны фразеалагічныя нормы?

- а) Мы цяпер з табою будзем сябраваць душа ў душу.
- б) Зямлі ў нас, як вам вядома, кот наплакаў.
- в) У вырай на крылах панеслі журавы бабіна лета.
- г) Сэрца слязьмі абліваецца.

13. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушана лагічнасць маўлення:

- а) старыя бусяняты; г) садзіць бульбу;
- б) у верасні месяцы; д) былы выпускнік.
- в) садзіць жыта;

14. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушаны сінтаксічныя нормы:

- а) жартаваць з суседа; г) загадчык кафедрай;
- б) гаварыць аб надвор'і; д) ісці па лесе.
- в) ажаніўся на Машы;

15. Адзначце сказы з памылкамі:

- а) Алеся забрыла ў ціхі заценены вугалочак парка.
- б) Насельніцтва краіны складалася з сямі мільёнаў чалавек.
- в) Гэтыя рашэнні натхнілі іх да новых поспехаў.
- г) Увага, набярыце дыханне!

Варыянт 2.

1. Адзінкамі маўлення, яго формамі з'яўляюцца:

- а) тэкст; в) апісанне;
- б) дыялог; г) сказ.

2. Назавіце асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення:

- а) дарэчнасць; г) дакладнасць;
- б) эмацыянальнасць; д) сцісласць.
- в) выразнасць;

3. Якія нормы літаратурнай мовы вызначаюць правільнасць маўлення?

- а) лексічныя; в) марфалагічныя;
- б) вербальныя; г) псіхалагічныя.

4. Якія фактары з'яўляюцца лінгвістычнымі ўмовамі забеспячэння дакладнасці маўлення?

- а) веданне фанетычных працэсаў;

- б) веданне мнагазначнасці словазлучэння;
- в) веданне аманіміі.

5. Маўленне чыстае тады, калі ў ім адсутнічаюць:

- а) дыялектызмы; в) матываваныя словы;
- б) прастамоўныя словы; г) словы-паразіты.

6. Выразнасць маўлення звязана з выкарыстаннем:

- а) фразеалагізмаў; г) моўных штампаў;
- б) гутарковай лексікі; д) параўнанняў.
- в) зваротаў да слухачоў;

7. Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем.

- а) барацьба; г) футбол;
- б) спорт; д) крычаць.
- в) бег;

8. Адзначце словы, у якіх няправільна пастаўлены націск:

- а) ласкавы; г) спіна́;
- б) і́мя; д) э́ксперт.
- в) кіло́метр;

9. Адзначце выпадкі правільнага чаргавання зычных у аснове слова:

- а) гонка – на гонке; г) гутарка – у гутарцы;
- б) пляцоўка – на пляцоўцы; д) спорт – у спорту.
- в) кніга – у кніге;

10. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы ўжыты правільна:

- а) *трэніровачны* працэс; в) *трэніраваны* забег;
- б) *трэніраваны* спартсмен; г) *трэніровачныя* зборы.

11. Знайдзіце словазлучэнні, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў:

- а) рахунак матча 1:2; г) турысцкі маршрут;
- б) нястрыманы боль; д) спартыўны нарматыў.
- в) паказальнае выступленне;

12. У якіх сказах парушаны фразеалагічныя нормы?

- а) У Івана ледзь не палезлі вочы на лоб ад захаплення дзявочай прыгажосцю.
- б) Таго Міканора Алесь сорак разоў абкруціць вакол пальца.

- в) Ляцеў, як апантаны, убачыўшы тое дзіва-дзіўнае.
- г) Ды ў мяне язык не падымаецца назваць яго такімі словамі.
- д) Куды ж вы, браткі? Навастрылі вушы за лёгкім хлебам?

13. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушана лагічнасць маўлення:

- а) большая палова групы;
- б) свабодная вакансія;
- в) ісці крокам;
- г) высокі тэмп;
- д) прычына хваробы.

14. Адзначце словазлучэнні, у якіх парушаны сінтаксічныя нормы:

- а) у пятай гадзіне; г) клапаціцца пра дзяцей;
- б) хварэць на грып; д) два разы ў тыдзень.
- в) пайсці за грыбамі;

15. Адзначце сказы з памылкамі:

- а) Гаспадары поля зраўнялі становішча.
- б) Варатар кінуў мяч пры дапамозе рук.
- в) Лекцыя пакінула добрае ўражанне ў аўдыторыі.
- г) У першай палове дня адбыліся кваліфікацыйныя спаборніцтвы.
- д) Трэнер робіць нейкія парады спартсменам падчас тайм-аўту.

СПЕЦЫАЛЬНЫЯ ТЭКСТЫ ДЛЯ ПЕРАКЛАДУ

I. Человек обедняет свою духовную жизнь, если он высокомерно смотрит сверху вниз на всё живое (и неживое), не наделённое его, человеческим, разумом. Ведь жизнь людей, какой бы сложной и высокоорганизованной она не была, как бы далеко ни простиралась наша власть над окружающим миром, это всего лишь частица жизни природы. Ведь то, что мы о ней знаем сегодня, так мало по сравнению с тем таинственным, сложным, удивительным и прекрасным, что нам предстоит о ней узнать.

Нам по-прежнему интересны повадки зверей и птиц. Нам интересно, почему такой дремучий зверь, как медведь, легко поддаётся дрессировке. И не угрожает ли серому волку занесение в тревожную Красную книгу...и как быстро растут кристаллы горного хрусталя. И почему считается целебным лист обычного подорожника (*И. Акимушкин*).

II. *Значение растений в жизни человека.* По мнению ряда исследователей, человек как биологический вид сформировался скорее всего в лесистой местности, лес является «колыбелью человечества». В лесу человек находил пищу (плоды, семена, сочные корни), от зажженного молнией дерева познал и «приручил» огонь, используя сучья, упавшие деревья для его поддержания, лес давал материал для первых примитивных орудий труда. Используя естественные убежища (дупла, кроны высоких деревьев), а затем построенные жилища (шалаша, примитивные хижины), первобытный человек, довольно «тихоходный» по природе, выжил как вид в борьбе с быстроходными ловкими хищниками.

Жизнь первобытных людей проходила в постоянных поисках пищи, в борьбе с природными катаклизмами и многочисленными врагами. Никакого золотого века позади нас не было, и первобытному человеку надо было постоянно бороться за выживание. Спасли человека только коллективная жизнь и труд. Первобытные люди довольствовались тем, что собирали плоды, семена, клубни, луковицы и употребляли их в пищу в таком виде, в каком находили. Запасы продовольствия были скудными. В поисках пищи люди постоянно кочевали с места на место. Собирательство и охота не давали им возможности вести оседлый образ жизни. Возделывать растения человек начал в глубокой древности, постепенно изучая их свойства и выделяя пищевые, кормовые, лекарственные и ядовитые (*Г.Б.*).

III. Известно, что без воды человек может прожить несколько дней. Без воздуха – не более двух-трех минут. Воздух, пожалуй, единственный

компонент жизнедеятельности, которым люди пользуются совершенно бесплатно и которого вроде бы хватает на всех. Но сегодня нам снова предстоит ответить на вопрос из области диалектики: о переходе количества в качество. В данном случае качество – синоним чистоты и антоним разрушения нашего здоровья, что может быть вызвано превышением предельно допустимой концентрации химических веществ в нижних слоях атмосферы.

Итак, по данным городской инспекции природных ресурсов и охраны окружающей среды, за последние годы выбросы загрязняющих веществ от стационарных источников в Бресте снизились в полтора раза. В среднем за год промышленные предприятия выбрасывают в воздух 3,5 тыс. тонн всякой химии. Но сегодня основным источником загрязнения воздушного бассейна является автотранспорт (свыше 82%), чадающий в атмосферу формальдегидом, бензолом, этанолом... Уровень загрязнения формальдегидом у нас по-прежнему выше, чем в Минске, Гродно, Гомеле и Могилёве. Тяжелые металлы (медь, свинец, цинк) также являются побочными выбросами от работы бензиновых двигателей. И если предприятия постепенно сокращают свою долю вреда, наносимого природе и нашему организму (как за счет новых технологий, так и по причине сокращения самого производства), то автомобили, наоборот, с каждым годом все больше отравляют воздух (*“Вечерний Брест”*).

IV. Химия как метод изучения свойств и строения веществ является чрезвычайно многогранной наукой. На сегодняшний день известно около 18 млн. органических и около полумиллиона неорганических веществ, причем каждое из этих веществ может вступать в десятки реакций и каждое из них имеет внутреннее строение. Эти два аспекта взаимосвязаны. Внутреннее строение определяет химические свойства; в свою очередь, по химическим свойствам мы часто можем судить о строении вещества.

Современная химия настолько разнообразна как по объектам, так и по методам их исследования, что многие ее разделы представляют собой самостоятельные науки. Сложившееся в прошлом веке деление химии на органическую и неорганическую связано с двумя основными классами изучаемых веществ. Вместе с тем крупнейшие разделы химии возникли на границах с другими науками. Так, взаимодействие химии и физики дало сразу две науки: физическую химию и химическую физику. Одним из передовых направлений химии является биохимия – наука, изучающая химические основы жизни (*М.К.*).

V. Кальций. Основной структурный компонент костей и зубов; входит в состав ядер клеток, клеточных и тканевых жидкостей, необходим для свёртывания крови. Кальций образует соединения с белками, фосфолипидами, органическими кислотами; участвует в регуляции

проницаемости клеточных мембран, в процессах передачи нервных импульсов, в молекулярном механизме мышечных сокращений, контролирует активность ряда ферментов.

Кальций относится к трудноусвояемым элементам. Суточная потребность в кальции взрослого человека составляет 800 мг, а у детей и подростков – 1000 мг и более.

Лучшими источниками кальция являются молоко и молочные продукты, различные сыры и творог (100–1000 мг/100 г продукта), зелёный лук, петрушка, фасоль. Значительно меньше кальция содержится в яйцах, мясе, рыбе, овощах, фруктах, ягодах (20–40 мг/100 г продукта) (ЛХ).

VI. Витамины представляют собой низкомолекулярные органические пищевые вещества различной природы, которые требуются для нормального метаболизма в малых дозах и не могут синтезироваться организмом в адекватных количествах. Это важнейший класс незаменимых пищевых веществ, которые должны поступать с пищей в качестве ее обязательного компонента.

Витамины в организме выполняют специфические биохимические функции и играют огромную роль в жизнедеятельности человека. Они нормализуют обмен веществ, катализируют многие обменные процессы, участвуют в образовании ферментов, способствуют лучшему усвоению пищевых веществ. В организме витамины, как правило, не синтезируются или синтезируются в недостаточном количестве. Отсутствие или недостаток в организме витаминов вызывает болезни недостаточности: гиповитаминозы и авитаминозы. При приёме витаминов в количестве, значительно превышающем физиологические нормы, могут развиваться гипervитаминозы (З.Л.).

VII. Пищевые добавки – природные, идентичные природным или искусственные (синтетические) вещества, обычно не употребляемые в качестве пищевого продукта, но которые преднамеренно вводят в пищевой продукт по технологических соображениям на различных этапах производства, хранения, транспортировки с целью улучшения или облегчения производственного процесса или отдельных операций, увеличения стойкости продукта к различным видам порчи, сохранения структуры и внешнего вида продукта или специального изменения его органолептических свойств. Следовательно, пищевые добавки – это вещества, соединения, которые сознательно вносят в пищевые продукты для выполнения определённых функций. Такие вещества, называемые также прямыми пищевыми добавками, не являются посторонними, как, например, различные контаминанты, “случайно” попавшие в пищу на разных этапах ее производства (З.Л.).

VIII. В последнее время проблема безопасности пищевых продуктов приобрела глобальный характер, поскольку одним из основных факторов, определяющих здоровье людей и сохранение генофонда, является обеспечение безопасности продовольственного сырья и пищевых продуктов. Интенсификация сельскохозяйственного и промышленного производства, последствия Чернобыльской катастрофы привели к ухудшению экологической обстановки и увеличению риска загрязнения пищевых продуктов вредными для организма человека химическими соединениями. Негативное влияние на здоровье человека оказывает присутствие в пищевых продуктах веществ, не обладающих пищевой и биологической ценностью или токсичных. Такие вещества являются чужеродными и могут поступать в пищу двумя путями: либо в виде случайных загрязнителей, либо в виде добавок, используемых с целью улучшения внешнего вида, вкуса, аромата и т.п. при фальсификации пищевых продуктов. В связи с этим возрастает значение проблемы безопасности пищевых продуктов (З.Л.).

IX. Млекопитающие – наиболее высокоорганизованный класс позвоночных животных. Важнейшие черты их прогрессивной организации следующие:

1) высокий уровень развития центральной нервной системы, в первую очередь коры полушарий переднего мозга – центра высшей нервной деятельности. Центральная нервная система обеспечивает сложные и высоко развитые формы приспособительного поведения к условиям внешней среды и слаженную систему взаимодействия всех органов тела;

2) высокий уровень обмена веществ и хорошо развитая система терморегуляции, обеспечивающие животному относительно высокую и постоянную температуру тела и постоянство его внутренней среды;

3) живорождение и выкармливание детёнышей продуктом материнского организма (молоком), позволяющие млекопитающим размножаться в разнообразных условиях (У.К.).

X. Земноводные – немногочисленная группа наиболее примитивных наземных позвоночных, сохранивших значительные связи с водной средой. Группа в целом демонстрирует переходные черты от водного образа жизни к наземному (что отражено в их названии). Подавляющее большинство амфибий обитает то в воде, то на суше, в зависимости от стадий жизненного цикла. В жизненном цикле, как правило, они претерпевают метаморфоз, превращаясь из водных личинок во взрослые формы, проводящих значительную часть на суше. В связи с этим в дыхательной системе происходит смена жаберного дыхания на лёгочное, и соответственно изменяется кровеносная система. В опорно-двигательной

системе имеются парные пятипалые многорычажные конечности с шарнирными суставами (У.К.).

XI. Область обитания рыб исключительно велика. При общей поверхности земного шара, составляющей примерно 510 млн км², поверхностью океанов и морей занято около 361 млн км², или 71% всей площади. Около 2,5 млн км², или 0,5% площади земного шара приходится на долю внутренних водоёмов. Обширность водного пространства определяется и объёмностью этой среды. Примерно 51–58% от всей площади морских вод занимают океаны с глубиной более 3 тыс. м максимальная известная глубина океана составляет примерно 11 тыс. м. рыбы живут в областях, расположенных от экватора до приполюсовых пространств. Они есть в горных водоёмах на высоте более 6 тыс. м над уровнем моря и в океанах на глубине 10 тыс. м всё это создаёт большое разнообразие условий существования (У.К.).

XII. В ходе мониторинга ихтиофауны Днепра ученые обнаружили черноморскую пухлощеку рыбу-иглу, пескаря белоперого, щиповку золотистую, бычка-цуцика, колюшку южную малую. Все они являются чужеродными (инвазивными) для нашей страны видами и наносят существенный вред традиционным для Беларуси рыбам, вытесняя их из привычной среды обитания. Часть новых водных обитателей попала к нам из водохранилищ и рек соседних стран, отдельные экзотические виды выпустили на волю аквариумисты.

Среди всех белорусских рек ихтиофауна Днепра больше всего страдает от чужеродных рыб. Их количество постоянно растёт. Распространение по территории Беларуси инвазивных видов рыб вызвано в первую очередь потеплением климата. С повышением температуры такие виды легче приспосабливаются к новым условиям обитания, быстро размножаются и составляют серьезную конкуренцию представителям аборигенной ихтиофауны.

По предположениям белорусских ученых, в ближайшее время в Днепре будут обнаружены еще несколько новых инвазивных видов рыб. В их числе и представитель семейства сельдевых – тюлька. На настоящий момент из 63 обитающих в Беларуси видов рыб 16 относятся к инвазивным. Ученые постоянно проводят исследования ихтиофауны белорусских рек. На основе собранных данных разрабатываются комплексы мероприятий по регулированию количества чужеродных видов рыб и сохранению традиционных для Беларуси представителей водного мира (В. Ризевский).

XIII. Согласно исследованиям авторитетных ученых, 75% всех мировых запасов рыбы планеты уже истощено. Население Земли

постоянно растет. И при таких темпах росту морская рыба может быть полностью выловлена к середине этого столетия.

Поэтому разведение или выращивание рыбы в искусственных условиях (аквакультура) в современном мире – это, пожалуй, один из важнейший способов обеспечения людей рыбой и морепродуктами в достаточном количестве.

В Беларуси рыбоводством занимаются 19 специализированных организаций. В их распоряжении 20 тысяч га искусственных прудов, где выращиваются карп, толстолобик, амур, линь, щука, сом, а также ценные промысловые виды рыб – осетровые и форель.

В настоящее время прудовая рыба питается комбикормами, обогащенными микроэлементами, такими как йод, кобальт, селен. Указанных веществ недостаточно в почве – следовательно, и в продуктах питания, поступающих на наш стол.

Употребление прудовой рыбы в пищу позволяет нашему организму получить необходимые ценные микроэлементы, способствует нормальному функционированию органов кровообращения, улучшению обмена веществ. Следует отметить, что полезна рыба любых пород. Главная ее польза заключается в содержании рыбьего жира – природного лекарства, необходимого для синтеза в организме витамина D, который требуется для нормального усвоения кальция и фосфора. К тому же благодаря полиненасыщенным жирным кислотам, которые содержатся в рыбьем жире, на стенках сосудов не откладывается холестерин. По этой причине рыба является незаменимым продуктом для всех, чей возраст пошел на пятый десяток. Существует не так много продуктов, богатых полезными для сердца и сосудов омега-3 жирными кислотами и всеми незаменимыми аминокислотами. В рыбе же они содержатся в избытке, так же как и витамины А, D, Е, железо, фосфор, кальций, цинк, селен (В.Д.).

XIV. Люди выступали в роли биотехнологов тысячи лет: пекли хлеб, варили пиво, делали сыр, другие молочнокислые продукты, используя различные микроорганизмы и даже не подозревая об их существовании. Собственно сам термин “биотехнология” появился в нашем языке не так давно, вместо него употреблялись слова “промышленная микробиология”, “техническая биохимия” и др. Вероятно, древнейшим биотехнологическим процессом было брожение. В пользу этого свидетельствует описание процесса приготовления пива, обнаруженное в 1981 г. при раскопках Вавилона на дощечке, которая датируется примерно 6-м тысячелетием до н. э.

Биотехнология – производственное использование биологических агентов (микроорганизмы, растительные клетки, животные клетки, части клеток: клеточные мембраны, рибосомы, митохондрии, хлоропласты) для получения ценных продуктов и осуществления целевых превращений. В

биотехнологических процессах также используются такие биологические макромолекулы как рибонуклеиновые кислоты (ДНК, РНК), белки – чаще всего ферменты. ДНК или РНК необходима для переноса чужеродных генов в клетки.

Возможности биотехнологии необычайно велики благодаря тому, что ее методы выгоднее обычных: они используются при оптимальных условиях (температуре и давлении), более производительны, экологически чисты и не требуют химических реактивов, отравляющих среду и др.

Биотехнология базируется на протекающих в живых системах физиолого-биохимических процессах, в результате которых осуществляются выделение энергии, синтез и расщепление продуктов метаболизма, формирование химических и структурных компонентов клетки (С.М.).

XV. Люди всегда задумывались над тем, как можно научиться управлять природой, и искали способы получения, например, растений с улучшенными качествами: с высокой урожайностью, более крупными и вкусными плодами или с повышенной холодостойкостью. С давних времен основным методом, который использовался в этих целях, была селекция. Она широко применяется до настоящего времени и направлена на создание новых и улучшение уже существующих сортов культурных растений, пород домашних животных и штаммов микроорганизмов с ценными для человека признаками и свойствами.

Селекция строится на отборе растений (животных) с выраженными благоприятными признаками и дальнейшем скрещивании таких организмов, в то время как генная инженерия позволяет непосредственно вмешиваться в генетический аппарат клетки. Важно отметить, что в ходе традиционной селекции получить гибриды с искомой комбинацией полезных признаков весьма сложно, поскольку к потомству передаются очень большие фрагменты геномов каждого из родителей, в то время как генно-инженерные методы позволяют работать чаще всего с одним или несколькими генами, причем их модификации не затрагивают работу других генов. В результате, не теряя других полезных свойств растения, удастся добавить еще один или несколько полезных признаков, что весьма ценно для создания новых сортов и новых форм растений. Стало возможным изменять у растений, например, устойчивость к климату и стрессам, или их чувствительность к насекомым или болезням, распространённым в определённых регионах, к засухе и т.д. Учёные надеются даже получить такие породы деревьев, которые были бы устойчивы к пожарам. Ведутся широкие исследования по улучшению пищевой ценности различных сельскохозяйственных культур, таких как кукуруза, соя, картофель, томаты, горох и др. (Л.П.)

XVI. Алла Сушко, руководитель Брестского экологического инфоцентра, участник международного саммита в Копенгагене по проблемам окружающей среды: “Очень многое зависит от уровня экологического сознания граждан, проще говоря, от нашей осведомленности и готовности действовать не по привычке, а исходя из единства человека с природой. Ведь нанося ущерб окружающей среде в виде того же мусора на берегу реки или в парке, мы неизбежно наносим ущерб себе. И пока большинство людей это не осознают, не поймут, что природа – не только деревья, птицы, звери, но и все мы, очень трудно будет добиться каких-то улучшений в плане экологической безопасности. Наша организация занимается, прежде всего, экологическим просвещением. Проводить субботники, вести благоустройство с привлечением горожан – конечно, очень важно. Но, с другой стороны, чисто не там, где убирают, а там, где не сорят. Эту мысль необходимо внушать людям с детства. Ведь мы, в отличие от жителей ряда других европейских стран, еще не заболели экологией, в хорошем смысле” (“*Вячэрні Брэст*”).

XVII. Экология – наука, изучающая взаимоотношения организмов и их сообществ между собой и окружающей средой. Она рассматривает особенности развития, размножения и выживания особей, структуру и динамику популяций и сообществ в зависимости от окружающей среды. Предметом ее изучения являются различные уровни организации живой материи – популяционно-видовой, биосферно-биогеотический.

Экология как наука:

– исследует закономерности взаимоотношений различных групп организмов с факторами окружающей среды, характер распределения растений и животных на планете;

– разрабатывает основы для рациональной эксплуатации биологических ресурсов, прогнозирует изменения природы в связи с деятельностью человека;

– разрабатывает биологические меры борьбы с сорняками и вредителями;

– изучает возможности создания безотходных технологий на промышленных предприятиях (Л.П.).

XVIII. Если к ликвидации последствий листопада с помощью костров государство и сознательная часть общества относятся однозначно негативно, то по вопросу уборки опавшей листвы с городских улиц, парков и скверов даже специалисты-экологи не пришли к консенсусу. Одни утверждают, что подушка из листвы является защитой как для почвы и растений, так и для зимующих в ней жучков-паучков. Другие ратуют за удаление прелой листвы, так как в ней укрываются и болезнетворные

бактерии, способные заразить деревья. Третьи вообще заявляют, что, если листья с газонов не убирать, люди станут бросать в траву и прочий мусор (бумагу, бутылки).

– Да, я в курсе, что экологи бьют тревогу по поводу сбора листвы. На мой взгляд, к этому вопросу нужно подходить дифференцированно, – *говорит директор парка имени А.В. Суворова в г. Кобрине Ирина Коробчук.* – Где-то следует убрать опавшие листья, а где-то необходимо оставить. У нас очень большой парк, 32 гектара. Мы убираем максимальный объем, вывозим листья на полигон. Но есть и дикие уголки природы, куда мы не вмешиваемся с благоустройством. Как лично я отношусь к уборке листьев? Бывая в лесу, мы ходим по опавшей листве, никому она не мешает. Никто там не гребет ее, и нет завалов по колено, правда? Природа сама разберется, что нужно, а что лишнее... (“*Вячэрні Брэст*”).

XIX. Условия существования (жизни) – комплекс экологических факторов, без которых организм не может существовать в данной среде.

Отсутствие в среде обитания хотя бы одного из факторов этого комплекса приводит к гибели организма. Так, к условиям существования растительного организма относятся наличие воды, определенной температуры, света, углекислого газа, минеральных веществ. Тогда как для живого организма обязательными являются вода, определенная температура, кислород, органические вещества.

Все остальные экологические факторы не являются жизненно важными для организма, хотя и могут влиять на его существование. Их называют второстепенными факторами. Например, для животных углекислый газ и молекулярный азот не являются жизненно необходимыми, а для существования растений не обязательно наличие органических веществ (С.М.).

XX. Проблема охраны и воспроизводства биологических ресурсов суши возникла в связи с истощением биологических ресурсов как на суше, так и на море. Важнейшим биоресурсом Земли являются лесные массивы, на долю которых приходится примерно 2/3 всей продуцируемой биомассы и около половины производимого кислорода. Огромное значение леса и как источника древесины – важнейшего строительного материала. До недавнего времени полагали, что с развитием технического прогресса появятся многочисленные ее заменители и потребность в естественном продукте отпадет. Однако значение древесины время не умоляет. Открываются все новые и новые сферы ее использования, и изделия из древесины выдерживают серьезную конкуренцию с металлами и пластмассами.

Лес служит уникальным водохранилищем. Один гектар березового леса испаряет 47 тыс. литров воды в день. Он сохраняет влагу и водные источники, сдерживает развитие некоторых неблагоприятных последствий человеческой деятельности, способствует восстановлению нормальных взаимодействий между компонентами природы. Леса являются и мощным фактором регулирования количества газов в атмосфере. Огромная роль лесов в защите почв от эрозии, водной и русловой, в улучшении водного и пищевого режимов земель и др. (Г.Б.).

XXI. Соревнование, подобно игре, относится к числу широко распространенных общественных явлений. Оно имеет существенное значение как способ организации и стимулирования деятельности в самых различных сферах жизни – в производственной деятельности, в спорте.

Соревновательный метод в процессе физического воспитания используется как в относительно элементарных формах, так и в развернутой форме.

Основная определяющая черта соревновательного метода – сопоставление сил в условиях упорядоченного соперничества, борьбы за первенство или высокое достижение. Отсюда вытекают и все другие особенности этого метода.

Фактор соперничества в процессе состязаний, а также условия их организации и проведения создают особый эмоциональный и физиологический «фон», который усиливает воздействие физических упражнений и может способствовать максимальному появлению функциональных возможностей организма.

Во время состязаний, особенно значимых в личном и в общественном отношении, в большей мере, чем в игре, выражены моменты психической напряженности. Здесь постоянно действует фактор противодействия, противоборства, столкновения противоположно направленных интересов.

Соревновательный метод характеризуется также унификацией предмета состязания, порядка борьбы за победу и способов оценки достижения (А.Б.).

XXII. В организме человека насчитывается более 400 мышц. Выделяют три гистологических типа мышц:

1. Скелетные (поперечнополосатые) мышцы. Это произвольные мышцы, они с высокой скоростью сокращаются и быстро утомляются; иннервируются соматической нервной системой.

2. Гладкие мышцы (непроизвольные). Эти мышцы находятся в стенках трубчатых органов тела и обеспечивают передвижение

содержимого этих органов, они произвольно медленно сокращаются и иннервируются вегетативной нервной системой.

3. Сердечная мышца. Она имеется только в сердце, сокращается произвольно и не подвержена утомлению. Иннервируется вегетативной нервной системой (*Л.П.*).

XXIII. Физическая реабилитация – лечебно-педагогический процесс восстановления здоровья и трудоспособности с помощью физических факторов (физическая культура, массаж, физиотерапия, природные факторы). Основное средство физической реабилитации – лечебная физическая культура, одной из форм которой является оздоровительное плавание. Предмет изучения лечебной физкультуры – это прежде всего физическая активность – одно из необходимых условий жизни, имеющее не только биологическое, но и социальное значение. ЛФК рассматривается как естественно-биологическая потребность, физическая активность, регламентируемая в соответствии с медицинскими показателями, является важнейшим фактором коррекции образа жизни человека. В основе ее теоретических позиций лежат данные анатомии, физиологии, гигиены, биохимии, педагогики, теории и методики физического воспитания, а также клинические знания, научно-обоснованные методы применения физических упражнений к различным заболеваниям. Одной из самых характерных особенностей данного метода является применение физических упражнений в условиях активного и сознательного участия в лечебном процессе. Во время занятий занимающийся должен активно воспринимать показ упражнений и сопутствующие объяснения. Возникающие представления о характере упражнения позволяют ему сознательно реализовывать и координировать свои движения. Это сознательное и волевое участие в сложном процессе поможет усилить восстановление функций, нарушенных болезнью или травмой. ЛФК не имеет противопоказаний к своему применению, начиная с первых дней своего рождения и до глубокой старости (*А.И.*).

XXIV. При заболеваниях изменяется общий тонус организма, интенсивность протекания биологических процессов. В начале заболевания часто наблюдается усиление возбудительных процессов в ЦНС, активируются защитные и появляются патологические реакции, повышается температура тела, усиливается деятельность многих внутренних органов. В этот период больному показан режим покоя и физические упражнения обычно не применяются. По мере стихания острых явлений, а также при хронических заболеваниях уровень протекания основных жизненных процессов понижается. Это объясняется преобладанием процессов торможения в ЦНС, что является следствием самого заболевания (появление застойных очагов торможения или

возбуждения – “патологическая” доминанта) и снижения двигательной активности больного (уменьшение количества импульсов, поступающих от рецепторов опорно-двигательного аппарата). Эти же причины приводят к снижению секреторной функции желез внутренней секреции (надпочечников, щитовидной железы и др.). Нарушение регулирующего влияния центральной нервной и эндокринной систем сказывается на уровне протекания вегетативных функций: снижается функция кровообращения, дыхания и др. систем, обмен веществ, сопротивляемость и реактивность организма. Ухудшение всех функций в организме снижает его работоспособность, а при выполнении какой-либо мышечной работы вызывает быстрое утомление. В этот период заболевания для ускорения выздоровления необходимо стимулировать интенсивность протекания процессов в организме. Наиболее биологически адекватным средством являются физические упражнения (С.П.).

XXV. Спортивная медицина – область спортивной науки, занимающаяся изучением состояния здоровья, физического развития и функциональных возможностей человека, а также их изменений и управлением ими в процессе занятий физической культурой и спортом. Этот предмет в вузе завершает цикл медико-биологической подготовки будущего специалиста по физическому воспитанию и основывается на знании анатомии, физиологии, биохимии, биомеханики, гигиены, лечебной физической культуры и др.

Основными задачами спортивной медицины являются:

- изучение вопросов организации и содержания медицинского обеспечения спортсменов;
- анатомо-физиологические и функциональные особенности лиц различного возраста и пола, занимающихся физической культурой и спортом;
- особенности реакций на физические нагрузки;
- влияние направленности тренировочного процесса на организм спортсмена;
- методы комплексного обследования физкультурников и спортсменов;
- медицинские показания и противопоказания к занятиям физической культурой и определенными видами спорта;
- сущность и методы врачебно-педагогических наблюдений и особенности врачебно-педагогического контроля за юными спортсменами, женщинами-спортсменками и лицами старшего возраста (У.Д.).

XXVI. Плавание – одно из эффективных средств закаливания человека, способствующее формированию стойких гигиенических навыков. Температура воды всегда ниже температуры тела человека,

поэтому, когда человек находится в воде, его тело излучает на 50–80% больше тепла, чем на воздухе (вода обладает теплопроводностью в 30 раз и теплоемкостью в 4 раза большей, чем воздух). Купание и плавание повышают сопротивление воздействию температурных колебаний, воспитывают стойкость к простудным заболеваниям.

В физической реабилитации применяют следующие физические упражнения в воде: специальные комплексы упражнений; плавание (имитация спортивных способов в свободном темпе, с элементами облегчения – ласты, плавательные доски); игры и купание.

Занятия по оздоровительному плаванию проводятся по назначению врача специалистами, прошедшими соответствующую подготовку, и регламентируются четкими рамками индивидуализированного подбора упражнений и очень осторожного дозирования физической нагрузки – с учетом возраста, уровня подготовленности и диагноза занимающихся. При этом ведутся наблюдения за температурой воды и воздуха; динамикой параметров, отражающих объективное и субъективное состояние каждого занимающегося. Обязательно используется чередование упражнений, выполняемых на месте и в движении, по элементам и в полной координации, на разной глубине погружения, в свободном и ускоренном темпе, а также активного и пассивного отдыха.

Занятия оздоровительным плаванием, в частности, показаны при заболеваниях сердечно-сосудистой, дыхательной, нервной и пищеварительной систем, нарушениях обмена веществ, при травмах и заболеваниях опорно-двигательного аппарата (А.И.).

XXVII. Бег – быстрый способ передвижения. В отличие от ходьбы бег более эффективно влияет на развитие всех групп мышц, сердечно-сосудистой, дыхательной, а также нервной систем. Кроме того, бег укрепляет мышцы, связки внутренних органов. Бег способствует развитию быстроты, ловкости, глазомера, равновесия и других физических качеств.

Во время бега длина шага и быстрота передвижения увеличиваются благодаря отталкиванию от земли.

У детей 2 лет бег сопровождается добавочными движениями, боковыми раскачиваниями, шаг – мелкий, семенящий, ноги полусогнуты в коленях, отрыв от почвы (полётность) отсутствует.

Начиная уже с 3 лет, дети могут согласовывать движения рук и ног; в беге у них появляется полётность (у девочек раньше, чем у мальчиков).

Правильному бегу детей надо учить. Следует обращать внимание детей на такие основные моменты:

1. Корпус и голову слегка наклонять, смотреть вперед.
2. Согласовывать движения рук и ног – правую руку выносить вперед одновременно с левой ногой, а левую – одновременно с правой.

3. Бежать легко, с отрывом от почвы.
4. Сохранять направление бега.
5. Стараться ставить ногу перекатом с пятки на носок.

С возрастом у детей увеличивается длина шага (85–90 см), а темп бега становится менее частым (в среднем 168–178 шагов в минуту). Скорость бега постепенно возрастает: у мальчиков она больше, чем у девочек.

Детей дошкольного возраста обучают различным видам бега: в одиночку (обычный, на носках, широким шагом, с высоким подниманием колен и др.), бегу в различных построениях (в колонне по одному, по два, врассыпную), в разных направлениях (вперед, по кругу, змейкой и др.), с изменением темпа, (с ускорением, на скорость), с дополнительными заданиями и т. д.

Обычный бег выполняется перекатом с пятки на носок. Бежать таким способом по твердому грунту, доскам пола труднее, так как приземление на твердую не эластичную почву вызывает более сильное давление на суставные поверхности и более резкое сокращение мышц. В связи с этим обычный бег проводится на участке, в лесу (Н.Г.).

XXVIII. Ходьба – основной способ передвижения человека. Она относится к циклическим движениям. Цикл движений при ходьбе состоит из чередующихся шагов правой и левой ногой. Последовательность этих движений такова: перенос вперед одной ноги, в то время как другая опирается на почву; опора о почву обеими ногами; перенос вперед другой ноги; опора о почву обеими ногами. Затем начинается новый цикл в той же последовательности. При этом сокращение мышц чередуется с относительно продолжительным их расслаблением. Это позволяет ходить относительно длительное время без утомления.

Движения плечевого пояса и рук способствуют сохранению равновесия при ходьбе. Движения эти ритмичны и согласуются с движениями ног; при выносе правой ноги вперед правая рука отводится назад и, наоборот, при выносе левой ноги вперед левая рука отводится назад.

Амплитуда движения рук зависит от высоты подъема колена, ширины шага, темпа ходьбы. Существует большое количество видов ходьбы, каждый из которых по-разному влияет на организм человека:

– ходьба с высоким подниманием колена, широким шагом, полу приседе и полном приседе способствует развитию всех основных групп мышц, связок, суставов, а также усиливает работу сердечно-сосудистой и дыхательной систем;

– ходьба на носках, пятках, краях стоп укрепляет мышцы, связки стопы и предупреждает развитие плоскостопия;

– ходьба в различных построениях (в колонну по одному, по два, четыре) и в различных направлениях (змейкой, по кругу) развивает у детей глазомер, помогает воспитывать у них умение согласовывать свои движения с движениями других детей, действовать в коллективе;

– при выполнении ходьбы в различных темпах у детей развивается быстрота двигательных реакций. Обычная ходьба не связана с большой физиологической нагрузкой на организм и используется для успокоения организма (Н.Г.).

XXIX. К основным навыкам туриста относятся: оказание первой медицинской помощи, организация и проведение эвакуации пострадавших, навыки выбора места и установки лагеря и временных стоянок, работы с веревками и техническими средствами наведения переправ, страховки и т.д., техники движения и преодоления препятствий различного характера, организации порядка движения и иных действий в группе, выживания в экстремальных условиях (например, ночевки в снегу, работы при недостаточном питании, действия в экстремальных погодных условиях, действий в случае потери контакта с группой, самопомощи, использования в качестве снаряжения подручных средств и т.п.), составления меню и раскладки питания в спортивном походе, разведения и поддержания огня, приготовления пищи, ремонта снаряжения, ориентирования и навигации, психологической работы и разрешения конфликтов, руководства различными работами и действиями в экстремальных ситуациях. К дополнительным полезным навыкам можно отнести знание языка района похода или распространенного языка, навыки смежного вида туризма и видов спорта, навыки охоты и рыболовства, обращения с животными и различной техникой, полезные знания в области географии, флоры и фауны, навыки переговорщика, рассказчика и т.д. (Ю.Ф.).

XXX. Человек с рюкзаком на проселочной дороге или труднопроходимой таежной тропе – привычный персонаж современной жизни. Одни через снега и ледяные торосы пробиваются к Северному полюсу, другие карабкаются на, казалось бы, недоступные горные вершины, третьи спускаются в загадочные пещеры, четвертые в одиночку пересекают океаны, пятые пешком проходят континенты... Кто эти люди? Что движет ими? Имя им – странники, путешественники, туристы.

Они умеют жить в полевых условиях и преодолевать трудности походной жизни, путешествовать с пользой для себя и окружающих, превращая природу в своего друга и союзника. Активные движения на свежем воздухе способствуют закаливанию организма и улучшают здоровье. Ходьба с грузом и дозированной нагрузкой укрепляет сердечно-сосудистую систему. Туризм способствует воспитанию любознательности, волевых качеств. Знакомство с новыми районами, природой, встречи с

людьми обогащают человека. Походная жизнь развивает наблюдательность, сообразительность, смелость, решительность, самостоятельность. Многие видные деятели науки и культуры связывают свой отдых с туризмом (*Л.В.*).

**ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ ВУСНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ
І РЭФЕРАТАЎ**

- I.1. Беларуская мова – дзяржаўная мова Вялікага Княства Літоўскага.
2. Стваральнікі славянскай азбукі Кірыла і Мяфодзій.
3. “Граматыкі” І. Ужэвіча, Л. Зізанія, М. Смятрыцкага.
4. Я.Ф. Карскі – даследчык, заснавальнік беларускай філалогіі.
5. Б.А. Тарашкевіч – аўтар першай “Беларускай граматыкі”.
6. Наш славуты зямляк З.А. Даленга-Хадакоўскі.
7. Ф.М. Янкоўскі – вядомы беларускі мовавед.
8. “Слоўнік беларускай мовы” І.І. Насовіча – здабытак нацыянальнай культуры беларускага народа.
9. Роля П. Бузука ў развіцці беларускага мовазнаўства.
10. Роля С. Некрашэвіча ў беларускім мовазнаўстве.
11. Публічная прамова і сродкі яе выразнасці.
12. Камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць і чысціня і іншыя.
13. Нацыянальна-культурная спецыфіка невербальнай камунікацыі.
14. Асаблівасці камунікатыўных паводзін у дзелавой сферы.
15. Бар’еры зносін і матывы паводзін.

- II. 1. Тэорыі ўзнікнення жыцця.
2. Тэорыі паходжання чалавека.
3. Стварэнне біялагічнай сістэматыкі.
4. Станаўленне і развіццё мікрабіялогіі.
5. Адкрыццё законаў генетыкі.
6. Адкрыццё і вывучэнне нуклеінавых кіслот.
7. А. Кавалеўскі – славуты вучоны-біёлаг.
8. Сцяпан Кутарга – вучоны-прыродазнаўца, заолаг і геолаг.
9. Селекцыйна-генетычныя працы І. Мічурына.
10. Чырвоная кніга Беларусі.
11. Белавежская пушча.
12. Кветкі – жывыя барометры.
13. Дрэвы-помнікі на Беларусі.
14. Сучасны погляд на некаторыя модныя дыеты.
15. Нанатэхналогіі і здароўе чалавека.

- III. 1. Р. Бойль – пачынальнік хіміі як навукі.
2. Уклад М. Ламаносава ў стварэнне хіміі як навукі.
3. Жыццё і дзейнасць Д. Мендзялеева.
4. Д. Дальтон і значэнне яго прац для станаўлення сучаснай хіміі.

5. Узнікненне і развіццё хімічнай сімволікі.
6. Алхімія і яе месца ў развіцці хімічных уяўленняў.
7. Гісторыя адкрыцця галагенаў.
8. Атрुчванне прэпаратамі бытавой хіміі.
9. Хімія ў “Салонах прыгажосці”.
10. Якую ваду мы п’ём?
11. Хімія і ежа.
12. Металы ў навакольным асяроддзі і здароўе чалавека.
13. Хімія і ахова навакольнага асяроддзя.
14. Біяхімічныя асновы спадчыннасці.
15. Біяхімія і здароўе.

IV. 1. Гісторыя развіцця рыбаводства ў Беларусі.

2. Рэдкія рыбы ў Рэспубліцы Беларусь.
3. Рыбныя рэсурсы, іх выкарыстанне і ахова.
4. Селекцыя ў рыбаводстве.
5. Міграцыі рыб у Беларусі.
6. Развіццё рыбагаспадарчай навукі ў Беларусі.
7. Штучнае ўзнаўленне рыб.
8. Уздзеянне фактараў знешняга асяроддзя на працэс выспявання і авуляцыю ў рыб.
9. Рыбагаспадарчая меліярацыя: спосабы паляпшэння вады і глебы.
10. Перапрацоўка рыбы і рыбапрадуктаў.
11. Прафілактыка захворванняў у рыбаводных гаспадарках.
12. Хваробы рыб, якія перадаюцца чалавеку.
13. Харчовая каштоўнасць і якасць рыбы.
14. Тэхналогія апрацоўкі рыбы.
15. Інтэгральная тэхналогія ў рыбаводстве.

V. 1. Асноўныя задачы экалогіі чалавека.

2. Уплыў дзейнасці чалавека на біясферу. Праблемы гарадскіх адходаў.
3. Экалагічныя вынікі аварыі на Чарнобыльскай АЭС.
4. Антрапагенныя забруджванні глебавага покрыва.
5. Уплыў навакольнага асяроддзя на псіхічнае здароўе чалавека.
6. Працэсы і апараты (тэхніка) для забеспячэння экалагічнай бяспекі і рэсурсаэкалагічных тэхналогій.
7. Камфортнасць асяроддзя пражывання і прыстасаванасць чалавека да жыцця ў розных асяроддзях.
8. Экалагічныя праблемы сучаснасці. Кіслотныя дажджы.
9. Экалогія энергетыкі.
10. Сучасныя біятэхналогіі ў сферы аховы навакольнага асяроддзя.

11. Прыродныя фактары асяроддзя, якія ўплываюць на здароўе чалавека.
12. Шляхі аздаравлення навакольнага асяроддзя.
13. Геаграфічныя заканамернасці распаўсюджвання прыродна-ачаговых хвароб.
14. Ужыванне пестыцыдаў і ўплыў іх на здароўе чалавека.
15. Уздзеянне курэння на нервовую сістэму і ўнутраныя органы.

VI.1. Алімпійскае золата Беларусі.

2. Зараджэнне алімпійскіх відаў лыжнага спорту.
3. Алімпійскія фігурысты свету і Беларусі.
4. Беларуская школа спартыўнай гімнастыкі.
5. Параалімпійцы Беларусі.
6. Спартыўная зброя.
7. Прыгажосць і грацыя. Мастацкая гімнастыка.
8. Гісторыя развіцця параалімпійскіх гульняў.
9. Спорт – вакцына ад старасці.
10. Развіццё футбола ў Беларусі.
11. Фізічная культура і дзеці.
12. Роля фізічнай культуры у выхаванні асобасных якасцяў.
13. Пазакласная і пазашкольная спартыўная праца.
14. Фактары, якія пагаршаюць стан здоровага чалавека.
15. Экагігіена розных відаў спорту.

VII. 1. Узнікненне і развіццё лячэбнай фізічнай культуры (ЛФК).

2. Разнавіднасці формаў, сродкаў і метадык ЛФК.
3. Паказанні і супрацьпаказанні для правядзення ЛФК.
4. Механізм лячэбнага ўздзеяння пры ЛФК.
5. Працатэрапія (энергатэрапія).
6. ЛФК пры атлусценні.
7. Асновы медыка-сацыяльнай рэабілітацыі.
8. Прыродныя фізічныя фактары, якія выкарыстоўваюцца для медыцынскай рэабілітацыі.
9. Масаж і яго віды.
10. Лячэбнае плаванне як сродак фізічнай рэабілітацыі.
11. Электралячэнне.
12. Святлолячэнне.
13. Мануальная тэрапія.
14. Нетрадыцыйныя сродкі аздаравлення: гімнастыка, шэйпінг, танцы.
15. Закальванне арганізма натуральнымі сіламі прыроды.

VIII. 1. Гісторыя станаўлення спартыўнага турызму.

2. Асаблівасці развіцця спартыўна-аздараўленчага турызму ў Беларусі.
3. Турызм як сродак фізічнага выхавання.
4. Развіццё лячэбна-аздараўленчага турызму.
5. Трэніроўка як адзін з момантаў падрыхтоўкі турыста.
6. Спартыўны турызм і фактары, якія ўплываюць на яго развіццё.
7. Турыстычна-прыкладныя шматбор'і.
8. Арганізацыя турыстычнага паходу.
9. Турзлёт – адна з формаў спартыўнага турызму.
10. Фарміраванне асобных якасцяў у людзей, якія займаюцца турызмам.
11. Альпінізм – рамантыка і мужнасць.
12. Турызм і здаровы лад жыцця.
13. Медыцынскае забеспячэнне турысцкіх мерапрыемстваў і гігіена турыста.
14. Тэхніка бяспекі ў турыстычных паходах.
15. Турызм як адна з формаў пазакласнай спартыўна-аздараўленчай работы.

**ПРЫКЛАДНЫ ЎЗОР АФАРМЛЕННЯ ТЫТУЛЬНАГА
ЛІСТА РЭФЕРАТА**

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Установа адукацыі
“БРЭСЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ А.С. ПУШКІНА”

БІЯЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
КАФЕДРА БАТАНІКІ

РЭФЕРАТ

КВЕТКІ – ЖЫВЫЯ БАРОМЕТРЫ

Выканала:
студэнтка 2 курса
біялагічнага факультэта
спецыяльнасці “Біяэкалогія”
Водчыц Алена Мікалаеўна

Навуковы кіраўнік:
Жук А.Ю., кандыдат
біялагічных навук, дацэнт

БРЭСТ, 2013

ЗАКОН РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
“АБ УНЯСЕННІ ЗМЯНЕННЯЎ І ДАПАЎНЕННЯЎ
У ЗАКОН РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ «АБ МОВАХ У РЭСПУБЛІЦЫ
БЕЛАРУСЬ» ”

Прыняты Палатай прадстаўнікоў 18 чэрвеня 1998 г.

Адобраны Саветам Рэспублікі 29 чэрвеня 1998 г.

Падпісаны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 13 ліпеня 1998 г. №
187-3

ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ

Артыкул 1. Мэты заканадаўства аб мовах у Рэспубліцы Беларусь
Заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб мовах мае на мэце ўрэгуляванне адносін у галіне развіцця і ўжывання беларускай, рускай і іншых моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі ў дзяржаўным, сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці, ахову канстытуцыйных правоў грамадзян у гэтай сферы, выхаванне паважлівых адносін да нацыянальнай годнасці чалавека, яго культуры і мовы, далейшае ўмацаванне дружбы і супрацоўніцтва народаў.

Артыкул 2. Дзяржаўныя мовы, іншыя мовы ў Рэспубліцы Беларусь

У адпаведнасці з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь з’яўляюцца беларуская і руская мовы.

Рэспубліка Беларусь забяспечвае ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай і рускай моў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця.

Рэспубліка Беларусь праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі.

Дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемствы, установы, арганізацыі і грамадскія аб’яднанні ствараюць грамадзянам Рэспублікі Беларусь неабходныя ўмовы для вывучэння беларускай і рускай моў і дасканалыя валодання імі.

Закон не рэгламентуе ўжывання моў у неафіцыйных зносінах, у зносінах членаў працоўных калектываў паміж сабой.

Артыкул 3. Права грамадзян карыстацца іх нацыянальнай мовай

Грамадзянам Рэспублікі Беларусь гарантуецца права карыстацца іх нацыянальнай мовай. Ім гарантуецца таксама права звяртацца ў

дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, на прадпрыемствы, ва ўстановы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні на беларускай, рускай або іншай прымальнай для бакоў мове.

Рашэнне па сутнасці звароту афармляецца на беларускай або рускай мове.

Артыкул 4. Абавязак кіраўнікоў, іншых работнікаў дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў валодаць беларускай і рускай мовамі

Кіраўнікі, іншыя работнікі дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў павінны валодаць беларускай і рускай мовамі ў аб'ёме, неабходным для выканання імі сваіх службовых абавязкаў.

Артыкул 5. Гаранты правоў грамадзян пры разглядзе падаваемых імі дакументаў у дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, на прадпрыемствы, ва ўстановы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні

Дзяржаўныя органы, органы мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемствы, установы, арганізацыі і грамадскія аб'яднанні павінны прымаць і разглядаць дакументы, якія падаюцца грамадзянамі на беларускай, рускай мовах.

Адмова службовай асобы прыняць і разгледзець зварот грамадзяніна на беларускай, рускай мовах са спасылкай на няведанне мовы звароту цягне за сабой адказнасць у адпаведнасці з дзеючым заканадаўствам.

Артыкул 6. Абарона моў

Усякія прывілеі ці абмежаванні правоў асобы па моўных прыметах недапушчальныя.

Публічная знявага, ганьбаванне дзяржаўных і іншых нацыянальных моў, стварэнне перашкод і абмежаванняў у карыстанні імі, пропаведзь варожасці на моўнай глебе цягнуць устаноўленую законам адказнасць.

ГЛАВА 2

МОВА ДЗЯРЖАЎНЫХ ОРГАНАЎ, ОРГАНАЎ МЯСЦОВАГА КІРАВАННЯ І САМАКІРАВАННЯ, ПРАДПРЫЕМСТВАЎ, УСТАНОЎ, АРГАНІЗАЦЫЙ І ГРАМАДСКІХ АБ'ЯДНАННЯЎ

Артыкул 7. Мова актаў дзяржаўных органаў і органаў мясцовага кіравання і самакіравання

Акты дзяржаўных органаў Рэспублікі Беларусь прымаюцца і публікуюцца на беларускай і (або) рускай мовах.

Акты органаў мясцовага кіравання і самакіравання прымаюцца і публікуюцца на беларускай і (або) рускай мовах, а пры неабходнасці – і на нацыянальнай мове большасці насельніцтва той ці іншай мясцовасці.

Артыкул 8. Мова справаводства і дакументацыі

У Рэспубліцы Беларусь мовамі справаводства і дакументацыі, а таксама мовамі ўзаемаадносін дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў з'яўляюцца беларуская і (або) руская мовы.

Тэксты на пячатках, штампах, штэмпелях, фармулярах, афіцыйных бланках дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў выконваюцца на беларускай і (або) рускай мовах.

Артыкул 9. Мова тэхнічнай і праектнай дакументацыі

Тэхнічная і праектная дакументацыя ў Рэспубліцы Беларусь рыхтуецца на беларускай або рускай мове, а з улікам прызначэння – на іншай мове.

Артыкул 10. Мова дакументаў аб статусе грамадзян Рэспублікі Беларусь

Афіцыйныя дакументы, якія сведчаць статус грамадзяніна, – пашпарт, працоўная кніжка, дакументы аб адукацыі, пасведчанні аб нараджэнні, шлюбе, а таксама дакументы аб смерці асобы – выконваюцца на беларускай і (або) рускай мовах, а асобныя дакументы пры неабходнасці – на беларускай (рускай) і іншай мовах.

Артыкул 11. Мова з'ездаў, канферэнцый і іншых форумаў

У Рэспубліцы Беларусь рабочымі мовамі з'ездаў, сесій, канферэнцый, пленумаў, пасяджэнняў, нарад, іншых сходаў з'яўляюцца беларуская і (або) руская мовы.

Рабочай мовай міжнародных сходаў і форумаў, якія праводзяцца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, з'яўляецца мова, вызначаная ўдзельнікамі сходу ці форуму.

Удзельнікам мясцовых, рэспубліканскіх і міжнародных сходаў і форумаў гарантуецца права выбіраць мову выступленняў з забеспячэннем перакладу на рабочую мову.

Артыкул 12. Мова дакументаў па выбарах дэпутатаў і іншых асоб, выбіраемых на дзяржаўныя пасады народам

Дакументацыя па выбарах дэпутатаў і іншых асоб, выбіраемых на дзяржаўныя пасады народам, афармляецца на беларускай або рускай мове.

Выбарчыя бюлетэні друкуюцца на беларускай або рускай мове.

Артыкул 13. Мова ў сферы абслугоўвання

На транспарце, у гандлі, у сферы медыцынскага і бытавога абслугоўвання ўжываецца беларуская або руская мова, а пры неабходнасці – іншыя мовы.

Артыкул 14. Мова судаводства

У Рэспубліцы Беларусь судаводства вядзецца на беларускай або рускай мове.

Пры разглядзе ў судах крымінальных і грамадзянскіх спраў, гаспадарчых спрэчак асобам, што прымаюць удзел у справе і не валодаюць мовай судаводства, забяспечваюцца права азнаямлення з адпаведнымі матэрыяламі, удзел у судовых дзеяннях праз перакладчыка, права выступаць у судзе на мове, якой яны валодаюць.

Следчыя і судовыя дакументы выдаюцца асобам, што прымаюць удзел у справе, па іх патрабаванню ў перакладзе на мову, якой яны валодаюць.

Артыкул 15. Мова вядзення спраў аб адміністрацыйных правапарушэннях

Вядзенне спраў аб адміністрацыйных правапарушэннях у Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца на беларускай або рускай мове.

Калі асоба, што прыцягваецца да адміністрацыйнай адказнасці, не валодае мовай, на якой вядзецца справа, яна можа выступаць на роднай мове і карыстацца дапамогай перакладчыка.

Артыкул 16. Мова натарыяльнага справаводства

Натарыяльнае справаводства ў Рэспубліцы Беларусь вядзецца на беларускай або рускай мове.

Калі асоба, што звярнулася за ажыццяўленнем натарыяльнага дзеяння, не валодае мовамі, на якіх вядзецца справаводства, тэксты дакументаў павінны быць перакладзены ёй натарыусам або іншай службовай асобай, што ажыццяўляе натарыяльнае дзеянне, у адпаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь.

Артыкул 17. Мова пракурорскага нагляду

Акты пракурорскага нагляду ў Рэспубліцы Беларусь складаюцца на беларускай або рускай мове. Пры ажыццяўленні пракурорскага нагляду на гэтых мовах вядзецца і перапіска з усімі дзяржаўнымі органамі, органамі мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемствамі, установамі, арганізацыямі і грамадскімі аб'яднаннямі, размешчанымі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь.

У зносінах з органамі пракуратуры, пракурорскага нагляду іншых дзяржаў выкарыстоўваецца прымальная для бакоў мова.

Артыкул 18. Мова юрыдычнай дапамогі

Юрыдычная дапамога грамадзянам і арганізацыям аказваецца на беларускай ці рускай мове або на прымальнай для бакоў мове.

Артыкул 19. Мова міжнародных дагавораў

Міжнародныя дагаворы Рэспублікі Беларусь заключаюцца: на беларускай і (або) рускай мовах і мове (мовах) другога боку дагавора;

на беларускай і рускай мовах, а таксама на мове трэцяга боку, выкарыстоўваемай у якасці даведачнай;

па дамоўленасці бакоў на мове трэцяга боку.

Артыкул 20. Мова ва Узброеных Сілах, іншых вайсковых фарміраваннях Рэспублікі Беларусь

Ва Узброеных Сілах, іншых вайсковых фарміраваннях Рэспублікі Беларусь ужываюцца беларуская і (або) руская мовы.

**ГЛАВА 3
МОВА АДУКАЦЫІ, НАВУКІ І КУЛЬТУРЫ**

Артыкул 21. Права на выхаванне і атрыманне адукацыі на нацыянальнай мове

Рэспубліка Беларусь гарантуе кожнаму жыхару неад’емнае права на выхаванне і атрыманне адукацыі на беларускай або рускай мове. Гэта права забяспечваецца сістэмай дашкольных устаноў, агульнаадукацыйных школ, прафесійна-тэхнічных вучылішчаў, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў.

Права на выхаванне і атрыманне адукацыі на роднай мове маюць і асобы іншых нацыянальнасцей, якія жывуць у рэспубліцы.

Кіраўнікі і іншыя супрацоўнікі сістэмы адукацыі павінны валодаць беларускай і рускай мовамі.

Артыкул 22. Мова выхавання ў дзіцячых дашкольных установах

У дзіцячых дашкольных установах, а таксама ў дзіцячых дамах у Рэспубліцы Беларусь выхаванне вядзецца на беларускай і (або) рускай мовах.

У адпаведнасці з пажаданнямі грамадзян па рашэнню мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў могуць стварацца дзіцячыя дашкольныя ўстановы або асобныя групы, у якіх выхаванне вядзецца на мове нацыянальнай меншасці.

Артыкул 23. Мова навучання і выхавання, вывучэнне моў у агульнаадукацыйных школах

У Рэспубліцы Беларусь вучэбная і выхаваўчая работа ў агульнаадукацыйных школах вядзецца на беларускай і (або) рускай мовах.

У адпаведнасці з пажаданнямі грамадзян па рашэнню мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў могуць стварацца агульнаадукацыйныя школы або класы, у якіх вучэбна-выхаваўчы працэс вядзецца на мове нацыянальнай меншасці або вивучаецца мова нацыянальнай меншасці.

Ва ўсіх агульнаадукацыйных школах Рэспублікі Беларусь вивучэнне беларускай, рускай і адной з замежных моў з’яўляецца абавязковым.

Парадак вивучэння беларускай мовы вучнямі, якія часова знаходзяцца на тэрыторыі рэспублікі, вызначаецца рэспубліканскім органам дзяржаўнага кіравання ў галіне адукацыі.

Артыкул 24. Мова навучання і выхавання ў прафесійна-тэхнічных вучылішчах, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных установах

Навучанне і выхаванне ў прафесійна-тэхнічных вучылішчах, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных установах Рэспублікі Беларусь ажыццяўляюцца на беларускай і (або) рускай мовах.

Беларуская мова ва ўсіх навучальных установах Рэспублікі Беларусь вывучаецца незалежна ад іх ведамаснай прыналежнасці.

Артыкул 25. Мова ў сферы навукі

У Рэспубліцы Беларусь вынікі навукова-даследчых работ афармляюцца на беларускай або рускай мове.

Выканаўцы навукова-даследчых работ могуць выбіраць мову публікацый навуковых вынікаў.

Артыкул 26. Мова ў сферы культуры

У Рэспубліцы Беларусь мовамі ў сферы культуры з'яўляюцца беларуская і (або) руская мовы. Гарантуецца захаванне і развіццё культуры на мовах іншых народаў, прадстаўнікі якіх жывуць у рэспубліцы.

ГЛАВА 4 МОВА ІНФАРМАЦЫІ І СУВЯЗІ

Артыкул 27. Мова сродкаў масавай інфармацыі

У Рэспубліцы Беларусь мовамі сродкаў масавай інфармацыі з'яўляюцца беларуская і (або) руская, а таксама мовы іншых народаў, прадстаўнікі якіх жывуць у рэспубліцы.

У сродках масавай інфармацыі не дапускаецца скажэнне агульнапрынятых норм выкарыстоўваемай мовы.

Артыкул 28. Мова работы пошты і тэлеграфа

У межах Рэспублікі Беларусь паштова-тэлеграфная карэспандэнцыя ад грамадзян, дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў прымаецца на беларускай або рускай мове.

Пошта і тэлеграф забяспечваюцца маркамі, канвертамі, паштоўкамі, бланкамі і г.д., надпісы на якіх выконваюцца на беларускай або рускай мове і адпавядаюць патрабаванням актаў Сусветнага паштовага саюза і Міжнароднага саюза электрасувязі.

Артыкул 29. Мова аб'яў, паведамленняў і рэкламы

Тэксты афіцыйных аб'яў, паведамленняў, плакатаў, афіш, рэклам і г.д. выконваюцца на беларускай або рускай мове.

Артыкул 30. Мова маркіроўкі тавараў

Маркіроўка тавараў, этыкеткі на таварах, інструкцыі па карыстанню таварамі выконваюцца на беларускай або рускай мове.

Маркіроўка тавараў, прызначаных на вываз за межы Рэспублікі Беларусь, выконваецца на беларускай ці рускай мове або на мове заказчыка.

Назвы ў таварных знаках падаюцца на беларускай або рускай мове.

ГЛАВА 5 МОВА НАЗВАЎ

Артыкул 31. Мова назваў дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў

Афіцыйныя назвы дзяржаўных органаў, органаў мясцовага кіравання і самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і грамадскіх аб'яднанняў даюцца на беларускай і (або) рускай мовах. Пры неабходнасці гэтыя назвы могуць давацца ў перакладзе на іншую мову.

Артыкул 32. Мова тапонімаў і картаграфічных выданняў

У Рэспубліцы Беларусь тапонімы (назвы населеных пунктаў, адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, вуліц, плошчаў, рэк і г.д.) даюцца на беларускай або рускай мове.

Назвы геаграфічных аб'ектаў, якія знаходзяцца па-за межамі Рэспублікі Беларусь, даюцца на беларускай або рускай мове ў адпаведнасці з традыцыяй, а новыя – у транскрыпцыі з мовы арыгінала.

Картаграфічныя выданні, прызначаныя для карыстання ў Рэспубліцы Беларусь, рыхтуюцца і друкуюцца на беларускай або рускай мове.

Артыкул 33. Мова асабовых імён

Беларускія (рускія) асабовыя імёны і прозвішчы ўжываюцца ў адпаведнасці з нацыянальнай іменаслоўнай традыцыяй, нормаў і правілаў беларускай (рускай) мовы.

Асабовыя імёны і прозвішчы з іншых моў пішуцца і ўжываюцца на беларускай (рускай) мове ў адпаведнасці з правілаў перадачы іншамоўных уласных імён.

ГЛАВА 6 САДЗЕЙНІЧАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАМУ РАЗВІЦЦЮ ЭТНІЧНЫХ БЕЛАРУСАЎ, ЯКІЯ ЖЫВУЦЬ ЗА МЕЖАМІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Артыкул 34. Садзейнічанне нацыянальна-культурнаму развіццю этнічных беларусаў, якія жывуць за межамі Рэспублікі Беларусь

Рэспубліка Беларусь на аснове пагадненняў з іншымі дзяржаваў садзейнічае нацыянальна-культурнаму развіццю этнічных беларусаў, якія жывуць у гэтых дзяржаваў.

Рэспубліка Беларусь у адпаведнасці з нормаў міжнароднага права садзейнічае задавальненню нацыянальна-культурных інтарэсаў асоб беларускага паходжання, якія жывуць у замежных краінах.

СЛОВЫ І ЗВАРОТЫ ВЕТЛІВАСЦІ. ПРЫВІТАННІ

Хвала Ісусу Хрысту! – словы, якімі вітаюцца хрысціяне пры сустрэчы са знаёмымі на працягу сутак. Адказ: На векі вечныя!

Хрыстос Уваскрэс! – словы, якімі вітаюцца хрысціяне на Вялікдзень і пры сустрэчы са знаёмымі на працягу Велікоднага перыяду. Адказ: Сапраўды Уваскрэс!

Добрай раніцы! або Добрая раніца! – прывітальныя словы пры сустрэчы са знаёмымі і незнаёмымі раніцай.

Добры дзень! або Дзень добры! – прывітальны зварот пры сустрэчы са знаёмымі і незнаёмымі раніцай або ўдзень.

Прывітанне! – зварот да блізкага знаёмага чалавека пры сустрэчы.

Вітаю Вас! – прывітальны зварот да каго-небудзь са знаёмых пры сустрэчы або выказванне віншавання ў сувязі з якім-небудзь урачыстым выпадкам.

Віншую Вас! або Сардэчна віншую Вас! – зварот да каго-небудзь з выпадку дня нараджэння або ў сувязі з дасягненнем якіх-небудзь поспехаў, перамог.

Добры вечар! – прывітальныя словы пры ўваходзе да каго-небудзь у хату вечарам або ўвогуле пры сустрэчы вечарам.

Як жывяце? або Як маецца? – зварот пасля прывітання пры пачатку размовы са сваякамі і добра знаёмымі.

Як Ваша здароўе? або Як сябе адчуваеце? – зварот пры сустрэчы са знаёмым, якога працяглы час не бачыў або які нядаўна хварэў.

Звароты

Ваша Святасць! Святые Ойча! – зварот да Папы.

Ваша Свяцейштва! – зварот да праваслаўнага Патрыярха.

Ваша Высокапраасвяшчэнства! – зварот да праваслаўнага Мітрапаліта, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі.

Ваша Эміненцыя! – зварот да Кардынала.

Ваша Эксцэленцыя! – зварот да Архібіскупа, да Біскупа.

Паважаны Уладыка! – зварот да Біскупа, Архібіскупа, Мітрапаліта (праваслаўнага, каталіцкага і ўніяцкага).

Ксёндз-дэкан! – зварот да святара, якому даручана духоўная апека над дзесяццю ці некалькімі святарамі і іх парафіямі.

Ваша Прападобіе! – зварот да праваслаўнага дэкана, заслужанага святара, якому даручана духоўная апека над дзесяццю ці некалькімі святарамі і парафіямі.

Ксёндз-пробашч – зварот да пробашча парафіі.

Ксёндз Антоній! – зварот да ксяндза.

Айцец Уладзімір! – зварот да праваслаўнага святара.

Ксёндз-клерык – зварот да алюмна (студэнта) вышэйшай духоўнай семінарыі.

Хаджы (ужываецца слова “*хаджы*” перад уласным імем) – зварот да мусульманіна, які зрабіў хадж (паломніцтва) да мусульманскіх святынь у Мэдыну і Мекку.

Паважаны (глыбокапаважаны) пан (з указаннем пасады або прозвішча) – форма ветлівага звароту ў Польшчы.

Паважаны (глыбокапаважаны) спадар (паважаная спадарыня) (з указаннем пасады або прозвішча) – ветлівы афіцыйны зварот, пісьмовы або вусны, да якой-небудзь службовай асобы.

Дарагі (любый) дружа! – сардэчны пісьмовы або вусны зварот да блізкага сябра.

Дзядзька або цётка (з указаннем імя, прозвішча або без іх) – зварот да сваякоў або старэйшых людзей.

Просьбы

Калі ласка! – словы, якія ўжываюцца пры дзеясловах для выражэння ветлівай просьбы, напрыклад: Дапамажыце, калі ласка! Дазвольце, калі ласка!

Зрабіце ласку! або Будзьце ласкавы! – ветлівая просьба выканаць што-небудзь, аказаць якую-небудзь паслугу.

Словы падзякі

Дзякуй Вам! – выказванне падзякі каму-небудзь за паслугу.

Вельмі (шчыра) удзячны Вам! – больш цёплая форма выказвання падзякі за чыю-небудзь дапамогу, асабліваю ўвагу, паслугу.

Запрашэнні

Сардэчна запрашаем! – пісьмовае або вуснае запрашэнне зайсці, увайсці куды-небудзь, наведаць каго-небудзь.

Калі ласка (заходзьце, сядайце, частуйцеся і інш.) – ветлівае запрашэнне, дазвол выканаць названае дзеянне.

Дазвольце Вас запрасіць (на вальс, у тэатр, на выставу і інш.) – зварот да таго, каго запрашаюць.

Не забывайце нас! або Не забывайце пра нас! Наведвайце нас часцей! або Наведвайцеся часцей! – зварот пры развітанні да сваякоў, блізка знаёмых, якія далёка жывуць або рэдка наведваюцца.

Пажаданні

З Богам! – развітальнае пажаданне гаспадара таму, хто адыходзіць, або таго, хто адыходзіць, гаспадару.

Заставайцеся здаровы! Будзьце (бывайце) здаровы! або Добрага Вам здароўя! – развітальнае пажаданне пры адыходзе з дому сяброў, знаёмых і ўвогуле пры развітанні.

Усяго добрага (найлепшага)! Шчасліва! Шчаслівай дарогі! або Ідзіце з Богам ці Ідзіце здаровы! – развітальнае пажаданне гаспадара таму, хто адыходзіць.

Да скорай (хуткай) сустрэчы! або Да спаткання! Да пабачэння! – словы, якія кажуць на развітанне, калі хочучь падкрэсліць жаданне зноў пабачыцца.

Шчасліва вярнуцца! – пажаданне таму, хто адпраўляецца ў вялікую дарогу або ад'язджае на доўгі час.

Шчасці Вам Божа! Шчасці Божа!Адказ: Дзякуй!

Спакойнай (добрай) ночы! або Дабранач! Спакойна адпачыць! – развітальнае пажаданне пры адыходзе з дому знаёмых, позна вечарам у сям'і.

Хлеб-соль! або Хлеб ды соль! – пажаданне гаспадарам, калі яны абедуюць дома. Адказ: Дзякуй!

Смачна есці! Смачнага! – пажаданне знаёмым, блізкім, калі яны абедуюць (снедаюць, вячэраюць) па-за домам. Адказ: Дзякуй!

Богпомач! Памагай Бог! Спор у працы! або Спору ў працы! Дапамажы вам Божа! – пажаданне таму, хто працуе. Адказ: Дзякуй!

Скорай (хуткай) пайраўкі! або Скарэй (хутчэй) папраўляйцеся! – пажаданне хвораму пры развітанні.

На здароўе! – адказ-пажаданне гаспадара таму, хто дзякуе за яду, пачастунак.

Вялікі расці! – пажаданне малому дзіцяці за паслугу.

Прабачэнні

Даруйце (прабачце, прабачайце), калі ласка! – так просяць прабачэння ў таго, каму прычынілі непрыемнасць, каго патурбавалі і інш.

Не крыўдуйце! – прабачэнне за малапрыемныя, але справядлівыя словы.

Няма за што! – словы, якімі адказваюць на падзяку, або Калі ласка!

Прабачце, калі што не так! – а) словы, якімі адказваюць гаспадары на падзяку госця; б) словы, якімі просяць прабачэння за магчымыя недахопы ў выкананай рабоце, у якой-небудзь дзейнасці і інш.

**КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ
СЛОЎНІК**

А

Аист – бусел
Акваэробика – акваэробіка
Акробатика – акрабатыка
Аммиак – аміяк
Аромат – духмянасць, пах, водар
Артерия – артэрыя
Аскорбиновая кислота – аскарбінавая кіслата

Б

Беззащитный – безабаронны
Безопасность – бяспека
Бейсбол – бейсбол
Белка – вавёрка, белка
Беспородные – беспародныя
Биотехнология – біятэхналогія
Биоценоз – біяцэноз
Благоприятный – спрыяльны
Бодибилдинг – бодыбілдынг
Болезнь – хвароба
Болельщик – балельшчык, прыхільнік
Борец – *спарт.* барэц
Боулинг – боўлінг
Брюшко – брушка
Буквально – літаральна
Быстрота – хуткасць, шпаркасць

В

Венозный – вянозны
Веслонос – весланос
Вещество – рэчыва, матэрыя
Висок – скронь
Витаминизация – вітамінізацыя
Вкус – 1. смак, 2. *перан.* густ
Владеть (*навыкамі*) – валодаць
Влияние – уплыў
Внешний – 1. (*наружн*ый) вонкавы; 2. знешні; 3. (*окружающ*ий)
навакольны

Внутренний – унутраны
Водное поло – воднае пола
Воднолыжный спорт – вадналыжны спорт
Водоросль – водарасць
Водохранилище – вадасховішча
Воздух – паветра
Волейбол – валејбол
Волокна – валокны
Восстановление – аднаўленне, вяртанне
Вселенная – сусвет
Выкармливание – выкормліванне
Выносливость – трываласць, цягавітасць, вынослівасць
Выполняют – выконваць

Г

Гандбол – гандбол
Гемопоз – гемапаэз
Генетический – генетычны
Генная инженерия – генная інжынерыя
Гибкость – гібкасць, гнуткасць
Гидробиология – гідрабіялогія
Глазки – вочкі
Голкипер – варатар, галкіпер
Головастик – апалонік
Гольф – гольф
Гребной – вясялярны
Грести – веславаць
Грушевидный – грушападобны
Гусеница – *заал.* вусень

Д

Давление – ціск
Двигаться – рухацца
Дегидратация – дэгідратацыя
Дейтоплазма – дэйтэплазма
Диагностика – дыягностыка
Диафрагмальное дыхание – дыяфрагмальнае дыханне
Диета – дыета
Дисквалификация – дыскваліфікацыя
Длина – даўжыня
Дозировка – дазіроўка
Доминанта – дамінанта
Древесина – драўніна

Древний – старажытны

Е, Ё

Единичный – адзінкавы, паасобны

Единообразие – аднолькавасць, аднастайнасць

Ежевика – ажыны

Ж

Желудочно-кишечный тракт – страўнікава-кішачны тракт

Железа́ – залоза

Желудок – страўнік

Желудочек сердца – жалудачак сэрца

Жеребьевка – жараб’ёўка

Жертва – ахвяра

Жидкость – вадкасць

Жизнедеятельность – жыццядзейнасць

Жир – тлушч

З

Заболевание – захворванне

Закалка – загартоўка

Зародышевый – зародкавы

Заросль – зараснік

Затылок – патыліца

Защитник – абаронца, заступнік

Зверобой – святаяннік

Здравоохранение – ахова здароўя

Земляника – суніцы

Зооценоз – зоацэноз

Зрелище – відовішча

И

Игра – гульня

Игрок – гулец

Известковый – вапnavы

Извне – звонку; знадворку

Издrevле – здаўна, спрадвечу

Импульс – імпульс

Ионизация – іанізацыя

Искусственный – штучны, ненатуральны

Источник – крыніца

Итог – вынік

Ихтиофауна – іхтыяфаўна

К

Каратэ – каратэ
Качество – якасць
Комбикорм – камбікорм
Консерванты – кансерванты
Кожа – скура
Колесо – кола
Конечность – канечнасць
Конькобежец – канькабежац
Копьё – кап’ё
Корешок – карэньчык
Краситель – фарбавальнік
Крахмал – крухмал
Кристаллический – крышталічны
Кровяносный – крывяносны
Крупа – крупы
Ксилоза – ксілоза
Кукушка – зязюля
Купание – купанне

Л

Ладонь – далонь
Лакомиться – ласавацца
Легкоатлет – лёгкаатлет
Лейкоциты – лейкацыты
Лекарственный – лекавы
Лента – стужка
Лечебная физкультура – лячэбная фізкультура
Лидер – лідар
Лиственный – ліставы
Лошадь – конь
Луковица – цыбуліна
Луч – прамень
Лягушка – жаба

М

Метание – *спарт.* кіданне (*ядра*); *заал.* (*ікры*) нераставанне
Микробиологический синтез – мікрабіялагічны сінтэз
Микрофлора – мікрафлора
Миксотрофия – міксатрафія
Миозит – міязіт
Млекопитающие – млекакормячыя

Модификация – мадыфікацыя
Можжевательник – ядловец
Морозоустойчивый – марозаўстойлівы
Мускулатура – мускулатура
Мышца – мышца, цягліца

Н

Надпочечный – наднырачны
Налим – мянтуз
Наследственность – спадчыннасць
Небо – паднябенне
Неоднократный – неаднаразовы, неаднакратны
Номер – нумар
Ночёвка – начлег
Нрав – нораў

О

Оболочка – абалонка
Ожесточённый – бязлітасны
Олимпиада – алімпіяда
Опорно-двигательный аппарат – апорна-рухальны апарат
Опыление – апыленне
Опыт – вопыт, дослед
Ориентация – арыентацыя
Основоположник – заснавальнік
Особый – 1. *(особенный)* асаблівы; *(специальный)* адмысловы; *специальный*; 2. *(отдельный, независимый от других)* асобны; асобы; *(непохожий на других)* адменны
Ответный гол – гол у адказ
Отношение – 1. адносіны; 2. дачыненне
Отражение – адлюстраванне
Отруби – вотруб’е
Отчасти – часткова
Охранять – 1. ахоўваць, засцерагаць; 2. вартаваць, пільнаваць
Очередь – чарга

П

Падение – падзенне
Патология – паталогія
Пауэрлифтинг – паўэрліфтынг
Пегий – плямісты; пярэсты; рабы
Пенальти – пенальці
Пептиды – пептыды

Первенство – першыństwo
 Перикард – перыкард
 Питание – 1. харчаванне, кармленне; 2. жыўленне
 Пища – ежа, яда, корм
 Пищеварительная система – стрававальная сістэма
 Пищевой – харчовы
 Плавание – плаванне
 Плесень – цвіль, плёсня
 Плотва – плотка
 Плотность – 1. шчыльнасць; 2. сытнасць
 Площадка – пляцоўка
 Поверхность – паверхня
 Подкожный жир – падскурны тлушч
 Подорожник – трыпутнік, падарожнік
 Показатель – паказчык
 Польза – карысць
 Помеха – перашкода
 Порода – парода
 Последствие – вынік
 Почва – глеба
 Почка – 1. бат. пупышка; 2. анат. нырка
 Предварительный – папярэдні
 Предок – продак
 Пресервы – прэсервы
 Преуспевать – мець вялікі поспех, дасягаць вялікага поспеху
 Приматы – прыматы
 Примета – прымета
 Принадлежать – належаць
 Приоритет – прыярытэт
 Природоохранный – прыродаахоўны
 Продовольствие – харч
 Производство – вытворчасць, выраб
 Происхождение – паходжанне
 Промышленный – прамысловы
 Пропитание – 1. (действие) пракорм, пракармленне, прахарчаванне;
 2. (прокормление) пражытак, пражыццё; (пища) харч
 Простейшие – заал. прасцейшыя
 Протеины – пратэіны
 Противовес – процівага
 Противогрибковый – процігрыбковы, супрацьгрыбковы
 Пруд – сажалка; (запруженное место в реке) стаў; (небольшой)
 ставок
 Прыжки – скачкі

Пушной – пушны
Пыльца – пылок
Пьедестал – п’едэстал
Пятнистый – плямісты

Р

Реабилитация – рэабілітацыя
Равновесие – раўнавага
Размножение – размнажэнне
Разница – розніца
Разнообразие – разнастайнасць
Растворимый – растваральны, распушчальны
Растительные рыбы – расліннаедныя рыбы
Реагировать – рэагаваць
Регби – рэгбі
Редкостный – рэдкі
Редчайший – вельмі рэдкі
Результат – вынік
Репейник – лопух, дзядоўнік
Ржаной – жытні, аржаны
Роптать – наракаць
Русло – 1. рэчышча, жога; 2. перан. ход
Рыбопитомник – рыбагадавальнік

С

Сальто – сальта
Самбо – самба
Самооплодотворение – самаапладненне
Сахар – цукар
Свёртывание – 1. скручванне, згортванне; 2. згусанне (*крыві*)
Свойство – уласцівасць
Секреция – сакрэцыя
Сердечный – сардэчны
Скольжение – слізганне, слізгаценне
Скорость – скорасць, хуткасць
Совершенный – дасканалы
Совместимый – сумяшчальны
Соглашение – згода
Соединение – злучэнне, спалучэнне
Сокращение – скарачэнне
Соревнования – спаборніцтвы
Сорняк – пустазелле
Сорт – сорт, гатунак

Состав – склад
Состязание – спаборніцтва
Сосуд – біял., бат., анат. сасуд
Соцветие – суквецце
Специфический – спецыфічны
Способный – здольны
Среда – асяроддзе
Срок – тэрмін
Стадион – стадыён
Стационар – стацыянар
Стерлядь – сцерлядзь
Стрельба – стральба
Стрельба (*из лука в цель*) – стральба
Строение – будова
Судак – судак
Существо – 1. (*сущность*) сутнасць; 2. (*живой организм*) істота, стварэнне
Существование – існаванне
Счёт – лік, падлік
Сырё – сыравіна

Т

Таэквондо – таэквандо
Тело – цела
Теннис – тэніс
Теплокровный – цеплакроўны
Терморегуляция – тэрмарэгуляцыя
Тимьян – чабор
Тканевые – тканкавыя
Толкание ядра – штурханне ядра
Толчок – штуршок
Топливо – паліва, апал
Точный – дакладны
Транспортирование – транспартаванне

У

Углевод – вуглявод
Угорь – вугор
Укусный – воцатны
Употребление – ужытак
Упражнение – практыкаванне
Урон – страта, шкода
Усвояемый – засваяльны

Ускоритель – паскаральнік
Условие – умова
Утомление – стомленасць, утома, стома
Участвовать – удзельнічаць

Ф

Фасоль – фасоля
Фаустбол – фаўстбол
Фиалка – фіялка, бр’аткі
Фиаско – фіяска
Филин – філін, пугач
Финсвимминг – фінсвімінг
Фитоценоз – фітацэноз

Х

Хищник – драпежнік
Хладнокровный – спакойны, стрыманы, (*пра жывёл*) халаднакроўны
Хлебопроизводящий – збожжавытворчы
Хлопок – бавоўна
Хлорирование – хлараванне
Ходьба – хада, хадзьба
Хозяева – гаспадары
Хоккей – хакей
Холодостойкий – холадаўстойлівы
Хранение – захаванне, захоўванне
Хранилище – сховішча
Хребет – хрыбет
Хрупкий – ломкі, крохкі
Художественный – мастацкі

Ц

Целесообразно – мэтазгодна
Целлюлоза – цэлюлоза
Ценность – каштоўнасць
Цепочка – ланцужок

Ч

Чашечка – 1. *бат.* чашачка, падвяночак; 2. *анат.* (*надколенник*) рэпка
Челнок – човен
Человекообразный – чалавекападобны
Черета – *бат.* ваўчкі
Чехонь – чахонь
Число – 1. лік; 2. (*месяца*) чысло; лічба; дзень; дата

Чужеродный – чужародны

Ш

Шаг – крок

Шерсть – (у *жывёл*) шэрсць, (*подшёрсток*) поўсць, (*овечья*) воўна

Шест – шост, жэрдка

Шея – шыя

Шиповник – шыпшына

Шишка – *бат.* шышка

Щ

Щавель – шчаўе

Щёлочь – шчолач

Щитовник – папараць

Щука – шчупак

Я

Яблоко – яблык

Ядовитый – ядавіты, атрутны

Яровой – яравы

СПІС УМОЎНЫХ СКАРАЧЭННЯЎ КРЫНІЦ

А.І. – Ибатов, А.Д. Основы реабилитологии: учебное пособие / А.Д. Ибатов. – М. : ГОЭТАР-Медиа, 2007. – 160с.

А.Д. – Дарафееў, А.М. Рыбы, земнаводныя, паўзуны / А.Д. Дарафееў, В.С. Конюшка, А.А. Ляшко. – Мінск : Нар. асвета, 1981. – 159 с., іл.

А.К. – Камай, А.А. Рыбная страна / А.А. Камай // Агропост. – 2010. – №7 – С. 24–27.

А.Ф. – Фурманов, А.Г. Оздоровительная физическая культура: учеб. для студентов вузов / А.Г. Фурманов, М.Б. Юспа. – Минск : Тесей, 2003. – 528 с.

В.В. – Власов, В.А. Рыбоводство: учебное пособие / В.А. Власов. – СПб.: Издательство “Лань”, 2010. – 352с.

В.Д. – Джухунян, В. Раста, рыбка. Как в Беларуси развивается аквакультура / В. Джухунян // Аргументы и факты в Белоруссии. – № 42 от 17 октября 2012 года. – С. 35.

В.К. – Кузнецова, В. Береги сердце смолоду / В. Кузнецова // Здоровье детей. – 2011. – №4. – С. 8–11.

Г.Б. – Бовтуто, Г.А. Ботаника : Морфология и анатомия растений : учеб. пособие / Г.А. Бовтуто, В.М. Еремин. – Минск : Выш. шк., 1997. – 375 с. : ил.

Д.Б. – Борк, Д.А. Применение созревателей в производстве рыбных пресервов / Д.А. Борк // Рыбпром. – 2010. – №2. – С. 93–96.

З.Л. – Ловкис, З.В. Качество и безопасность пищевых продуктов : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений по специальностям «Химия», «Товароведение и экспертиза товаров» / З.В. Ловкис [и др.]. – Минск : ИВЦ Минфина, 2010. – 398 с.

І.У. – Усенка, І.В. Зімовыя Алімпійскія гульні Ванкувер – 2010 / І.В. Усенка // Фізічная культура і здароўе. – 2010. – № 2. – С. 3–8.

Л. В. – Вяткин, Л.А. Туризм и спортивное ориентирование : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.А. Вяткин, Е.В. Сидорчук. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2008. – 208 с.

Л.П. – Песецкая, Л.Н. Биология : краткий курс / Л.Н. Песецкая. – 3-е изд., доп. – Минск : Аверсэв, 2010. – 349 с. : ил.

Л.Ч. – Чумак, Л.Н. Беларусь : лингвокультурологический комплекс : пособие для иностр. студентов / сост.: Л. Н. Чумак [и др.] ; под ред. проф. Л. Н. Чумак. – Минск : БГУ, 2007. – 111 с. : ил.

Н.Г. – Гузов, Н.М. Прикладные гимнастические упражнения в физическом воспитании школьников / Н.М. Гузов // Фізічная культура і здароўе. – 2010. – №1. – С. 28–35.

М.Ж. – Жеребцов, Н.А. Биохимия : Учебник / Н.А. Жеребцов, Т.Н. Попова, В.Г. Артюхов. – Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2002. – 696 с.

М.К. – Кузменко, Н.Е. Краткий курс химии. Пособие для поступающих в вузы / Н.Е. Кузменко, В.В. Еремин, В.А. Попков. – М. : Высш. шк., 2002. – 415 с. : ил.

ПХ – Пищевая химия / А.П. Нечаева, С.Е. Траунберг, А.А. Кочеткова и др.; под ред А.П. Нечаева. Издание 4-е, испр. и доп. – СПб. : ГИОРД, 2007. – 640 с.

С.М. – Маглыш, С.С. Биология : учеб. пособие для 11-го кл. общеобразоват. учреждений с рус. яз. обучения / С.С. Маглыш, А.Е. Каревский; под ред. С.С. Маглыш. – Минск : Нар. асвета, 2010. – 231 с. : ил.; Маглыш, С.С. Біялогія : вуч. дапам. для 11-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / С.С. Маглыш, А.Я. Карэўскі ; пад рэд. С.С. Маглыш ; пер. з рус. мовы В.У. Клімко. – Мінск : Нар. асвета, 2010. – 231 с. : іл.

С.П. – Попова, С.Н. Физическая реабилитация: учебник для студентов высших учебных заведений / Под общей ред. проф. С.Н. Попова. Изд. 3-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 608с.

У.Д. – Дубровский, В.И. Спортивная медицина: учеб. для студентов вузов, обучающихся по педагогическим специальностям / В.И. Дубровский. – 3-е изд., доп. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 528с. ил. 16с.

У. К. – Константинов, В.М. Зоология позвоночных : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / В.М. Константинов, С.П. Шаталова. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 527 с. : ил.

Ю.М. – Менхин, Ю.В. Оздоровительная гимнастика: теория и методика / Ю.В. Менхин., А.В. Менхин. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 384 с.

Ю.Ф. – Федотов, Ю.Н. Спортивно-оздоровительный туризм: учебник / Ю.Н. Федотов, И.Е. Востоков; под ред. В.А. Таймазова, Ю.Н. Федотова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Советский спорт, 2008. – 464 с.

ЛІТАРАТУРА

1. Азарка, В. У. Беларуская мова : спецыяльная лексіка : вучэб.-метад. дапам. / В.У. Азарка, А.С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – 2-е выд., выпр., дап. – Мінск : БДПУ, 2005. – 207 с.
2. Арашонкава, Г.У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах. Слоўнік-даведнік / Г.У. Арашонкава. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 303 с.
3. Багамолава, А.М. Стылістыка і культура беларускага маўлення: вучэб. дапам. / А.М. Багамолава, Г.К. Семянькова. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2012. – 304 с.
4. Беларуская мова : зб. дыктантаў : вучэб. дапам. для пед. ін-таў / Склад. Я.М. Адамовіч і інш. – Мінск : Выш. шк., 1997. – 287 с.
5. Беларуская мова : прафесійная лексіка. Уводзіны. Лексіка. Фразеалогія [Тэкст] : метадычныя парады для студ. фак. фізічнага выхавання / Склад. Н.П. Аляхновіч. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2005. – 31 с.
6. Беларуская мова : энцыклапедыя / Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэд. кал. : Б.І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с. : іл.
7. Беларуская навуковая тэрмінолёгія : Слоўнік лясных тэрмінаў. – Мінск, Інбелкульт, 1926. – Вып. 8. – 80 с.
8. Беларуская навуковая тэрмінолёгія : Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мінск : Інбелкульт, 1928. – Вып. 19. – 77 с.
9. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня; пад рэд. А.А. Лукашанца. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 695 с.
10. Блеер, А.Н. Терминология спорта. Толковый словарь-справочник / А.Н. Блеер, Ф.П. Суслов, Д.А. Тышлер. – М. : Издательский центр “Академия”, 2010. – 464 с.
11. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999.
12. Вішнеўская, В. Паняцце здаровага ладу жыцця / В. Вішнеўская // Міёрскія навіны. – 2011. – 28 кастр. – С. 2.
13. Галактионов, В.Г. Иммунологический словарь: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Г. Галактионов. – М.: Издательский центр “Академия”, 2005. – 160 с.
14. Грабчыкаў, С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С.М. Грабчыкаў. – Мінск : Народная асвета, 1994. – 478 с.
15. Жывёльны свет: тэматычны слоўнік / рэд. А.А. Крывіцкі, Л.П. Кунцэвіч. – Мінск: Беларус. навука, 1999. – 239 с.
16. Заданні да практычных заняткаў па курсе “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” / Склад. І.С. Лісоўская. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 95 с.

17. Заданні да практычных заняткаў па тэме “Асаблівасці навуковага стылю мовы” да курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” / Склад. І.С. Лісоўская. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 43 с.
18. Киселевский, А.И. Латино-русско-белорусский ботанический словарь / А.И. Киселевский. – Минск: Наука и техника, 1967. – 160 с.
19. Кісель, Т.А. Батанічная наменклатура ў гаворках Брэсцка-Пінскага Палесся : дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Т.А. Кісель. – Мінск : БДУ, 2010. – 232 с.
20. Клундук, С.С. Беларуская мова : усе складаныя тэмы : тэорыя і практыкаванні / С.С. Клундук, Н.Р. Якубук. – Мінск : Аверсэв, 2010. – 112 с.
21. Куприян, В.К. Краткий словарь терминов по теории и методике физического воспитания и спорта / В.К. Куприян // Фізічная культура і здароўе. – 2010. – №1. – С. 46–53.
22. Ламака, С.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка: вучэб.-метадыч. дапаможнік для студ. дзён., завоч. і дыстанцыйн. формаў навучання / С.В. Ламака. – Мінск : БДУІР, 2006. – 78 с.
23. Лапкоўская, А.М. Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вучэб. дапам. / А.М. Лапкоўская. – Гродна, 2009. – 271 с.
24. Лапкоўская, А.М. Сучасная беларуская батанічная тэрміналогія : манаграфія / А.М. Лапкоўская. – Гродна : ГрДУ, 2007. – 166 с.
25. Лекарственные растения и их применение. – 5-е изд., перераб. и доп. – Минск: Наука и техника, 1974. – 592 с.
26. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі : практыкум : вучэб. дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Мінск : Універсітэцкае, 1989. – 207 с.
27. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская. – Мінск, 2003. – 243 с.
28. Маршэўская, В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка: вуч. дап. / В.В. Маршэўская – Гродна, 2003. – 274 с.
29. Міхневіч, А.Я. Слоўка за слоўкам: алфавітны даведнік па культуры беларускай мовы для ўсіх / А.Я. Міхневіч, Л.П. Кунцэвіч, Ю.В. Назаранка. – Мінск : Выдавецкі цэнтр БДУ, 2006. – 166 с.
30. Павловец, Д.Д. Русско-белорусский словарь спортивных терминов / Д.Д. Павловец, В.Н. Старченко. – Минск : Полымя, 1995. – 112 с.
31. Радкевіч, В.А. Биологическая терминология и номенклатура : словарь русско-белорусско-латинский, белорусско-русский / В.А.Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко; лингв. ред. Н.В. Бирилло. – Минск : Выш. шк., 1994. – 479 с.
32. Раслінны свет : тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 655 с.

33. Сапегін, Л.М. Батаніка. Сістэматыка вышэйшых раслін / Л.М. Сапегін. – Мінск : Дызайн ПРО, 1998. – 176 с. : іл.
34. Словарь генетических терминов: Около 3000 статей / Сост. М.В. Супотницкий. – М.: Вузовская книга, 2007. – 508 с.
35. Слоўнік лексічных формаў (сінонімы, амонімы, антонімы, паронімы, амографы, амафоны) / Уклад. Я.І. Хвалей, У.В. Шарпіла. – Мінск : Парадокс, 2004. – 416 с.
36. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мінск : Тэхналогія, 2002. – 444 с.
37. Сямешка, Л.І. Курс беларускай мовы ; падручнік / Л.І. Сямешка, І.Р. Шкраба, З.І. Бадзевіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
38. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.
39. Чорны, К. Выбраныя творы / К. Чорны. – Уклад. і прадм. М. Тычына; камент. М. Тычына, Я. Янушкевіч. – Мінск : “Беллітфонд”, 2000. – 608 с., [2] л. іл.
40. Шведаў, С.М. Слоўнік сінонімаў беларускай мовы / С.М. Шведаў. – Мінск : Сучаснае слова, 2004. – 480 с.
41. Энциклопедический словарь юного спортсмена / М.: Педагогика, 1980. – 480 с.
42. Энциклапедыя прыроды Беларусі : у 5 т. / гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск : БелСЭ, 1983–1986.